

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΣΧΟΛΗ

ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΚΑΙ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ

ΠΜΣ: «ΑΡΧΑΙΟΣ ΚΟΣΜΟΣ: ΙΣΤΟΡΙΑ ΚΑΙ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑ»

ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ ΑΡΧΑΙΑΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΚΑΙ ΡΩΜΑΪΚΗΣ
ΙΣΤΟΡΙΑΣ

ΠΑΠΑΡΓΥΡΙΟΥ ΧΡΗΣΤΟΣ

Η ιδέα της οικουμενικότητας στο πλαίσιο της
Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας

Από τις απαρχές της Ηγεμονίας μέχρι την κατάλυση της Ρώμης
από τους Οστρογότθους

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

ΤΡΙΜΕΛΗΣ ΕΞΕΤΑΣΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

Επιβλέπων Καθηγητής: Ιωάννης Ε. Τζαμτζής

Μέλη: Κατερίνη Λιάμπη, Ηλίας Κουλακιώτης

ΙΩΑΝΝΙΝΑ

ΑΠΡΙΛΙΟΣ 2023

Πίνακας περιεχομένων

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ.....	2
ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	3
ΜΕΡΟΣ Α: ΟΙ ΑΡΧΑΙΕΣ ΠΗΓΕΣ ΚΑΙ Η ΙΔΕΑ ΤΗΣ ΟΙΚΟΥΜΕΝΙΚΟΤΗΤΑΣ	7
ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α: Οι πηγές από τον Ερατοσθένη στον Ιουλιανό τον Παραβάτη	7
ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β: Τα Γεωγραφικά. Ο Στράβων και η οικουμένη.....	21
ΜΕΡΟΣ Β: Η ΑΥΓΟΥΣΤΕΙΑ ΡΩΜΗ ΚΑΙ Η ΙΔΕΑ ΤΗΣ ΟΙΚΟΥΜΕΝΙΚΟΤΗΤΑΣ	32
ΚΕΦΑΛΑΙΟ Γ: Res Gestae και η Αυγούστεια πολιτική.....	32
ΚΕΦΑΛΑΙΟ Δ: Τα σύμβολα και το αρχιτεκτονικό πρόγραμμα του Αυγούστου ...	42
ΜΕΡΟΣ Γ: Η ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΔΙΑΚΡΙΣΕΩΝ ΚΑΙ ΟΙ ΟΙΚΟΥΜΕΝΙΚΕΣ ΚΑΤΗΓΟΡΙΕΣ	52
ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ε: Οι δύο αριστοκρατίες και η πολιτική διακρίσεων	52
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΣΤ: Ο pater patriae, νομίσματα και επιστολές.....	71
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ.....	83
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	87
ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ.....	87
ΠΟΝΗΜΑΤΑ ΣΕ ΞΕΝΗ ΓΛΩΣΣΑ.....	87
ΠΟΝΗΜΑΤΑ ΣΕ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΓΛΩΣΣΑ.....	92
ΑΡΧΑΙΕΣ ΠΗΓΕΣ	92
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ	96
ΝΟΜΙΣΜΑΤΑ	96
ΕΠΙΣΤΟΛΕΣ, ΔΙΑΤΑΓΜΑΤΑ ΚΑΙ ΕΠΙΓΡΑΦΕΣ	104
ΧΑΡΤΕΣ	113
ΕΙΚΟΝΕΣ	116

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η πόλη της Ρώμης, που έμελλε να κατακτήσει τον τότε γνωστό κόσμο, ιδρύθηκε το 620/580π.Χ στο Λάτιο, στο κέντρο της ιταλικής χερσονήσου. Με μακροχρόνιους, σκληρούς αγώνες και με μια επεκτατική πολιτική βασισμένη στην ιδέα της προστασίας της Ρώμης, η πόλη θα ξεπερνούσε τα φυσικά της όρια και θα γινόταν κύρια της Μεσογείου. Με την αποτίναξη του ετρουσκικού ζυγού, η Ρώμη σταδιακά ενσωμάτωσε, διπλωματικά και μη, τις γειτονικές πόλεις του Λατίου και κατατρόπωσε τις ετρουσκικές πόλεις του βορρά και τα ιταλικά φύλα στα Απέννινα Όρη. Μέχρι το 290 π.Χ. και την εμφάνιση του Πύρρου στα ιταλικά πράγματα, η Ρώμη είχε επικρατήσει ολοκληρωτικά στην Βόρεια και Κεντρική Ιταλία, ιδιαίτερα μετά από τρεις πολέμους εναντίον των Σαμνιτών και των συμμάχων τους¹.

Η εμφάνιση του Πύρρου στο προσκήνιο και η τελική του πτώση στην μάχη του Μπενεβέντο το 275 π.Χ., έδωσε την αφορμή στην Ρώμη για τον έλεγχο των ελληνικών πόλεων του νότου και της νήσου Σικελίας, εξασφαλίζοντας τον έλεγχο του φυσικού γεωγραφικού της χώρου. Επιπλέον, άνοιξε τους διπλωματικούς της ορίζοντες πέρα από την θάλασσα της Αδριατικής και του Ιονίου, προς την ελληνική ανατολή. Για την διασφάλιση του απόλυτου ελέγχου και της καλής διοίκησης των νέων περιοχών, η Ρώμη ίδρυσε αποικίες, οι οποίες διακρίνονται σε *coloniae* (ρωμαϊκές και λατινικές), *municipia* και *praefecturae*². Η πρακτική θα συνεχιστεί και τους επόμενους αιώνες. Το τέλος του Πύρρου τοποθέτησε την Ρώμη στο επίκεντρο των γεγονότων που θα καθόριζαν το μέλλον της Μεσογείου. Στην δύση η απειλή των Καρχηδονίων και στην ανατολή αυτή των Μακεδόνων, θα οδηγήσει την πόλη σε μια

¹ Πολύβιος, *Ιστορίαι*, 1.6.4-6. Brunt P.A. (1978), «Laus Imperii», στο *Cambridge classical studies, Imperialism in the Ancient World* (=«Laus Imperii»), Cambridge – London – New York – Melbourne, σελ. 175-185. Lomas K. (2004), «Italy during the Roman Republic, 338-31 B.C.», στο *The Cambridge Companion to the Roman Republic*, Cambridge, 207-223. Oakley Stephen (2002), «The Roman Conquest of Italy», *Leicester-Nottingham Studies in Ancient Society Volume 5, War and Society in the Roman World* (=«Roman Conquest of Italy»), σελ. 9-37. Rich John (2002), «Fear, Greed and Glory: the Causes of Roman War-Making in the Middle Republic», *Leicester-Nottingham Studies in Ancient Society Volume 5, War and Society in the Roman World*, σελ. 38-66. Τζαμτζής Ι. Ε. (2014), *Ο Μεσογειακός Κόσμος. Από τον θάνατο του Μεγάλου Αλεξάνδρου έως τη δολοφονία του Ιουλιού Καίσαρα (323 – 44 π.Χ.). Συνοπτική πολιτική και θεσμική ιστορία* (=Μεσογειακός Κόσμος), Αθήνα-Θεσσαλονίκη, σελ. 125-127.

² Bowersock G.W. (1965), *Augustus and the Greek World*, Oxford, σελ. 62-72. Humbert Michel (2012), *Πολιτικοί και κοινωνικοί θεσμοί της Αρχαιότητας*, από Ιωάννη Τζαμτζή (μετάφρ.) (=Θεσμοί Αρχαιότητας), Αθήνα, σελ. 303-309. Τζαμτζής Ι. Ε. (2014), *Μεσογειακός Κόσμος*, σελ. 128-129.

σειρά αιματηρών μαχών που θα την τοποθετήσουν στην κορυφή του κόσμου. Το 264-241 π.Χ. ξεσπά ο Α Καρχηδονιακός Πόλεμος. Οι Καρχηδόνιοι θα χάσουν την ναυτική υπεροχή που απολάμβαναν στις θαλάσσιες οδούς της δύσης, ενώ η Ρώμη θα κατασκευάσει ένα ανυπέρβλητο ναυτικό που θα εξασφαλίσει την υπεροχή της Ρώμης στους επόμενους πολέμους. Το 218-202 π.Χ., με αφορμή την πολιορκία του Σαγούντου από τον Αννίβα, η Ρώμη κηρύττει τον πόλεμο. Παρά τις στρατιωτικές νίκες του Αννίβα στον ποταμό Τρεβία, στην λίμνη Τρασιμένη και στις Κάννες της Απουλίας και την απόκτηση Ιταλών συμμάχων με το σύνθημα της «ελευθερίας των Ιταλών», η Ρώμη δεν κάμπτεται. Η απουσία στόλου από την μεριά των Καρχηδονίων και η αδυναμία του Αννίβα να αντιληφθεί τις δυνατότητες της Ρώμης, οδηγεί σε τελειωτική ήττα στην Ζάμα το 202 π.Χ.³. Την ίδια στιγμή της διεξαγωγής του Β Καρχηδονιακού Πολέμου, η Ρώμη ανοίγει ένα δεύτερο μέτωπο στην ανατολή, τον Α Μακεδονικό Πόλεμο, για να αποτρέψει οποιαδήποτε συνδρομή του Φιλίππου Ε΄ της Μακεδονίας. Μετά από την προσπάθεια επέκτασης στον ελλαδικό χώρο, και την κίνηση ρωμαϊκής πρεσβείας να αποτρέψει όποια επέκταση της Μακεδονίας, θα οδηγήσει σε νέα σύγκρουση του Φιλίππου με την Ρώμη. Ο Τίτος Κόιντος Φλαμίνιος, με μεγάλες νίκες στον Αώο και τις Κυνός Κεφαλές, κρίνει την έκβαση του πολέμου και αποκτά τον «έλεγχο» των ελληνικών πόλεων. Οι «απελευθερωμένες» ελληνικές πόλεις θα συνειδητοποιήσουν σύντομα ότι απλώς άλλαξαν κυρίους. Ο πόλεμος κατά του Αντίοχου, το 192-188 π.Χ., ο Γ Μακεδονικός Πόλεμος κατά του Περσέα, το 172-167 π.Χ., καθώς και η εξέγερση του Ανδρίσκου το 148 π.Χ., θα κάμψουν οποιαδήποτε αντίσταση στον ελλαδικό χώρο. Ο Αχαϊκός Πόλεμος του 146 π.Χ. θα είναι και ο τελευταίος πόλεμος σε ελληνικό έδαφος⁴. Μερικές δεκαετίες μετά τον Γ Μακεδονικό Πόλεμο θα διεξαχθεί και ο τελευταίος Καρχηδονιακός Πόλεμος. Παρά τις αδυναμίες και των δύο πλευρών τα πρώτα χρόνια του πολέμου, η Ρώμη θα πολιορκήσει και θα καταστρέψει εκ θεμελίων την Καρχηδόνα και θα κηρύξει το έδαφός της *sacer*.

Παρά τις στρατιωτικές επιτυχίες της, η Ρώμη θα βρεθεί ενώπιον εσωτερικών κρίσεων που θα την επηρεάσουν μέχρι και το τέλος της *Res Publica*. Μερικές από αυτές ήταν το αγροτικό ζήτημα, με την επακόλουθη πτώση των Γράκχων, το δικαστικό ζήτημα,

³ Oakley Stephen (2002), «Roman Conquest of Italy», σελ. 15-25. Τζαμτζής Ι. Ε. (2014), *Μεσογειακός Κόσμος*, σελ. 141-148.

⁴ Eckstein M. Arthur (2008), *Rome Enters the Greek East. From Anarchy to Hierarchy in the Hellenistic Mediterranean, 230-170 BC*, Oxford, σελ. 273-305. Oakley Stephen (2002), «Roman Conquest of Italy», σελ. 15-25. Τζαμτζής Ι. Ε. (2014), *Μεσογειακός Κόσμος*, σελ. 148-159.

οι Συμμαχικοί Πόλεμοι για την απόκτηση της ρωμαϊκής πολιτείας από τους *Socii* (91-89 π.Χ.) και η σύγκρουση των δύο συγκλητικών παρατάξεων, των *optimates* και των *populares*⁵. Οι συγκρούσεις Μάριου-Σύλλα και Κίννα-Σύλλα θα αιματοκυλίσουν την Ρώμη. Όμως, μέσα από το χάος θα αναδειχθούν οι μεγαλύτερες προσωπικότητες του τελευταίου αιώνα της δημοκρατίας, ο Πομπήιος και ο Καίσαρας. Ο πρώτος αναδείχτηκε με την στρατιωτική του πορεία. Ως νέος άνδρας, στήριξε με τον ιδιωτικό του στρατό τον Σύλλα, εν συνεχεία ξερίζωσε κάθε πειρατική βάση στην Ανατολική Μεσόγειο και νίκησε τον Μιθριδάτη ΣΤ΄ κατά τον Γ Μιθριδατικό Πόλεμο (74-63 π.Χ.). Η προσάρτηση της Μικράς Ασίας, της Παλαιστίνης και της Κρήτης θα ολοκληρώσουν την ρωμαϊκή επέκταση προς ανατολάς και θα αναδείξουν τον Πομπήιο ως το καλύτερο στρατηγό της στιγμής. Με το πραξικόπημα του Κατιλίνα που λαμβάνει χώρα την ίδια στιγμή, θα αναδείξει έναν ακόμη νέο άνδρα, τον Κικέρωνα, εξαιρετικός νομικός και ρήτορας, ο οποίος σώζει την δημοκρατία αλλά ταυτόχρονα συγκεντρώνει στο πρόσωπό του το μίσος ολόκληρης της τάξης των *populares*. Από την παράταξη των τελευταίων θα αναδειχθεί ο Γν. Ιούλιος Καίσαρ, ο οποίος μαζί με τον Πομπήιο και τον Κράσσο θα σχηματίσουν μια άτυπη τριανδρία το 60 π.Χ., που θα ανανεωθεί για πέντε χρόνια το 56 π.Χ.⁶.

Η τριανδρία θα αναλάβει τρία διαφορετικά μέτωπα. Ο Πομπήιος θα αποκτήσει απεριόριστο ανθυπατικό *imperium* και τον έλεγχο της Ιταλίας, για να εξασφαλίσει τον επισιτισμό της Ρώμης, ο Ιούλιος Καίσαρας την εκστρατεία στην Γαλατία και ο Κράσσος τον πόλεμο κατά των Πάρθων, με προοπτική τον πλούτο της Ανατολής. Με τον θάνατο του τελευταίου στο πεδίο της μάχης και με την ενσωμάτωση της Γαλατίας και τμήματος της Βρετανίας, οι δύο μεγάλοι άνδρες θα έρθουν σε σύγκρουση. Ο εμφύλιος πόλεμος θα καθοριστεί στην πεδιάδα των Φαρσάλων, όπου οι έμπειροι στρατιώτες του Καίσαρα θα κερδίσουν την μάχη και ο Πομπήιος θα διαφύγει στην Αίγυπτο. Αυτή η κίνηση θα καθορίσει και την μοίρα του τελευταίου ελληνιστικού βασιλείου. Με τις Ειδούς του Μαρτίου το 44 π.Χ. και την δολοφονία του Ιουλίου

⁵ Humbert Michel (2012), *Θεσμοί Αρχαιότητας*, σελ. 392-401. Last H. (1977), «Tiberius Gracchus», στο: *CAX IX, The Roman Republic 133-44 B.C.*, Cambridge, 16-39. Myles Lavan (2013), *Slaves to Rome. Paradigms of Empire in Roman Culture*, Cambridge, σελ. 35-53. Salmon E.T. (1962), «The Cause of the Social War», *Phoenix*, 16, Victoria, 107-119. Τζαμτζής Ι. Ε. (2014), *Μεσογειακός Κόσμος*, σελ. 163-180. Myles Lavan (2016), «The Spread of Roman Citizenship, 14-212 CE: Quantification in the Face of High Uncertainty», στο *Past and Present*, no.230, σελ. 3-6.

⁶ Humbert Michel (2012), *Θεσμοί Αρχαιότητας*, σελ. 408-415. Τζαμτζής Ι. Ε. (2018), «Οργάνωση και κατά χώρο διάταξη των ναυτικών δυνάμεων της αυτοκρατορικής Ρώμης (27 π.Χ.-235 μ.Χ.)» (=Οργάνωση κατά χώρο), *Εθνικές Επάλξεις 124*, 50. Τζαμτζής Ι. Ε. (2014), *Μεσογειακός Κόσμος*, σελ. 180-188.

Καίσαρα, με την οργάνωση δεύτερης Τριανδρίας με σκοπό την εκδίκηση των δολοφόνων του Καίσαρος, με έναν νέο εμφύλιο και την επικείμενη νίκη του Οκτάβιου εναντίον του Αντωνίου και της Κλεοπάτρας, η Ρώμη βρέθηκε για πρώτη φορά να ελέγχει την Μεσόγειο στο σύνολό της⁷.

Η νέα οικουμενική προοπτική και πραγματικότητα έφεραν την Σύγκλητο πρόσωπο με πρόσωπο με ένα νέο ερώτημα, για την διαχείριση της εκτενούς αυτοκρατορίας. Ερωτήματα ή αιτιολογήσεις είχαν ήδη διατυπωθεί από τον Κικέρωνα και τους συγχρόνους του αλλά δεν είχε δοθεί μια καθοριστική απάντηση. Στον νέο αυτό κόσμο του Αυγούστου, πως διαμορφώθηκε αυτή η «οικουμενικότητα» και τί εξέφραζε; Ποιες οι πηγές και οι συγγραφείς που ασχολήθηκαν με το ζήτημα; Βασίστηκε σε προϋπάρχουσες ελληνιστικές αντιλήψεις ή αναδύθηκε μέσα από την ρωμαϊκή παράδοση και τους θεσμούς; Πώς βίωναν οι πολίτες της αυτοκρατορίας την νέα πραγματικότητα και πως εκφραζόταν στην πράξη; Ήταν μια αυτοκρατορία που μπορούσε να αναγνωρίζει τον εαυτό της ως οικουμενική ή αποτέλεσε διπλωματικό τέχνασμα και μέσο προβολής ισχύος στην εσωτερική και εξωτερική πολιτική; Τέλος, υπάρχουν αρχαιολογικά ευρήματα και κατάλοιπα και πως προσέλαβαν αυτήν την ιδέα ομάδες στο εσωτερικό της αυτοκρατορίας; Ποια η εξέλιξη και διαμόρφωσή της;

⁷ Campbell Brian (2002), «War and Diplomacy», σελ. 214. Humbert Michel (2012), *Θεομοί Αρχαιότητας*, σελ. 432-433. Τζαμτζής Ι. Ε. (2018), «Οργάνωση κατά χώρο», *Εθνικές Επάλξεις 124*, 50. Τζαμτζής Ι. Ε. (2014), *Μεσογειακός Κόσμος*, σελ. 189. Zanker Paul (1988), *The Power of Images in the Age of Augustus* (JEROME LECTURES SIXTEENTH SERIES) (=The Power of Images), Ann Arbor, σελ. 33-78.

ΜΕΡΟΣ Α

ΟΙ ΑΡΧΑΙΕΣ ΠΗΓΕΣ ΚΑΙ Η ΙΔΕΑ ΤΗΣ ΟΙΚΟΥΜΕΝΙΚΟΤΗΤΑΣ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α

Οι πηγές από τον Ερατοσθένη στον Ιουλιανό τον Παραβάτη

Η ιδέα της οικουμενικότητας δεν ήταν μια ρωμαϊκή σύλληψη. Οι ρίζες της απλώνονται στον ελληνιστικό και τον κόσμο της ανατολής. Η ίδια η ιδέα ενός οικουμενικού κράτους ξεκίνησε με την κατάκτηση του Αλέξανδρου, διευρύνοντας τα στενά όρια των πόλεων-κρατών και διαμορφώνοντας μια αυτοκρατορία εκτεταμένη ως τα πέρατα του τότε γνωστού κόσμου. Αν και ο όρος δεν χρησιμοποιήθηκε επισήμως από τους διαδόχους, απέκτησε πολιτικές διαστάσεις για να εκφράσει τον κόσμο που εξουσίαζαν. Πέρα, όμως, από αυτή την πολιτική διάσταση της οικουμένης, προϋπήρχε η προσέγγισή της με γεωγραφικά κριτήρια⁸. Αυτή η προσέγγιση έγινε κατά κύριο λόγο είτε μέσω των περίπλων των περιηγητών, γεωγράφων και άλλων ερευνητών, είτε με την προσπάθεια μέτρησης και αναγνώρισης χαρακτηριστικών του φυσικού κόσμου, όπως η μέτρηση της διαμέτρου της γης, το σχήμα της οικουμένης, χαρτογράφηση των ακτογραμμών και των ορίων της.

Από τους πρώτους που προσπάθησαν να μελετήσουν τον χώρο της οικουμένης ήταν ο Έφορος (400 π.Χ.-330 π.Χ.), ο οποίος χρησιμοποίησε τις ακτές ως σημείο μέτρησης (*τῆ παραλία μέτρον χρώμενος*) και την θάλασσα ως τον οδηγό του για τον περίπλου της Ελλάδας (8.1.3). Σύμφωνα με τον Στράβωνα, ο Έφορος στην πραγματεία του για την Ευρώπη χώρισε τον ουρανό και την γη στα τέσσερα. Μεταξύ άλλων, κάθε τέταρτο του κόσμου κυριαρχούνταν από μία συγκεκριμένη, πληθυσμιακά υπέρτερη, πολιτισμική ομάδα, τους Κέλτες, τους Σκύθες, τους Ινδούς και τους Αιθίοπες⁹.

⁸ Τζαμτζής Ι. Ε. (2018), «Η Διάταξη των Λεγεόνων στη Ρωμαϊκή Αυτοκρατορική Επικράτεια», *Εθνικές Επάλξεις* 126, 54.

⁹ Διόδωρος Σικ., *Ιστορική Βιβλιοθήκη*, 16.76.5. Πολύβιος, *Ιστορία*, 34.1. Στράβων, *Γεωγραφικά*, 8.1.1.

Τον 3^ο αιώνα π.Χ., ένας άλλος πολυπράγμων επιστήμονας (μαθηματικός, γεωγράφος, αστρονόμος, γεωδαίτης, μουσικός, ποιητής, ιστορικός, φιλόλογος και συγγραφέας), ο Ερατοσθένης από την Κυρήνη (276 π.Χ.–194 π.Χ.) ήταν ο πρώτος που υποστήριξε ότι η Γη είναι σφαιρική, ευρισκόμενη στο κέντρο του σύμπαντος. Πέρα από την σφαιρικότητα της, υπολόγισε με ακρίβεια την περιφέρειά της και την χώρισε σε παράλληλους και μεσημβρινούς κύκλους. Διατύπωσε την υπόθεση ότι είναι δυνατό να ταξιδέψει κάποιος κατά μήκος μιας γεωγραφικής παράλληλου ξεκινώντας από την Ιβηρία και να φτάσει έως την Ινδία, διαπλέοντας τον Ατλαντικό Ωκεανό. Η θεωρία αυτή διασώθηκε αργότερα από τον Στράβωνα. Ο Ερατοσθένης ήταν υπεύθυνος και για τον χάρτη της οικουμένης, στον οποίο αυτή αποτελεί μια τεράστια νήσο που περιβάλλεται από τον Ωκεανό σε βορρά, νότο, ανατολή και δύση (βλ. χάρτη 2). Για τον ίδιο, η οικουμένη ήταν ελλειπτική ή είχε το σχήμα χλαμύδας¹⁰.

Το αίσθημα της νησιωτικότητας της οικουμένης και της μικρότητάς της σε σύγκριση με την απεραντοσύνη της επιτυχώς μετρημένης σφαίρας έπληξε τους αρχαίους σε έντονο βαθμό ώστε τον δεύτερο αιώνα να γεννηθεί η θεωρία της «πλειονοηφίας των κατοικημένων κόσμων». Η θεωρία αυτή ανήκε στον Κράτη τον Μαλλώτη (περίπου το 168 π.Χ.), ο οποίος ασχολήθηκε με την σφαιροποιία, για τον ίδιο το μόνο αποδεκτό σύστημα προβολής και αναπαράστασης της υδρογείου. Μέσω του εν λόγω συστήματος φάνηκε αμέσως η νησιωτική οικουμένη στην μέση του Ωκεανού. Ο Κράτης πρότεινε την υπόθεση, η οποία δεν ήταν δυνατό να αποδειχθεί, ότι υπήρχαν άλλες τρεις οικουμένες σε άλλα τρία μέρη του κόσμου, στα οποία έδωσε τα ονόματα *Περίοικοι*, *Αντίοικοι* και *Αντίποδες* (βλ. χάρτη 1) (*Geminus*, 16.1; *Strabo*, 1.4.6; 2.5.13, 118 C). Σε αυτόν τον χάρτη, οι ήπειροι ήταν χωρισμένοι από τον ωκεανό. Όμως, οι τρεις κόσμοι ήταν απροσπέλαστοι, λόγω της ισημερινής ζώνης, αλλά και των αποστάσεων μεταξύ τους. Οι Περίοικοι και Αντίποδες του Κράτη υπάρχουν αναμφισβήτητα και αντιστοιχούν κατά προσέγγιση στη Βόρεια Αμερική και τη Νότια

¹⁰ Clarke Katherine (2002), *Between Geography and History Hellenistic Constructions of the Roman World* (OXFORD CLASSICAL MONOGRAPHS) (=Between Geography and History), Oxford, σελ. 11, 28, 63, 103-124, 141-150, 207-212 και 247-263. Dueck Daniela (2000), *Strabo of Amasia: A Greek Man of Letters in Augustan Rome* (=Strabo of Amasia), London-New York, σελ. 9, 33-50 και 57-59. Gabba Emilio (1982), «Political and Cultural Aspects of the Classicistic Revival in the Augustan Age» (=Aspects of Augustan Age), *Classical Antiquity* 13 (1982), σελ. 59-61. James H. Oliver (1989), «Greek Constitutions of Early Roman Emperors from Inscriptions and Papyri» (=Greek Constitutions), *Memoirs of the American Philosophical Society* 178, σελ. 884 και 935. Nicolet Claude (1994), *Space, Geography and Politics in the Early Roman Empire* (=Space, Geography and Politics), Michigan, σελ. 8, 23-35, 60-77 και 103-110. Whittaker C. R. (2004), *Rome and its frontiers: the dynamics of empire* (=Rome and Frontiers), London-New York, σελ. 65 και 154.

Αμερική αντίστοιχα, αλλά οι Αντίοικοι δεν αντιστοιχούν με κάτι, αν και μπορεί να γίνει ταύτιση με την Ωκεανία ή την Νότια Αφρική. Επιπλέον, ο Ωκεανός στην πραγματικότητα περιβάλλει τον πλανήτη, αλλά στις 60 μοίρες νότιο γεωγραφικό πλάτος, όχι στον Ισημερινό. Αυτή η κοσμογραφία και η γεωγραφική όψη του κόσμου, που ο Στράβων δήλωνε πως οι γεωγράφοι αγνοούσαν, καθώς ήταν απασχολημένοι με τον κατοικημένο κόσμο, ήταν δημοφιλής για την κουλτούρα της εποχής, ιδιαίτερα τους στωικούς κύκλους σύμφωνα με τους οποίους ο χάρτης δίδασκε την μετριοφροσύνη. Στην Ρώμη ο Κικέρωνας, βασισμένος στον χάρτη του Κράτη, εισήγαγε την θεωρία της αθανασίας των πολιτικών, μιλώντας για τον Σκιπίωνα Αφρικανό στο έκτο βιβλίο της *De Republica*. Η θεωρία του Κράτη θα υιοθετούνταν από τους φιλοσοφικούς κύκλους, αλλά όπως προαναφέρθηκε θα αμελούνταν από τους γεωγράφους¹¹.

Κατά τον 2^ο αιώνα π.Χ., με την εμφάνιση της Ρώμης, την επέκτασή της σε ανατολή και δύση και την αντικατάσταση της ελληνικής άρχουσας τάξης της ελληνιστικής εποχής, άρχισε να διαμορφώνεται μια κοινή αντίληψη περί δημιουργίας μιας αυτοκρατορίας που περικλείει ολόκληρη την οικουμένη. Η ιδέα αναπτύχθηκε καθ' όλη την διάρκεια της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας και επιβίωσε ως διπλωματικό εργαλείο κατά τα βυζαντινά χρόνια. Σκοπός η ενότητα του ελληνορωμαϊκού κόσμου, σε πολιτικό και πολιτισμικό επίπεδο, για την διασφάλιση της τάξης και όχι μόνο. Αν και για τον ελληνικό κόσμο η οικουμένη αποτελέσε, κατά κύριο λόγο, αντικείμενο επιστημονικού περιεχομένου, για την Ρώμη η ιδέα αυτή ήταν διακριτική και εσωτερικά συνεκτική, μερικώς ή πλήρως συνδεδεμένη με την επέκταση της ίδιας της Ρώμης. Πάνω σε αυτό, η θεά Νίκη τους είχε δώσει το δικαίωμα να διοικούν τους κατεκτημένους και τους προσφέρθηκε η δυνατότητα να τους εκμεταλλεύονται προς όφελός τους.

Γράφοντας τον 2^ο αιώνα π.Χ., ο Πολύβιος έζησε τις πολιτικές εξελίξεις που έφερε η ρωμαϊκή κατάκτηση στην ανατολική Μεσόγειο, με τον ίδιο να αιχμαλωτίζεται και να μεταφέρεται στην Ρώμη. Εκεί έγινε μέλος του κύκλου του Σκιπίωνα Αιμιλιανού και σύντομα αποφάσισε να γράψει και να περιγράψει την ρωμαϊκή εξάπλωση και το ρωμαϊκό σύστημα. Ο Πολύβιος φαίνεται να πίστευε πως η Ρώμη ήταν μέρος μιας

¹¹ Στράβων, Γεωγρ., 2.5.10. Clarke Katherine (2002), *Between Geography and History*, σελ. 212 . Dueck Daniela (2000), *Strabo of Amasia*, σελ. 38-39 και 141. Nicolet Claude (1994), *Space, Geography and Politics*, σελ. 35, 51 και 66.

μεγαλύτερης οργάνωσης του κόσμου, μέσα από την «τύχη» και την «ανάγκη» της φύσης (στωική επιρροή¹²), ιδέες που τελικά δεν αναπτύσσει στις *Ιστορίες* του¹³. Για τον Λίβιο υπάρχει ηθική αποφασιστικότητα, η οποία εκδηλώνεται στην πράξη ως καλή τύχη της Ρώμης που πηγάζει από τις αρετές της, χωρίς όμως κάποια παρέμβαση. Ο στωικός φιλόσοφος Ποσειδώνιος, που συνέχισε το έργο του Πολύβιου, θεωρούσε πως η κοινή αρμονία του φυσικού και θεϊκού κόσμου οδήγησε σε μια δικαιολόγηση της ρωμαϊκής κυριαρχίας στην ιδέα ότι η δύναμη της Ρώμης προήλθε από την κατοχή της πατρίδας που ευνοούσε περισσότερο η φύση¹⁴. Από την στάση του Πλούταρχου για την Ρώμη δεν φαίνεται να είναι φιλικά διακείμενος με την ιδέα της θεϊκής παρέμβασης για την επιτυχία της Ρώμης. Στο πολιτικό του έργο διαφαίνεται ένας άνθρωπος που στήριζε μεν την ελληνική ελευθερία και ήταν αντίθετος προς την πολιτική αφομοίωση της Ρώμης, αλλά δεν εναντιώθηκε σε αυτήν την δράση. Επιπρόσθετα, να σημειωθεί πως ο Πολύβιος απέδιδε στο ρωμαϊκό πολίτευμα την κυριαρχία της Ρώμης σε όλον τον κόσμο (ενδεικτικά: Πολύβιος, *Ιστορίες*, 6.2.3: «μάλιστα δ' ἐν τῇ καταβολῇ καὶ προεκθέσει τῆς ἱστορίας, ἐν ἧ' τοῦτο κάλλιστον ἔφαμεν, ἅμα δ' ὠφελιμώτατον εἶναι τῆς ἡμετέρας ἐπιβολῆς τοῖς ἐντυγχάνουσι τῇ πραγματεία τὸ γινῶναι καὶ μαθεῖν πῶς καὶ τίνι γένει πολιτείας ἐπικρατηθέντα σχεδὸν πάντα τὰ κατὰ τὴν οἰκουμένην ἐν οὐδ' ὅλοις πεντήκοντα καὶ τρισὶν ἔτεσιν ὑπὸ μίαν ἀρχὴν τὴν Ρωμαίων ἔπασεν, ὃ πρότερον οὐχ εὐρίσκεται γεγονός.» και 1.1.5: «τίς γὰρ οὕτως ὑπάρχει φαῦλος ἢ ῥάθυμος ἀνθρώπων ὃς οὐκ ἂν βούλοιο γινῶναι πῶς καὶ τίνι γένει πολιτείας ἐπικρατηθέντα σχεδὸν ἅπαντα τὰ κατὰ τὴν οἰκουμένην οὐχ ὅλοις πεντήκοντα

¹² Διογ. Λαέρτιος, *Lives of Em. Philos.*, 7.85. Κικέρων, *Fin.*, 3.62-63. Μάρκος Αυρήλιος, *Εἰς ἑαυτόν*, 3.9.1. Πλούτ., *Ηθ.*, 1038C. Swain Simon (1996), *Hellenism and Empire. Language, Classicism and Power in the Greek World A.D. 50-250* (=Hellenism and Empire), Oxford, 160-161.

¹³ Ando Clifford (2000), *Imperial Ideology and Provincial Loyalty in the Roman Empire* (=Imperial Ideology), Berkeley – Los Angeles – London, σελ. 64. Erskine Andrew (1994), «The Romans as Common Benefactors», στο *Zeitschrift für Alte Geschichte Bd.43*, 85-86. Gabba Emilio (1982), «Aspects of Augustan Age», σελ. 51 και 61. Rich John (2002), «Fear, Greed and Glory: the Causes of Roman War-Making in the Middle Republic», *Leicester-Nottingham Studies in Ancient Society Volume 5, War and Society in the Roman World*, σελ. 2, 11. Swain Simon (1996), *Hellenism and Empire*, 148-149.

¹⁴ Brunt P.A. (1978), «Laus Imperii», σελ. 184. Clarke Katherine (2002), *Between Geography and History*, σελ. 129-192. Crawford M.H. (1978), «Greek Intellectuals and the Roman Aristocracy in the First Century B.C.», στο *Cambridge classical studies, Imperialism in the Ancient World* (= «Greek Intellectuals»), Cambridge – London – New York – Melbourne, σελ. 197, 201-207. Dueck Daniela (2000), *Strabo of Amasia*, σελ. 8-16, 34-68, 93-119, 153-155, 165-169, 180-186. Gabba Emilio (1982), «Aspects of Augustan Age», σελ. 49-50.

καὶ τρισὶν ἔτεσιν ὑπὸ μίαν ἀρχὴν ἔπεσε τὴν Ῥωμαίων, ὃ πρότερον οὐχ εὑρίσκεται γεγονός»¹⁵.

Το *Imperium Romanum* της Ρώμης στην πορεία συνδέθηκε και με τον *Orbis Terrarum*, ο οποίος περιελάμβανε τα υποτελή ἔθνη, τους συμμάχους και άλλους ανθρώπους υπό την επιρροή της Ρώμης. Ο Κικέρων, ο Βιργίλιος και ο Οβίδιος δεν έκαναν διάκριση μεταξύ των δύο. Στην ίδια γραμμή, ο Πλούταρχος και ο Δίων Κάσσιος ταυτίζουν τον *Orbis Romanus* με τον *Orbis Terrarum* (Δίων Κάσ., *Hist. Romanae*, 39.9.3: *τῆς οἰκουμένης τῆς ὑπὸ τοῖς Ῥωμαίοις οὐσης / Πλούταρχος, Πομπήιος, 25: ἡ ὑπὸ Ῥωμαίων οἰκουμένη*)¹⁶. Γενικότερα, ο Κικέρων εξερεύνησε τις συναισθηματικές πτυχές της *patria*, όπου κάνει διάκριση μεταξύ της πατρίδας που προκύπτει από την γέννηση και αυτήν που τους υιοθετεί. Η τελευταία, που συμπίπτει με την *Res Publica*, αποτελεί κοινή πατρίδα όλων. Οι νόμοι και ο πολιτισμός παρείχαν τον κανονιστικό ιστό που δημιούργησε, μέσα από διαφορετικά και χωριστά ἔθνη, μια ενιαία πατρίδα. Στην ουσία ο Κικέρων ταυτίζει την πατρίδα με το σύνολο των εθνών και πολιτισμών εντός της αυτοκρατορίας, σε συνδυασμό με τον δῆμο, την γερουσία και τον λαό της Ρώμης, όπου το άτομο μπορεί να είναι μέλος πολλών κοινωνικών και πολιτικών συλλογικοτήτων ταυτόχρονα. Μέσα από αυτήν την θέση παρουσιάζεται ως βάση της δύναμης της Ρώμης ο κατακερματισμός του κόσμου, όπου η πρώτη ως *communis patria* ένωσε όλες αυτές τις ομάδες και τα μέλη τους, δίνοντας στον καθένα την σωστή του θέση¹⁷.

Μέσω του Ιώσηπου Φλάβιου, μαθαίνουμε και μερικούς από τους σύγχρονους συγγραφείς του Κικέρωνα, τον Τιμαγένη από την Αλεξάνδρεια, τον Νικόλαο Δαμασκηνό, τον Ύψικράτη από την Αμισό και τον Asinius Pollio. Ο Ύψικράτης,

¹⁵ Πολύβιος, *Ιστ.*, 1.1.5, 6.2.3, 6.11, 6.12. Ando Clifford (2000), *Imperial Ideology*, σελ. 55. Bowersock G.W. (1965), *Augustus and the Greek World*, Oxford, σελ. 2-5, 122-146. Brunt P.A. (1978), «*Laus Imperii*», σελ. 166, 168, 170, 177-8, 184. Clark Katherine (2002), *Between Geography and History*, σελ. 89, 217. Dueck Daniela (2000), *Strabo of Amasia*, σελ. 46-52. Μπατάς Μιχάλης (2015), *Αἴλιος Ἀριστείδης: ἓνας σοφιστής μεταξύ δύο εποχών (Δεύτερη Σοφιστική και Ὑστερη Αρχαιότητα)* (=Αἴλιος Ἀριστείδης), Διδακτορική Διατριβή, Εθνικό Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας, Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών, Αθήνα, σελ. 120. James H. Oliver (1953), «*The Ruling Power. A Study of the Roman Empire in the Second Century after Christ through the Roman Oration of Aelius Aristides*» (=The Ruling Power), *Transactions of the American Philosophical Society* 43, σελ. 942. Swain Simon (1996), *Hellenism and Empire*, 282.

¹⁶ Βιργίλιος, *Αιν.*, 1.278. Δίων Κάσ., *Hist. Rom.*, 29.9.3. Κικέρων, *Against Cat.*, 3.26. Οβίδιος, *Fasti*, 2.683. Πλούτ., *Πομπήιος*, 25. Nicolet Claude (1994), *Space, Geography and Politics*, σελ. 34-35.

¹⁷ Κικέρων, *De Leg.*, 2.5. Ando Clifford (2000), *Imperial Ideology*, σελ. 10-11. Dyck A.R. (2007), *A Commentary on Cicero, De Legibus*, The University of Michigan Press, Ann Arbor, σελ. 14-425. Hammond M. (1951), «*Germana Patria*», *HSCPh* 60, 169-174. Serwin-White A.N. (1996), *The Roman Citizenship*, Oxford, σελ. 58, 154, 160-1, 169, 171.

πιθανότατα σχετιζόμενος με τον Καίσαρα, ασχολήθηκε μέσω ετυμολογικών εργασιών με την σχέση ρωμαϊκών και λατινικών λέξεων και την προέλευσή τους, καθώς και με την συγγραφή ιστορικού έργου που φαίνεται να επηρέασε αργότερα το έργο του Στράβωνα. Ο Asinius Pollio χρησιμοποιήθηκε από τον τελευταίο για το γεωγραφικό του έργο και την καταμέτρηση του μήκους του ποταμού Ρήνου στην Γαλατία¹⁸.

Ο Τιμαγένης από την Αλεξάνδρεια έφτασε στην Ρώμη ως όμηρος του Γκαμπίνιου το 55 π.Χ., δέκα χρόνια πριν την άφιξη του Στράβωνα. Τελικά ελευθερώθηκε από τον Φάουστο Σύλλα και κατάφερε σταδιακά να ανελιχτεί στην ρωμαϊκή κοινωνία και να δημιουργήσει μια ρητορική σχολή. Άφησε μεγάλο συγγραφικό έργο που χρησιμοποίησε ο Στράβων για την Παλαιστίνη, την Γαλατία και αλλού. Ο πρώτος φαίνεται να βρισκόταν σε σύγκρουση με τον Αύγουστο, ασκώντας κριτική στον ίδιο και την Ρώμη, με αποτέλεσμα την απομάκρυνση του από την αυτοκρατορική αυλή. Στην κριτική του αυτή δεν θα σταματούσε να χρησιμοποιήσει τον Αλέξανδρο ή τους Πάρθους (οι οποίοι είχαν χρησιμοποιηθεί από τον Αύγουστο ως αντικείμενο προπαγάνδας στα πλαίσια της *Imitatio Alexandri* και της οικουμενικής του ρητορικής). Αν και τα έργα του έχουν σωθεί μόνο σε αποσπάσματα, δίνεται η εντύπωση πως και ο ίδιος έγραψε μια παγκόσμια ιστορία, από την αρχή του κόσμου έως τον Ιούλιο Καίσαρα, περιλαμβανομένων αναφορών εθνογραφικού, γεωγραφικού και πολιτιστικού χαρακτήρα¹⁹.

Ο Νικόλαος ο Δαμασκηνός, όπως και ο Τιμαγένης, καταγόταν από την ανατολή, είχε ελληνική παιδεία, ασχολήθηκε με την συγγραφή βιογραφίας του Αυγούστου και τη ιστορίας της Ρώμη και την επέκτασή της. Έργο του αποτέλεσε και μια παγκόσμια ιστορία, 144 βιβλίων, απαρχής χρόνου μέχρι τον θάνατο του Ηρώδη. Η ιστορία του περιείχε και μυθολογικά στοιχεία και ανέπτυξε και την ιστορία ανατολικών λαών όπως οι Ασσύριοι και οι Βαβυλώνιοι. Μέρος του έργου αποτέλεσε και η Ρώμη, αλλά ως κομμάτι μιας γενικής εικόνας στο παγκόσμιο πλαίσιο που δημιούργησε. Για το έργο του αυτό, φαίνεται να του ασκήθηκε κριτική από τον Ιώσηπο για τον

¹⁸ Crawford M.H. (1978), «Greek Intellectuals», σελ. 193. Dueck Daniela (2000), *Strabo of Amasia*, σελ. 70. Gabba Emilio (1982), «Aspects of Augustan Age», σελ. 51.

¹⁹ Σενέκας, *Epist. Mor.*, 91.13. Bowersock G.W. (1965), *Augustus and the Greek World*, 109–10. Crawford M.H. (1978), «Greek Intellectuals», σελ. 193. Cresci G. Marrone (1993), *Ecumene Augustea. Una politica per il consenso* (Problemi e Ricerche di Storia Antica 14) (= *Ecumene Augustea*), Rome, σελ. 25-30. Dueck Daniela (2000), *Strabo of Amasia*, σελ. 93-96, 104, 114, 121, 133-136. Gabba Emilio (1982), «Aspects of Augustan Age», σελ. 51, 64. Για *Imitatio Alexandri* βλ. Μπατάς Μιχάλης (2015), *Αίλιος Αριστείδης*, σελ. 120.

προπαγανδιστικό χαρακτήρα του, με την προσπάθεια να κολακεύσει και να βοηθήσει τον βασιλιά Ηρώδη καλύπτοντας τα σφάλματά του. Από τα σημαντικότερα έργα του όμως ήταν ο *Βίος Καίσαρος*, μια βιογραφία του αυτοκράτορα που κατέγραφε την δράση του μέχρι το 25 π.Χ. (FGrH 90 F 125–30). Η στάση του Νικόλαου στο ρωμαϊκό γίνεσθαι είναι έκδηλη στην βιογραφία. Σκοπός του έργου ήταν η ανάδειξη του χαρακτήρα του αυτοκράτορα και την σημασία του. Εμβάθυνε στα καλά στοιχεία του Αυγούστου, από τα χρόνια της νιότης, το δυνατό του σώμα και την ευγενή ψυχή του, τον σεβασμό του στους νόμους και την ευσέβειά του προς τους θεούς (FGrH 90 F127, 4–10), την μετριοπάθειά και τα ταλέντα του (F 128, 28–30), την σοφία και φιλανθρωπία του (F 125, 1). Με λίγα λόγια ο Νικόλαος παρουσιάζει την ηθική και νόμιμη αναγνώριση για την εξουσία του Αυγούστου, που κληρονόμησε από τον Ιούλιο Καίσαρα, «από την φύση και τον νόμο» (F 130, 53). Ο άγνωστος έως τότε Αύγουστος, ένωσε τον κόσμο και έφερε ειρήνη και ασφάλεια σε αυτόν, επέκτεινε τα όρια της Ρώμης και ένωσε ανθρώπους από όλη την οικουμένη που θα τον δόξαζαν για τις θυσίες και την γενναιοδωρία του (F 125, 1)²⁰.

Σε οικουμενικό πλαίσιο κινείται και ο Διόδωρος Σικελιώτης, στο έργο του *Ιστορική Βιβλιοθήκη*. Στο δέκατο έβδομο βιβλίο του, ο Διόδωρος αναφερόμενος στο μέγεθος της Αλεξάνδρειας, κατέταξε αυτήν και την Ρώμη ως τις πρώτες πόλεις του κόσμου (Διοδ. Σικ., *Ιστ. Βιβλ.* 17.52.5: *ὥστε παρὰ πολλοῖς αὐτὴν πρώτην ἀριθμεῖσθαι τῶν κατὰ τὴν οἰκουμένην*). Σε άλλο σημείο, αναφερόμενος στην δράση του Πομπήιου στην Ανατολή, κατά των πειρατών, σημειώνει (Διο. Σικ., *Ιστ. Βιβλ.* 40.4): «Ὅτι ὁ Πομπήιος τὰς ἰδίας πράξεις ἅς συνετέλεσεν ἐπὶ τῆς Ἀσίας ἀναγράψας ἀνέθηκεν, ὧν ἔστιν ἀντίγραφον τὸδε Πομπήιος Γναίιου υἱὸς Μέγας αὐτοκράτωρ τὴν παράλιον τῆς

²⁰ Νικ. Δαμ., *FGrH 90 F 125–30, F 127, 4-10, F 128, 28-30, F 125, 1, F 130, 53, F 125, 1*. Ando Clifford (2000), *Imperial Ideology*, σελ. 141. Barnes D. Timothy (1981), *Constantine and Eusebius*, Cambridge – Massachusetts – London, σελ. 3-77. Bowersock G.W. (1965), *Augustus and the Greek World*, σελ. 124. Campbell Brian (2002), «War and Diplomacy: Rome and Parthia 31 BC – AD 235» (=«War and Diplomacy»), στο *Leicester-Nottingham Studies in Ancient Society Volume 5, War and Society in the Roman World*, 217. Dueck Daniela (2000), *Strabo of Amasia*, σελ. 49, 70, 72, 96, 102, 131, 133-6, 142, 143. Millar Fergus (1977), *The Emperor in the Roman World (31 BC-AD337)*, London, σελ. 149, 150, 370, 376, 466-467. Swain Simon (1996), *Hellenism and Empire*, σελ. 3. Dueck Daniela (2000), *Strabo of Amasia*, σελ. 49, 70, 72, 96, 102, 131, 133-6, 142, 143. Woolf Greg (2002), «Roman Peace», *Leicester-Nottingham Studies in Ancient Society Volume 5, War and Society in the Roman World* (=«Roman Peace»), σελ. 171-194.

οίκουμένης και πάσας τὰς ἐντὸς Ὠκεανοῦ νήσους ἐλευθερώσας τοῦ πειρατικοῦ πολέμου.»²¹.

Στην *Αινειάδα*, που γρήγορα καθιερώθηκε ως το δημοφιλέστερο κείμενο της λατινικής λογοτεχνίας, ο Βιργίλιος «βάζει» τον Jupiter να υποσχεθεί στους Ρωμαίους την κυριότητα του κόσμου (*rerum dominos*)²²:

Βιργίλιος, *Αινειάδα* 1.282: «*Hic iam ter centum totos regnabitur annos gente sub Hectorea, donec regina sacerdos, Marte gravis, geminam partu dabit Iliā prolem. Inde lupae fulvo nutricis tegmine laetus Romulus excipiet gentem, et Mavortia condet moenia, Romanosque suo de nomine dicet. His ego nec metas rerum nec tempora pono; imperium sine fine dedi. Quin aspera Iuno, quae mare nunc terrasque metu caelumque fatigat, consilia in melius referet, mecumque fovebit Romanos rerum dominos gentemque togatam: sic placitum. Veniet lustris labentibus aetas, cum domus Assaraci Phthiam clarasque Mycenae servitio premet, ac victis dominabitur Argis. Nascetur pulchra Troianus origine Caesar, imperium oceano, famam qui terminet astris,—Iulius, a magno demissum nomen Iulo. Hunc tu olim caelo, spoliis Orientis onustum, accipies securus; vocabitur hic quoque votis. Aspera tum positae mitescent saecula bellis; cana Fides, et Vesta, Remo cum fratre Quirinus, iura dabunt; dirae ferro et compagibus artis claudentur Belli portae; Furor impius intus, saeva sedens super arma, et centum vinctus aenis post tergum nodis, fremet horridus ore cruento.»*

Από μια πολιτιστική όψη της αυτοκρατορίας, σύμφωνα με την ματιά του Emilio Gabba, ο Διονύσιος Αλικαρνασσεύς, μέσα από το πνεύμα κλασικισμού που δημιουργήθηκε με την παντοδυναμία της Ρώμης, επιθυμούσε την προώθηση, με δική του καθοδήγηση, της ανάστασης κλασικών ιδεών που θα αποτελούσαν την βάση για μια ηθική, πολιτισμική και πολιτική ενότητα μεταξύ της άρχουσας τάξης, μη περιορισμένης στα όρια των ελληνικών πόλεων²³. Αυτές οι ιδέες που ενστερνιζόταν και η Ρώμη, άνοιξαν τον δρόμο για μια όλο και μεγαλύτερη ανοχή στα πλαίσια της νέας αυτοκρατορικής κοινωνίας. Αυτή η αυξανόμενη συμμόρφωση προφανώς έχει ως

²¹ Διοδ. Σικ., *Ιστορική Βιβλιοθήκη*, 17.52.5, 40.4. Nicolet Claude (1994), *Space, Geography and Politics*, σελ. 32, 50.

²² Βιργίλιος, *Αιν.*, 1.282 (στο 6.847-8, παρατηρεί το δικαίωμα της Ρώμης να εξουσιάζει). Bowersock G.W. (1965), *Augustus and the Greek World*, σελ. 74. Brunt P.A. (1978), «*Laus Imperii*», σελ. 168. Hardie P. (1986), *Virgil's Aeneid: Cosmos and Imperium*, Oxford, σελ. 138-362. Myles Lavan (2013), *Slaves to Rome. Paradigms of Empire in Roman Culture (=Slaves to Rome)*, Cambridge, σελ. 92, 114.

²³ Διοδ. Σικ., *Ιστ. Βιβλ.*, 17.13, 17.52.5-6. Gabba Emilio (1982), «*Aspects of Augustan Age*», σελ. 53.

αποτέλεσμα την ανοιχτή και επιμελή συνεργασία με την εξουσία. Βέβαια, αυτή η οικουμενική ματιά του Διονυσίου περιορίζεται στο επίπεδο της άρχουσας τάξης.

Ο σύγχρονος του Διονυσίου, ο Τίτος Λίβιος, αποδεχόταν στην Ιστορία του την ελευθερία όλου του κόσμου ως μέρος της αποστολής της Ρώμης. Η ελευθερία του κόσμου υπήρξε προπαγανδιστικό εργαλείο των ελληνιστικών χρόνων, το οποίο φαίνεται να χρησιμοποιήθηκε επανειλημμένα από τον Λίβιο για να στηρίξει το οικουμενικό όραμα της Ρώμης. Επιπλέον, αποδίδει στον Τ. Γράκχο το αμφιλεγόμενο σχόλιο για τον Λ. Σκιπίωνα, μετά την δίκη του (Λίβιος, *History of Rome*, 38.60.5): «*L. Scipionem, qui regem opulentissimum orbis terrarum devicerit, imperium populi Romani propagaverit in ultimos terrarum fines*», ενώ αλλού ενισχύει την παγκόσμια εξουσία της Ρώμης με την επιβολή της ειρήνης σε στεριά και θάλασσα, μετά την μάχη του Ακτίου (Λίβ. *Hist.*, 1.19.3): «*quod nostrae aetati dii dederunt ut videremus, post bellum Actiacum ab imperatore Caesare Augusto pace terra marique parta*». Το πιο σημαντικό, όμως, σχόλιο του Λίβιου αφορά την αναφορά πως η Ρώμη ήταν μοιραίο να γίνει η κεφαλή του κόσμου (Λίβ., *Hist.*, 1.16.7: *ut mea Roma caput orbis terrarium sit; proinde rem militarem colant sciantque et ita posteris tradant nullas opes humanas armis Romanis resistere posse*)²⁴.

Στην λατινική λογοτεχνία υπάρχουν αρκετές πηγές που ακολουθούν την οικουμενική ρητορική. Μεταξύ αυτών των συγγραφέων ήταν και ο Πλίνιος ο Πρεσβύτερος (23–79 μ.Χ.), με τη «Φυσική Ιστορία» του (*Historia Naturalis*). Ο ίδιος ήταν Ιππέας από την Βόρεια Ιταλία που επιδίωξε να υπηρετήσει τον αυτοκράτορα παίρνοντας πολιτικές και στρατιωτικές θέσεις στην διοίκηση των επαρχιών. Σύμφωνα με τον Myles Lavan, ο Πλίνιος, με ένα αρκετά ιδιόρρυθμο κείμενο λόγω της όψης που δίνει στην αυτοκρατορία και την Ιταλία, δηλώνει πως «η Ιταλία πιστώνεται με θεία εντολή να δημιουργήσει μια παγκόσμια αυτοκρατορία που θα πραγματοποιήσει την πολιτική και πολιτισμική ενσωμάτωση ολόκληρου του ανθρώπινου γένους»²⁵:

Πλίνιος, *Historia Naturalis* 3.39: «*nec ignoro ingrati ac segnisi animi existimari posse merito, si obiter atque in transcurso ad hunc modum dicatur terra omnium terrarum alumna eadem et parens, numine deum electa quae caelum ipsum clarius faceret,*

²⁴ Λίβιος, *Hist.*, 1.16.7, 1.19.3, 38.60.5. Ando Clifford (2000), *Imperial Ideology*, σελ. 143. Barnes D. Timothy (1981), *Constantine and Eusebius*, σελ. 3-77. James H. Oliver (1953), «The Ruling Power», σελ. 920. Nicolet Claude (1994), *Space, Geography and Politics*, σελ. 29-31.

²⁵ Πλίνιος ο Πρεσβ., *Histo. Naturalis*, 3.39.

sparsa congregaret imperia ritusque molliret et tot populorum discordes ferasque linguas sermonis commercio contraheret ad conloquia et humanitatem homini daret breuiterque una cunctarum gentium in toto orbe patria fieret»

Για τον Πλούταρχο, η επικράτηση της Ρώμης και οι συνεχείς επιτυχίες της, βασίστηκαν στην στήριξη των θεών. Αν και στο πολιτικό του έργο ο Πλούταρχος φαίνεται να στηρίζει τον ελληνικό κόσμο, δεν στρέφεται εναντίον της Ρώμης. Αντιθέτως, θεωρούσε την ρωμαϊκή εξουσία καλή για τον κόσμο και προβαίνει να χαρακτηρίσει τους Ρωμαίους ως «κύριους τῆς οἰκουμένης», φράση που φαίνεται να αποδίδεται σε λόγο του Τιβέριου Γράκχου, το 133 π.Χ.²⁶.

Η ιδέα της ενότητας και οικουμενικότητας της αυτοκρατορίας (*Orbis Romanus*) εμφανίζεται και στο έργο του Αίλιου Αριστείδη, όπου με ρητορική υπερβολή εξυμνεί την ρωμαϊκή επιτυχία, σε πολιτικό και στρατιωτικό επίπεδο, και την επέκτασή της σε ολόκληρη την οικουμένη. Για αυτόν, απόρροια των ρωμαϊκών κατακτήσεων ήταν να καταστεί η οικουμένη «κοινός περίβολος» της Ρώμης και «περίοικος χώρα»²⁷. Ο Αριστείδης, αποσιωπώντας τις όποιες διαφορές σε τοπικό επίπεδο λόγω της φύσης του λόγου του, παρέχει μια γλαφυρή εικόνα της ρωμαϊκής οικουμένης, που εμφανίζεται ως ένα κράτος, ένα φύλο, μια κοινή πατρίδα όλης της ανθρωπότητας. Για αυτόν τον λόγο και ο ίδιος έδωσε την ευχή να διατηρηθεί αιωνίως αυτή η αρχή που ασκείται από τον κορυφαίο ηγεμόνα. Βέβαια, αυτή η στάση ευθυγραμμίζεται απόλυτα με την αυτοκρατορική γραμμή που είχε καθιερωθεί ήδη από την εποχή του Αυγούστου.

Η σύνδεση της ιδέας της γης ως *communis patria* και της Ρώμης, μέσα από την έννοια της *Urbs Roma* ως μικρόκοσμου της οrbs, μπορεί να βρεθεί σε ποιητές και ρήτορες από όλη την αυτοκρατορία. Μία τέτοια σημαντική σύνδεση, με την πόλη της Ρώμης ως την επιτομή ολόκληρου του κόσμου, βρίσκουμε στους *Δειπνοσοφισταί* του Αθήναιου (Αθήν., *Δειπνοσοφ.*, 1.36): «ὄρος.. οἰκουμένης δήμον τὴν Ῥώμην φησί, λέγει δὲ καὶ ὅτι οὐκ ἄν τις σκοποῦ πόρρω τοξεύων λέγοι τὴν Ῥώμην πόλιν ἐπιτομὴν τῆς οἰκουμένης: ἐν ἧ̄ συνιδεῖν ἔστιν οὕτως πάσας τὰς πόλεις ἰδρυμένας, καὶ κατ' ἰδίαν δὲ

²⁶ Πλούταρχος, *Καίσαρ*, 23.3, *Ηθικά*, 1038C. Μπατάς Μιχάλης (2015), *Αἴλιος Αριστείδης*, σελ. 120.

²⁷ Αἴλιος Αριστείδης, *Γεροὶ Λόγοι*, 23.62, 26.9, 28-30, 33, 59, 61, 66, 81, 100. Ando Clifford (2000), *Imperial Ideology*, σελ. 320-329. James H. Oliver (1953), «The Ruling Power», σελ. 915-918. Swain Simon (1996), *Hellenism and Empire*, σελ. 274-284. Whittaker C. R. (1994), *Frontiers of the Roman Empire. A Social and Economic Study*, London-Baltimore, σελ. 32-59, 63. Μπατάς Μιχάλης (2015), *Αἴλιος Αριστείδης*, σελ. 122.

τὰς πολλὰς, ὡς Ἀλεξανδρέων μὲν τὴν χρυσοῦν, Ἀντιοχέων δὲ τὴν καλὴν, Νικομηδέων δὲ τὴν περικαλλῆ, προσέτι τε τὰς Ἀθήνας λέγω. ἐπιλείποι δ' ἂν με οὐχ ἡμέρα μία ἐξαριθμούμενον τὰς ἐν τῇ Ῥωμαίων οὐρανοπόλει Ῥώμῃ ἀριθμουμένας πόλεις, ἀλλὰ πᾶσαι αἱ κατὰ τὸν ἐνιαυτὸν ἀριθμούμεναι διὰ τὸ πλῆθος. καὶ γὰρ ὅλα ἔθνη ἀθρώως αὐτόθι συνῶκισται, ὡς τὸ Καππαδοκῶν καὶ Σκυθῶν καὶ Ποντίων καὶ ἄλλων πλειόνων. οὗτοι οὖν πάντες, ὁ σύμπας δῆμος τῆς οἰκουμένης, τὸν ἐφ' ἡμῶν, φησί, φιλόσοφον ὀρχηστὴν Μέμφιν ἐκάλεσαν ἀπαρχαΐζοντες τὴν διὰ τοῦ σώματος αὐτοῦ κίνησιν τῇ τῶν πόλεων ἀρχαιοτάτῃ καὶ βασιλικωτάτῃ, περὶ ἧς Βακχυλίδης φησί». Ὅλες οἱ φυλές καὶ τα θρησκευτάματα τοῦ γνωστοῦ κόσμου βρισκόνταν στα περὶχώρὰ τῆς καὶ οἱ μεγαλύτεροι Ἕλληνες φιλόσοφοι πέρασαν κάποια στιγμή ἀπὸ ἐκεῖ, ὅπως χαρακτηριστικὰ δηλώνει ὁ V. Nutton στο ἀρθρο του. Ἡ πόλις ἀποτελέσει το μωσαϊκὸ τοῦ τότε γνωστοῦ κόσμου, ἐπιβεβαιώνοντας τὸν δίκαιο ἰσχυρισμὸ περὶ *communis patria* ὅλης τῆς οἰκουμένης. Ἐχοντας κατὰ νοῦ τὴν θέση τῆς Ῥώμης ὡς τῆς πρώτης τῶν πόλεων καὶ ὡς *communis patria*, ὁ κυνικός Διογένης Λαέρτιος καὶ ὁ στωικός φιλόσοφος Εὔκλιτος χαρακτηρίζαν τὸν εαυτὸ τους ὡς κοσμοπολίτες, «πολίτες τοῦ κόσμου», ἐνῶ ὁ ἴδιος ὁ αυτοκράτορας Μάρκος Αὐρήλιος ἀναγνώριζε τὸν εαυτὸ του ὡς «πολίτη τῆς παγκόσμιας πόλης», στὴν ὁποία «βάσει τοῦ νόμου παρέχεται ἴση μεταχείριση σε ὅλους»²⁸.

Ἀπὸ τὸν 3^ο-4^ο αἰῶνα π.Χ., ὑπάρχει εὐρεία σύνδεση τῆς οἰκουμενικότητας με τὴν θρησκεία, με ἐπίκεντρο τὸν Μ. Κωνσταντῖνο. Μέσα ἀπὸ τὶς μεταρρυθμίσεις τοῦ τελευταίου καὶ τὴν επικράτηση τοῦ χριστιανισμοῦ, διαφαίνεται προσπάθεια ἀνάδειξης τοῦ χριστιανισμοῦ σε νέο ἐνοποιητικὸ στοιχεῖο οἰκουμενικῶν διαστάσεων, ἐκχριστιανίζοντας τὴν «οἰκουμένη». Μέσα ἀπὸ τὶς ἀναδυόμενες αἱρέσεις, ὁ Κωνσταντῖνος ἐπιδίωξε τὴν ἐπίτευξη μιᾶς καθολικῆς, «οἰκουμενικῆς» συμφωνίας σε θέματα χριστιανικῆς πίστεως, καλώντας τὴν Α΄ Οἰκουμενικὴ Σύνοδο (325 μ.Χ.)²⁹. Ἔτσι, σε αὐτὸ το κλίμα κινεῖται καὶ ὁ ἱστορικός καὶ ἐπίσκοπος Εὐσέβιος Καισαρείας (ἢ Εὐσέβιος τοῦ Παμφίλου), ὁ ὁποῖος προσέγγισε τὴν οἰκουμένη κυρίως ἀπὸ μιᾶς θεολογικῆς ματιᾶς. Στὸ ἔργο του *Εκκλησιαστικὴ Ἱστορία* ἀναφέρει χαρακτηριστικὰ

²⁸ Ἀθήναιος, *Δειπνοσοφ.*, 1.36. Marc. Aur., *Medit.*, 12.36. Bowersock G.W. (1965), *Augustus and the Greek World*, σελ. 35-40. Nutton V. (1978), «The Beneficial Ideology», στο *Cambridge classical studies, Imperialism in the Ancient World* (=«Beneficial Ideology»), Cambridge – London – New York – Melbourne, σελ. 216. Serwin-White A.N. (1996), *The Roman Citizenship*, Oxford, σελ. 154, 169.

²⁹ Cameron Averil (1999), *Eusebius' Life of Constantine*, Oxford, σελ. 183-308. Chadwick H. (1993), «Christian and Roman Universalism», στο *Christian Faith and Greek Philosophy*, Leiden, σελ. 37-42. Jones A. H. M. (1948), *Constantine and the Conversion of Europe*, London, σελ. 79-102, 136-151. Millar Fergus (1977), *The Emperor in the Roman World (31 BC – AD 337)*, London, σελ. 516-610.

(Εκκλ. Ιστ., 3.37.4): «Ἀδυνάτου δ' ὄντος ἡμῖν ἅπαντας ἐξ ὀνόματος ἀπαριθμεῖσθαι ὅσοι ποτέ κατά τὴν πρώτην τῶν Ἀποστόλων διαδοχὴν ἐν ταῖς κατά τὴν οἰκουμένην ἐκκλησίαις γεγόνασιν ποιμένες ἢ καὶ εὐαγγελισταί». Ἀλλοῦ πάλι, στο ἴδιο ἔργο αναφέρει (Εκκλ. Ιστ., 4.7.1): «Ἦδη δὲ λαμπροτάτων δίκην φωστήρων τῶν ἀνά τὴν οἰκουμένην ἀποστιλβουσῶν ἐκκλησιῶν ἀκμαζούσης τε εἰς ἅπαν τὸ τῶν ἀνθρώπων γένος τῆς εἰς τὸν Σωτῆρα καὶ Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστόν πίστεως». Οἱ αναφορές ὁμως στὴν οἰκουμενικότητα τῆς πίστεως, τῆς ἐκκλησίας ἢ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ δεν σταματοῦν ἐκεῖ³⁰. Στὸ 4.15.9 γράφει ὡς πρὸς τὴν γεωγραφικὴ ἐξάπλωση τῶν ἐκκλησιῶν: «δι' ὧν δεῖσθαι καὶ ἰκετεύειν εἰρήνην ἐξαιτούμενον ταῖς ἀνά πᾶσαν τὴν οἰκουμένην ἐκκλησίαις, τοῦτο γὰρ καὶ εἶναι ἐκ τοῦ παντός αὐτῶ σὺνηθες». Στὸν Βίον Μεγάλου Κωνσταντίνου, αναφερόμενος στὶς βαρβαρικές εἰσβολές τοῦ αἰῶνα γράφει (Βίος Μεγ. Κωνστ., 2.53): «Ἀλλὰ τί ταῦτα; Αὐχοῦσι νῦν ἐπ' ἐκείνοις οἱ βάρβαροι οἱ τοὺς κατ' ἐκεῖνο καιροῦ ἐξ ἡμῶν φεύγοντος... ἐκεῖνο καιροῦ τῆς Ῥωμαϊκῆς οἰκουμένης ἐλανόμενοι Χριστιανοὶ καὶ βαρβάρους προσφεύγοντες προσετρίψαντος», ἐνῶ στὸ 2.54 ολοκληρώνει: «Ἀλλὰ τί τῶν θρῆνων ἐκείνων καὶ τοῦ κοινοῦ τῆς οἰκουμένης πένθος μεμνησθαί με δεῖ;». Σὲ ὅλες τὶς παραπάνω περιπτώσεις ἡ οἰκουμένη ἐμφανίζεται ὡς χῶρος δράσης, ἀτόμων ἢ ομάδων, ἐνῶ φαίνεται νὰ ὑπάρχει τὸ αὐτονόητο στοιχεῖο τῆς ρωμαϊκῆς οἰκουμενικῆς πραγματικότητας. Ἡ Ῥώμη ἐμφανίζεται ἐμμέσως κύρια τοῦ κόσμου καὶ οἱ πάντες δρουν ἐντὸς αὐτοῦ τοῦ καθιερωμένου οἰκουμενικοῦ πλαισίου. Ἐπίσης, στὸ ἐγκωμιαστικὸ τοῦ ἔργο ο Εὐσέβιος ἐπαινεῖ τὸν αὐτοκράτορα, δίνοντας στὴν ἐξουσία τοῦ οἰκουμενικῆς διαστάσεις. Ὁ Κωνσταντίνος ἐκθειάζεται γιὰ τὸ ἐξάαιρετο ἦθος τοῦ, τὴν ἐνίσχυση τῆς παιδείας, τὸ νομοθετικὸ τοῦ ἔργο καὶ τὴν οἰκουμενικὸν χαρακτήρα ὁμόνοια που ἀποκατέστησε μέσα ἀπὸ τὶς στρατιωτικῆς τοῦ ἐπιτυχίες. Πάνω σὲ αὐτὰ χτίστηκε, μεταξύ Ἑλλήνων καὶ βαρβάρων, «μία βασιλεία Θεοῦ πᾶσιν ἀνθρώποις»³¹.

³⁰ Εὐσέβιος Καισαρείας, *Εκκλησ. Ἱστορία*, 3.37.4, 4.7.1. Barnes D. Timothy (1981), *Constantine and Eusebius*, σελ. 208-223. Drake H.A. (1975), *In Praise of Constantine. A Historical Study and New Translation of Eusebius Tricennial Orations* (=Praise of Constantine, a Study), Berkley – Loas Angeles – London, σελ. 46-82. Μπόνης Γ. Κωνσταντίνος (1939), *Τὸ Ἔργον Εὐσεβίου τοῦ Παμφίλου «Εἰς τὸν Βίον τοῦ Μακάριου Κωνσταντίνου Βασιλέως» ὡς Ἱστορικὴ Πηγὴ*, Αθήνα, σελ. 5-15.

³¹ Εὐσέβιος, *Βίος Μεγ. Κωνστ.*, 2.53, 2.54 καὶ *Εκκλ. Ἐγκ.*, 4.15.9. Barnes D. Timothy (1981), *Constantine and Eusebius*, σελ. 261-271. Drake H.A. (1975), *In Praise of Constantine. A Study*, σελ. 3-30. Ὁμοίως, ὁ Αὐγουστίνος, στὸ *Civ. Dei* 18.22 καὶ *Conf.* 13.34.49, ἀναφέρει τὸ θεϊκὸ σχέδιο ἐνοποίησης τῆς οἰκουμένης ὑπὸ τὴν ἐξουσία μιᾶς πολιτείας, οἱ υπῆκοοι τῆς ὁποίας θὰ συμβιώνουν ἀρμονικά, χάρις στὴ διακυβέρνηση τοὺς ἀπὸ τοὺς θεϊκοὺς νόμους. Μπατάς Μιχάλης (2015), *Αἴλιος Ἀριστείδης*, σελ. 125. Μπόνης Γ. Κωνσταντίνος (1939), *Τὸ Ἔργον Εὐσεβίου τοῦ Παμφίλου «Εἰς τὸν Βίον τοῦ Μακάριου Κωνσταντίνου Βασιλέως» ὡς Ἱστορικὴ Πηγὴ*, Αθήνα, σελ. 5-15.

Σχεδόν την ίδια περίοδο με τον Ευσέβιο, ο Λιβάνιος, ακολουθώντας ρητορικές συμβάσεις, παρουσιάζει τη γεωγραφική ενοποίηση της ρωμαϊκής επικράτειας «μία μὲν ἡπειρος, μία δὲ θάλαττα» και τα πλεονεκτήματα αυτής (όπως η ελεύθερη μετακίνηση χωρίς περιορισμούς, το εμπόριο, η αρμονική συμβίωση των λαών ανά την οικουμένη υπό την ρωμαϊκή εξουσία κ.τ.λ.). Σε άλλο σημείο, μιλώντας για τον Ιουλιανό, διαμορφώνει μια εικόνα οικουμενικής αυτοκρατορίας, εκμεταλλευόμενος στοιχεία από προγενέστερους του, όπως από τον Αίλιο Αριστείδη (ως προς την συμβολή στην επικράτηση της δικαιοσύνης και του νόμου, την καλή διακυβέρνηση, ως ενάρετος και υποδειγματικός ηγεμόνας κ.α.) και τον παραλληλίζει με τον Ασκληπιό, ο οποίος ευεργετεί την ανθρωπότητα και ο πρόωρος θάνατός του επέφερε σε όλους αρνητικές επιπτώσεις³². Ο σύγχρονος του Λιβάνιου, Θεμίστιος (επίσης επηρεασμένος από τον Αίλιο Αριστείδη αλλά σε μικρότερο βαθμό), αποδίδει στον Κωνσταντίο Β΄ τον χαρακτηρισμό «τῆς οἰκουμένης ἀγωνιστής» και στην Ρώμη τον ρόλο της εποπτείας ολόκληρου του κόσμου («ἐν τῇ σκοπιᾷ τῆς οἰκουμένης»). Την ίδια γραμμή ακολουθεί και στην περίπτωση της Νέας Ρώμης λέγοντας πως «και τῶν γε δυοῖν μητροπόλεων τῆς οἰκουμένης-λέγω δε τῆς Ρωμύλου και τῆς Κωνσταντίνου». Ταυτόχρονα τονίζει πως η εγκαθίδρυση της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας σε όλη την έκταση της γης, υπό έναν ηγεμόνα που αποτελεί την επίγεια εικόνα του θεού, έχει ως αποτέλεσμα την επικράτηση της ειρήνης και της ισότητας του νόμου, ακόμα και για τους βαρβάρους, εάν αυτοί ενταχθούν στην ρωμαϊκή πολιτεία³³.

Από την άλλη, ο Ιουλιανός ο Παραβάτης, στους *Ἐγκωμιαστικούς Λόγους*, αφού προσφέρει παρακλήσεις και απολογία προς τον αυτοκράτορα Κωνσταντίο Β΄, αναφέρεται στις δράσεις των Περσών ανά την οικουμένη. Συγκεκριμένα γράφει (*Ἐγκ. Λόγοι*, 17C): «Πέρσαι τῆς Ἀσίας ἀπάσης πάλλαι κρατήσαντες καί τῆς Εὐρώπης τά πολλά καταστρεψάμενοι, μικροῦ δέω φάναι πᾶσαν τήν οἰκουμένην περιβαλόμενοι κύκλω ταῖς ἐλπίσιν», ενώ λίγο αργότερα επικαλεῖται τις προσπάθειες για ομόνοια και

³² Λιβάνιος, *Λόγοι*, 12.13, 12.17, 12.38, 12.51, 13.5, 13.8, 13.26, 13.42, 13.48, 14.13, 14.41-43, 15.58, 15.68, 17.9, 17.31, 18.21, 18.74, 18.132, 18.152, 18.281, 18.291, 18.308, 59.171-172. Αίλιος Αριστ., *Ἱεροὶ Λόγοι*, 26.10-13, 28-29, 32, 60. Elm Susanna (2012), *Sons of Hellenism, Fathers of the Church: Emperor Julian, Gregory of Nazianzus, and the Vision of Rome* (Transformation of the Classical Heritage 49) (=Sons of Hellenism), Berkley – Los Angeles – London, σελ. 122. Hopkins K. (1980), «Taxes and Trade in the Roman Empire (200 B.C.-A.D. 400)», στο *JRS* 70, 101-125. Jones A. H. M. (1974), *The Roman Economy: Studies in Ancient Economic and Administrative History*, Oxford, σελ. 82-89. Μπατάς Μιχάλης (2015), *Αἴλιος Αριστείδης*, σελ. 127.

³³ Θεμίστιος, *Orationes*, 1.5b, 9b, 3.41b, 6.83c, 7.91a, 92a, 14.182a, 16.204c, 212a, 211a-212c, 213a. Chadwick H. (1993), «Christian and Roman Universalism», σελ 38-42. Elm Susanna (2012), *Sons of Hellenism*, σελ. 122. Μπατάς Μιχάλης (2015), *Αἴλιος Αριστείδης*, σελ. 128.

ειρήνη προς όφελος όλων των Ρωμαίων πολιτών (19C). Στην συνέχεια επικαλείται την προσπάθεια υπεράσπισης των συνόρων, όπου ως γνωστόν ο Κωνσταντίνος ηττήθηκε από τους Σασσανίδες Πέρσες, κάτι που εν τέλει οδήγησε στην εμφύλια σύγκρουση Ιουλιανού και Κωνσταντίνου (20 A): «*Φιλονεικῶν μὲν γὰρ ὑπὲρ τῶν ὀρίων και δυσμενῶς ἔχων ἐκείνων...καταφρονήσας ἤρχε μὲν ἀπάσης μετὰ τῶν ἀδελφῶν τῆς οἰκουμένης, ἐπεμελεῖτο δὲ τοῦ λαχόντος μέρους, ἀπολαύων μὲν τελείας τῆς τιμῆς, μετέχων δὲ ἔλαττον τῶν ἐπ’ αὐτῇ πόνων*». Αυτή η σειρά αναφορών στην οικουμένη ως σημείο πολέμου και σύγκρουσης, συνεχίζεται και στο 29 A με την εξής φράση: «*Ταῦτα καταλιπὼν ἐπὶ τῆς Ἀσίας τροπαια και νίκας, ἐπὶ την Εὐρώπην ἀκμῆτας ἤγες τό στρατεύμα, τήν οἰκουμένην ἅπασαν ἐμπλησαι τροπαίων εγνωκῶς*». Ενώ στους *Ἐγκωμιαστικούς Λόγους* ο Ιουλιανός ακολουθεῖ μια κοσμική χρήση του ὀρου, στο *Εἰς Βασιλέα Ἥλιον προς Σαλούστιον* αυτός γίνεται αντικείμενο θεολογίας (ὑπο την επίδραση του νεοπλατωνισμού). Στο 132 C-D σημειώνει πως «*Ὁ θεῖος οὔτος και πάγκαλος κόσμος ἀπ’ ἄκρας ἀψῖδος οὐρανοῦ μέχρι γῆς ἐσχάτης ὑπὸ τῆς ἀλύτου συνεχόμενος τοῦ θεοῦ προνοίας ἐξ αἰδίου γέγονεν ἀγέννητος ἔς τε τὸν ἐπίλοιπον χρόνον αἰδῖος... βαθμῶ δὲ ὡσπερ δευτέρῳ τοῦ νοητοῦ κόσμου, πρεσβυτέρως δὲ ἔτι διὰ τὸν πάντων βασιλέα, περιὸν πάντα ἐστίν*». Ἐπειτα, αναφερόμενος στο ελληνικό παρελθόν, σημειώνει (152D-153A): «*οὔτος ἡμέρωσε μὲν διὰ τῶν Ἑλληνικῶν ἀποικιῶν τὰ πλεῖστα τῆς οἰκουμένης, παρεσκεύασε δὲ ῥᾶον ὑπακοῦσαι Ῥωμαίοις ἔχουσι... τοὺς θεοὺς εὐπιστίαν ἐξ ἀρχῆς εἰς τέλος Ἑλληνικὴν καταστησαμένοις τε και φυλάξασι...*». Με κύρια στοιχεία τον ελληνισμό, ως θεολογία, και τη *romanitas*, ο Ιουλιανός επιδίωξε την ενότητα της αυτοκρατορίας, ακολουθώντας, θα ἔλεγε κανείς, τα βήματα του Μεγάλου Κωνσταντίνου, που εἶχε στο επίκεντρο τον χριστιανισμό. Στόχος η ίδρυση μιας οικουμενικής εκκλησίας που θα μετέτρεπε τον παγανισμό σε κρατική θρησκεία με οργανωμένη εκκλησία (με δικό της ιεραποστολικό και φιλανθρωπικό ἔργο)³⁴.

³⁴ Ιουλιανός, *Ἐγκ. Λόγοι*, 8A, 17C, 18A, 19C, 20A, 29A, 132C-D, 152D-153A. Αθανασιάδη Π. (2001), *Ιουλιανός: μια βιογραφία*, Αθήνα, σελ. 255-267. Μπατάς Μιχάλης (2015), *Αἴλιος Αριστείδης*, σελ. 126. Bowersock G.W. (1978), *Julian the Apostate*, London, σελ. 79-93. Elm Susanna (2012), *Sons of Hellenism*, σελ. 327-335.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β

Τα Γεωγραφικά. Ο Στράβων και η οικουμένη

Για τελευταίο συγγραφέα άφησα τον Στράβωνα και την καλύτερα διαμορφωμένη εικόνα για την οικουμένη, μέσα από τα *Γεωγραφικά* του. Σύμφωνα με τον Στράβωνα «αποκαλούμε οικουμένη τον κόσμο που κατοικούμε και γνωρίζουμε»³⁵ (*Γεωγραφικά*, 1.4.6: «περί δὲ τῆς οἰκουμένης ... καλοῦμεν γὰρ οἰκουμένην ἣν οἰκοῦμεν καὶ γνωρίζομεν»). Η οικουμένη αυτή αποτελεί μια τεράστια νήσο με σαφή όρια χάρη του Ωκεανού που την περικλείει και έχει το σχήμα γλαμύδας. Σε αυτήν υπάρχουν διάφορα έθνη και άνθρωποι, όπου κάποιοι κατοικούν στα όρια της ή κοντά σε αυτά εξαιτίας φυσικών περιορισμών, όπως οι έρημοι και άλλες περιοχές μη διαθέσιμες για κατοίκηση ή άγνωστες περιοχές. Ως τέτοιες χώρες αναγνωρίζονται η Ινδία στην ανατολή, η Ιβηρική χερσόνησος και η Μαυριτανία στην δύση, οι Κέλτες και οι Σκύθες στον βορρά και η Αιθιοπία στον νότο και κανείς δεν έχει ταξιδέψει πέρα από αυτές. Πολλές από τις περιοχές πέρα από τα προαναφερθέντα έθνη είναι συνυφασμένα με φήμες και μύθους. Ο Στράβων ήταν συνειδητοποιημένος για τις πολιτικές και κοινωνικές αλλαγές που λάμβαναν χώρα σε εθνικό επίπεδο στην οικουμένη, γι' αυτό και άσκησε κριτική στους προγενέστερους του για την χρήση γενικών εθνώνυμων (π.χ. Ίβηρες, Αιθίοπες κ.τ.λ.), χωρίς να κατανοούν την πολυπλοκότητα του ζητήματος και τις πολιτικές τους προεκτάσεις (*Γεωγρ.*, 1.2.27-28: «ὕφ' ἐν ὄνομα τῶν καθ' ἕκαστα ἐθνῶν ταπτομένων διὰ τὴν ἄγνοιαν»)³⁶. Εντούτοις, ο διαχωρισμός του κόσμου στα τέσσερα, είτε με γεωγραφικά, εθνικά ή πολιτικά κριτήρια, παραμένει ο ίδιος. Το παραπάνω μοντέλο είναι παρόμοιο με τον διαχωρισμό του κόσμου, από τον Έφορο, στα τέσσερα με βάση τέσσερα έθνη.

Πέρα από τον γενικότερο προσδιορισμό της οικουμένης, ο Στράβων προχώρησε και σε μαθηματικό προσδιορισμό του μεγέθους της (2.1.3 και 2.4.7). Η γραμμή του

³⁵ Στράβων, *Γεωγρ.*, 1.4.6. Dueck Daniela (2000), *Strabo of Amasia*, σελ. 109. Ευθυγραμμίζεται με τον ανθρωπογεωγραφικό χαρακτηρισμό στα: Noe E. (1988), «Considerazioni sull'impero romano in Strabone e Cassio Dione», *RIL*, 122 (1988), σελ. 101-124. Santamaria G. Mancinetti (1978-1979), «Strabone e l'ideologia augustea», στο *AFLPer*, 16, σελ. 127-142. Tise B. (2001), «Strabone, l'ecumene romana e la monarchia macedone», in: *Studi sull'XI Libro dei Geographika di Strabone*, Galatina, σελ. 127-140. Τζαμτζής Ι. Ε. (2018), «Η Διάταξη των Λεγεώνων στη Ρωμαϊκή Αυτοκρατορική Επικράτεια», *Εθνικές Επάλξεις* 126, σελ. 54.

³⁶ Στράβων, *Γεωγρ.*, 2.1.3, 2.4.7, 2.5.14, 9.3.6. Clarke Katherine (2002), *Between Geography and History*, σελ. 225. Dueck Daniela (2000), *Strabo of Amasia*, σελ. 44, 156.

μεγαλύτερου πλάτους της διέρχεται από τον Νείλο, από τη χώρα της κανέλας (Σομαλία), στην Ιρλανδία και του μεγαλύτερου μήκους από τους Στύλους του Ηρακλή μέχρι την ανατολική θάλασσα μεταξύ της Ινδίας και των Σκύθων (2.5.14). Το αποτέλεσμα είναι 30.000 στάδια για το πλάτος του κόσμου και 70.000 στάδια για το μέγιστο μήκος του. Ως εκ τούτου, ο Στράβων ορίζει τους Δελφούς ως το κέντρο της οικουμένης, καθώς βρίσκεται σε ίση απόσταση από τα άκρα στα ανατολικά και στα δυτικά (9.3.6). Οι αντιλήψεις και οι υπολογισμοί του Στράβωνα εδώ βασίζονται στις ιδέες των προκατόχων του Ερατοσθένη και Ποσειδώνιου.

Πέρα από τα παραπάνω χαρακτηριστικά, ο Στράβων χώρισε την οικουμένη στα τρία, την Ευρώπη, την Ασία και την κατά πολύ μικρότερη Λιβύη (1.4.7), όπου ο εν λόγω διαχωρισμός των ηπειρών είχε πρακτικές και πολιτικές συνέπειες, καθώς καθόρισαν τον τρόπο που έβλεπαν οι Έλληνες τον κόσμο (1.4.7). Εν συνεχεία, ο Στράβων υιοθετεί την ιδέα διαχωρισμού του κόσμου σε κλιματικές ζώνες (κρύες περιοχές προς τον βορρά και θερμές προς τον ισημερινό) και την επίδραση που έχει στο νερό, την πανίδα και την χλωρίδα, αλλά και στους ίδιους τους ανθρώπους. Εδώ ο γεωγράφος στηρίζεται στις διδασκαλίες του Αριστοτέλη, του Πολύβιου και του Ποσειδώνιου, με ιδιαίτερη προτίμηση στο έργο του τελευταίου (2.2.1 και 2.3.2)³⁷.

Ο ευμετάβλητος χαρακτήρας της οικουμένης λόγω των πολιτικών και κοινωνικών αλλαγών, ήταν αυτό που επιδίωκε ο Στράβων με τα Γεωγραφικά. Η κεντρική επιθυμία για το γεωγραφικό του έργο ήταν μια επικαιροποιημένη παρουσίαση γεωγραφικών πληροφοριών για την οικουμένη. Με το έργο του περιγράφει με ακρίβεια και απλότητα την τοπογραφική διάταξη του κόσμου και τα όρια των διάφορων κρατών μέσα σε αυτόν, χρησιμοποιώντας συνήθως τα φυσικά όρια της περιοχής, τα οποία αποτελούν αμετάβλητη σταθερά, όπως ακτές, ποταμούς και βουνά. Την ίδια στιγμή, έχει συναίσθηση των ορίων και των δεδομένων που είναι ευμετάβλητα και ανήκουν σε πολιτικούς και εθνογραφικούς παράγοντες. Παρά την πολυπλοκότητα του εγχειρήματος, το αποτέλεσμα δεν είναι μια ρηχή τοπογραφική παρατήρηση αλλά ένας πολυεπίπεδος, καθαρός «χάρτης» τοπογραφικής, πολιτικής

³⁷ Στράβων, *Γεωγ.*, 1.4.7, 2.2.1, 2.3.2. Clarke Katherine (2002), *Between Geography and History*, σελ. 97, 139, 146-148, 188. Dueck Daniela (2000), *Strabo of Amasia*, σελ. 45. Janni, P. (1988), 'L'Italia di Strabone: descrizione e immagine', in *Italia Antica*, 147-159. Janni, P. (1992), «Fernando Colombo e PINDIKE di Arriano», *Geographia Antiqua*, 1, 161-6.

και πολιτισμικής σημασίας. Σύμφωνα με την Daniela Dueck, αυτή φαίνεται να ήταν και η αρχική πρόθεση του Στράβωνα³⁸.

Τα *Γεωγραφικά* του Στράβωνα είναι κάτι παραπάνω από μια απλή καταγραφή περιοχών και ανθρώπων. Μέσα από το έργο του μας αποκαλύπτει και τις απόψεις του για ζητήματα ηθικά, επιστημονικά και πολιτικά, οι οποίες είναι επηρεασμένες από τα δρώμενα της εποχής του, μιας εποχής Αυγούστειας, όπου μέσα από μια σειρά πολέμων και κατακτήσεων που κράτησαν για πάνω από έναν αιώνα, η Ρώμη έφτασε στο απόγειο της εδαφικής της επέκτασης και εξασφάλισε «παγκόσμια» ειρήνη σε όλα τα μέτωπα. Διαβιώνοντας στην Ρώμη, ο Στράβων εμποτίστηκε στο πνεύμα της πρωτεύουσας και προσπάθησε να παρουσιάσει τις ευκαιρίες που πρόσφερε η ρωμαϊκή επέκταση, στα πέρατα του κατοικημένου κόσμου, στην εξέλιξη της γεωγραφίας και της διεύρυνσης των γεωγραφικών γνώσεων, καθιστώντας ταυτόχρονα την Ρώμη ως παγκόσμια δύναμη³⁹.

Η αυτοκρατορική ισχύς της Ρώμης επέβαλε αλλαγές στον πολιτικό χάρτη της *οικουμένης* και στο πολιτιστικό μοτίβο παραμεθόριων βαρβαρικών φυλών, που υιοθέτησαν τον ρωμαϊκό τρόπο ζωής. Η ενοποίηση του μεγαλύτερου μέρους του κόσμου πρόσφερε λύσεις σε εσωτερικές και εξωτερικές διαφορές και εξασφάλισε την ασφάλεια των επαρχιών. Η ίδια η παρουσία της Ρώμης αποτέλεσε εγγύηση της ειρήνης και της ευμάρειας. Ταυτόχρονα, όμως, η ελληνοκεντρική σκέψη του Στράβωνα επηρέασε την θέση του ως προς την πολιτική άνοδο της Ρώμης, παραθέτοντας τα μειονεκτήματα και πλεονεκτήματα της επέκτασής της. Η τεράστια εξάπλωση πρόσφερε χώρο για την αύξηση της απληστίας και της διαφθοράς των αξιωματούχων στις επαρχίες, απότομη πολιτιστική αφομοίωση λαών, παραμέληση των ντόπιων από τις αρχές και αδυναμία αντιμετώπισης απειλών, όπως η πειρατεία. Από την άλλη, η μαζική επέκταση πρόσφερε γενική ειρήνη, ελευθερία του ατόμου και ελευθερία μετακίνησης, ασφαλές εμπόριο, μεγαλύτερες ευκαιρίες για εκπαίδευση

³⁸ Dueck Daniela (2000), *Strabo of Amasia*, σελ. 45-46.

³⁹ Clarke Katherine (2002), *Between Geography and History*, σελ. 1-77. Cornell Tim (2002), «The End of Roman Imperial Expansion», *Leicester-Nottingham Studies in Ancient Society Volume 5, War and Society in the Roman World* (=«The End of Roman Imperial Expansion»), σελ. 139-170. Dueck Daniela (2000), *Strabo of Amasia*, σελ. 107-115. Gabba Emilio (1982), «Aspects of Augustan Age», σελ. 59-61. Woolf Greg (2002), «Roman Peace», σελ. 171-194.

και έδωσε τον πολιτισμό σε απολίτιστα φύλα στα όρια της αυτοκρατορίας. Έτσι, ο Στράβων πλησιάζει το ζήτημα της ρωμαϊκής ισχύος από πολλαπλές γωνίες⁴⁰.

Στα *Γεωγραφικά* ο Στράβων συζητά συγκεκριμένα και απευθείας για την ανάπτυξη της Ρώμης και για την θέση της στον κόσμο. Στο έκτο βιβλίο, το οποίο αφορά την Ιταλία, παρουσιάζει τα φυσικά πλεονεκτήματα της χερσονήσου, τον ρόλο της στην άνοδο της Ρώμης και της αξίας της ως κέντρο της αυτοκρατορίας. Αναλύει πρώτα τα γεωγραφικά και φυσικά αίτια που πρόσφερε η Ιταλία ως βάση για παγκόσμια ηγεμονία, όπως οι φυσικές οχυρωματικές θέσεις, η θέση της ίδιας της Ιταλίας περικυκλωμένης από θάλασσα και βουνά και τα λίγα λιμάνια, που προσθέτουν στην ασφάλεια της χερσονήσου και είναι ιδανικά για προσέλκυση εμπορίου και διατήρηση δυνατού ναυτικού, όπως φαίνεται παρακάτω⁴¹:

Στράβων, *Γεωγραφικά*, 6.4.1: «ἐν μὲν ὅτι νήσου δίκην ἀσφαλῶς φρουρεῖται τοῖς πελάγεσι κύκλω πλὴν ὀλίγων μερῶν, ἃ καὶ αὐτὰ τετελείσται τοῖς ὄρεσι δυσβάτοις οὖσι... ὕλης δὲ καὶ τροφῆς ἀνθρώποις τε καὶ βοσκήμασιν οὐδ' ἀξίως ἐστὶν εἰπεῖν τὴν ἀφθονίαν ὅσῃ παρέχεται καὶ τὴν χρηστοκαρπίαν»

Επιπλέον, προσφέρει μια κλιματική ποικιλία, με πληθώρα πανίδας και χλωρίδας, πληθώρα εκμεταλλεύσιμων ορυχείων, άφθονο φαγητό και προμήθεια ανδρών και θηρίων. Εν τέλει:

Στράβων, *Γεωγραφικά*, 6.4.1: «ἐν μέσῳ δὲ καὶ τῶν ἔθνῶν τῶν μεγίστων οὖσα καὶ τῆς Ἑλλάδος καὶ τῶν ἀρίστων τῆς Λιβύης μερῶν τῶ μὲν κρατιστεύειν ἐν ἀρετῇ τε καὶ μεγέθει τὰ περιεστῶτα αὐτὴν πρὸς ἡγεμονίαν εὐφυῶς ἔχει, τῶ δ' ἐγγὺς εἶναι τὸ μετὰ ῥαστώνης ὑπουργεῖσθαι πεπόρισται»

Αυτή είναι η φυσική θέση της Ιταλίας στο μέσο της *οἰκουμένης* μαζί με τις τοπογραφικές, κλιματικές και λοιπές συνθήκες που συνέβαλλαν στην άνοδό της. Έπειτα, ο γεωγράφος από την Αμάσεια προστρέχει να περιγράψει την ιστορική και πολιτική πορεία της Ρώμης, ξεκινώντας από την βασιλική εποχή μέχρι τους χρόνους που γράφει (6.4.2). Με αυτόν τον τρόπο δίνει μια ενημερωμένη και επίκαιρη εικόνα των χρόνων του, της γεωγραφικής εμβέλειας της αυτοκρατορίας και των σχέσεών της

⁴⁰ Barnes D. Timothy (1981), *Constantine and Eusebius*, σελ. 3-77. Clarke Katherine (2002), *Between Geography and History*, σελ. 193-244. Dueck Daniela (2000), *Strabo of Amasia*, σελ. 119, 122. Woolf Greg (2002), «Roman Peace», σελ. 171-194.

⁴¹ Στράβων, *Γεωγ.*, 6.4.1. Clarke Katherine (2002), *Between Geography and History*, σελ. 89, 295-6. Dueck Daniela (2000), *Strabo of Amasia*, σελ. 44, 107-108.

με τα διάφορα βασίλεια και τις φυλές σε ολόκληρο τον κόσμο και τα πολεμικά της μέτωπα. Στην προσπάθειά του, ο Στράβων είχε την προσοχή να παραθέσει και το καθεστώς του εκάστοτε έθνους, καθώς άλλα ήταν επαρχίες της αυτοκρατορίας, άλλα αυτόνομα πελατειακά βασίλεια και άλλα πλήρως ανεξάρτητες πολιτικές οντότητες που πρόσφεραν φόρο τιμής στον Αύγουστο. Κλείνοντας το δέκατο έβδομο βιβλίο των *Γεωγραφικών*, ο Στράβων κάνει μια σύνοψη των ρωμαϊκών επαρχιών, το καθεστώς των υποτελών εθνών και την διοίκηση διάφορων ρωμαϊκών επαρχιών της *καθ' ἡμᾶς οἰκουμένης*⁴²:

Στράβων, *Γεωγραφικά*, 17.3.24: «τὰ μὲν οὖν μέρη τῆς καθ' ἡμᾶς οἰκουμένης οὕτω διάκειται: ἐπεὶ δ' οἱ Ῥωμαῖοι τὴν ἀρίστην αὐτῆς καὶ γνωριμωτάτην κατέχουσιν, ἅπαντας ὑπερβεβλημένοι τοὺς πρότερον ἡγεμόνας ὧν μνήμην ἴσμεν, ἄξιον διὰ βραχέων καὶ τὰ τούτων εἰπεῖν... τῆς δὲ μεσογαίας καὶ τῆς ἐν βάθει τὴν μὲν ἔχουσιν αὐτοί, τὴν δὲ Παρθυαῖοι καὶ οἱ ὑπὲρ τούτων βάρβαροι, πρὸς τε ταῖς ἀνατολαῖς καὶ ταῖς ἄρκτοις Ἴνδοι καὶ Βάκτριοι καὶ Σκύθαι, εἴτ' Ἄραβες καὶ Αἰθίοπες: προστίθεται δὲ αἰεὶ τι παρ' ἐκείνων αὐτοῖς. ταύτης δὲ τῆς συμπάσης χώρας τῆς ὑπὸ Ῥωμαίοις ἢ μὲν βασιλεύεται, ἢ δ' ἔχουσιν αὐτοὶ καλέσαντες ἐπαρχίαν, καὶ πέμπουσιν ἡγεμόνας καὶ φορολόγους. εἰσὶ δὲ τινες καὶ ἐλεύθεραι πόλεις, αἱ μὲν ἐξ ἀρχῆς κατὰ φιλίαν προσελθοῦσαι, τὰς δ' ἠλευθέρωσαν αὐτοὶ κατὰ τιμὴν. εἰσὶ δὲ καὶ δυνάσται τινὲς καὶ φύλαρχοι καὶ ἱερεῖς ὑπ' αὐτοῖς: οὗτοι μὲν δὴ ζῶσι κατὰ τινὰς πατρίους νόμους»

Και:

Στράβων, *Γεωγραφικά*, 17.3.25: «αἱ δ' ἐπαρχίαι διήρηνται ἄλλοτε μὲν ἄλλως, ἐν δὲ τῷ παρόντι ὡς Καῖσαρ ὁ Σεβαστὸς διέταξεν. ἐπειδὴ γὰρ ἡ πατρις ἐπέτρεψεν αὐτῷ τὴν προστασίαν τῆς ἡγεμονίας, καὶ πολέμου καὶ εἰρήνης κατέστη κύριος διὰ βίου, δίχα διεῖλε πᾶσαν τὴν χώραν καὶ τὴν μὲν ἀπέδειξεν ἑαυτῷ τὴν δὲ τῷ δήμῳ... τινων Ἑπειρωτικῶν ἔθνῶν ὅσα τῇ Μακεδονίᾳ προσώριστο, ὀγδόην δὲ Κρήτην μετὰ τῆς Κυρηναίας, ἐνάτην δὲ Κύπρον, δεκάτην δὲ Βιθυνίαν μετὰ τῆς Προποντίδος καὶ τοῦ Πόντου τινῶν μερῶν: τὰς δὲ ἄλλας ἐπαρχίας ἔχει Καῖσαρ, ὧν εἰς ἃς μὲν πέμπει τοὺς ἐπιμελησομένους ὑπατικοὺς ἄνδρας, εἰς ἃς δὲ στρατηγικούς, εἰς ἃς δὲ καὶ ἵππικούς: καὶ βασιλεῖς δὲ καὶ δυνάσται καὶ δεκαρχίαι τῆς ἐκείνου μερίδος καὶ εἰσὶ καὶ ὑπῆρξαν αἰεὶ»

⁴² Στράβων, *Γεωγ.*, 6.4.2, 17.3.24-25. Clarke Katherine (2002), *Between Geography and History*, σελ. 210, 214-217, 228, 257, 287-288, 314. Cornell Tim (2002), «The End of Roman Imperial Expansion», σελ. 139-170. Dueck Daniela (2000), *Strabo of Amasia*, σελ. 44, 108-109. Hall E. (1989), *Inventing the Barbarian: Greek Self Definition through Tragedy*, Oxford, σελ. 201-220.

Με τα παραπάνω, ο Στράβων ταυτίζει στην ουσία τα όρια της *οίκουμένης* με τα όρια της αυτοκρατορίας, καθώς οι περιοχές εκτός αυτής είναι είτε ακατοίκητες είτε κατοικημένες από νομάδες και πειρατές, γνωρίζοντας βέβαια τα όρια και την ασάφεια των πληροφοριών για τις περιοχές στα περιθώρια της *οίκουμένης*. Σε αυτό το σημείο επαληθεύει αυτό που δηλώνει στο 1.4.6 του έργου του «*καλοῦμεν γὰρ οἰκουμένην ἢν οἰκοῦμεν καὶ γνωρίζομεν*». Ταυτόχρονα, ο Στράβων τονίζει, στις γεωγραφικές του περιγραφές, το μέγεθος της αυτοκρατορίας και την πραγματικότητα της. Γνωρίζει πόσο εύκολα αλλάζουν μορφή τα κράτη και οι φυλές και τον τρόπο με τον οποίο εμπλουτίστηκε η γνώση του για τον κόσμο χάρη της ρωμαϊκής κατάκτησης (9.5.8)⁴³:

Στράβων, *Γεωγραφικά*, 1.2.1: «*καὶ γὰρ δὴ πολὺ τι τοῖς νῦν ἢ τῶν Ῥωμαίων ἐπικράτεια καὶ τῶν Παρθυαίων τῆς τοιαύτης ἐμπειρίας προσδέδωκε, καθάπερ τοῖς μετὰ τὴν Ἀλεξάνδρου στρατείαν... ὑπὲρ τούτων Σκύθας γνωριμωτέρους ἡμῖν ἐποίησαν, ἥττον γνωριζομένους ὑπὸ τῶν πρότερον: ὥστε ἔχομεν ἄν τι λέγειν πλεον τῶν πρὸ ἡμῶν.*» και 11.6.4: «*ἢ δὲ τῶν Ῥωμαίων ἐπικράτεια καὶ ἢ τῶν Παρθυαίων πλεῖόν τι προσεκαλύπτει τῶν παραδεδομένων πρότερον: οἱ γὰρ περὶ ἐκείνων συγγράφοντες καὶ τὰ χωρία καὶ τὰ ἔθνη, ἐν οἷς αἱ πράξεις, πιστότερον λέγουσιν ἢ οἱ πρὸ αὐτῶν: μᾶλλον γὰρ κατωπτέουσι*»

Η απόφαση του Αυγούστου να προχωρήσει ή να σταματήσει την κατάκτηση, καθόρισε την ροή των πληροφοριών για νέα μέρη και ανθρώπους⁴⁴:

Στράβων, *Γεωγραφικά*, 7.1.4: «*γνώριμα δὲ ταῦτα κατέστη τὰ ἔθνη πολεμοῦντα πρὸς Ῥωμαίους... ὁ Σεβαστὸς διαβαίνειν τὸν Ἄλβιν μετιοῦσι τοὺς ἐκεῖσε ἀπανισταμένους.*» και 7.2.4 «*τῶν δὲ Γερμανῶν, ὡς εἶπον, οἱ μὲν προσάρκτιοι παροικοῦσι τῷ ὠκεανῷ, γνωρίζονται δ' ἀπὸ τῶν ἐκβολῶν τοῦ Ῥήνου λαβόντες τὴν ἀρχὴν μέχρι τοῦ Ἄλβιος... ἢ εἰ καὶ γένος ἀνθρώπων ἄλλο διαδέχεται μεταξὺ τῆς θαλάττης καὶ τῶν ἐφῶν Γερμανῶν ἰδρυμένον. τοῦτο δὲ τὸ αὐτὸ ἀγνόημα καὶ περὶ τῶν ἄλλων τῶν ἐφεξῆς προσαρκτίων ἐπέχει*»

⁴³ Στράβων, *Γεωγ.*, 1.2.1, 1.4.6, 9.5.8, 11.6.4. Clarke Katherine (2002), *Between Geography and History*, σελ. 333-334. Dueck Daniela (2000), *Strabo of Amasia*, σελ. 44, 43, 109-110. Hall E. (1989), *Inventing the Barbarian: Greek Self Definition through Tragedy*, Oxford, σελ. 56-100.

⁴⁴ Στράβων, *Γεωγ.*, 7.1.4, 7.2.4. Badian E. (1968), *Roman Imperialism in the Late Republic*, Oxford, σελ. 29-43. Clarke Katherine (2002), *Between Geography and History*, σελ. 289, 333-334. Cornell Tim (2002), «The End of Roman Imperial Expansion», σελ. 139-170. Dueck Daniela (2000), *Strabo of Amasia*, σελ. 86, 98, 110-111, 173.

Η φιλοδοξία του Στράβωνα να ταυτιστούν οι δύο κόσμοι, ο κατοικημένος και ο κατεκτημένος, έχει να κάνει με την ομηρική αντίληψη της *οίκουμένης* περικυκλωμένης από τον Ωκεανό. Προηγουμένως, ο Αλέξανδρος ποθούσε να φτάσει στον ωκεανό στα ανατολικά, ενώ η Ρώμη επιθυμούσε να φτάσει στο πιο δυτικό όριο του κόσμου για να ανταγωνιστεί τον πρώτο, ολοκληρώνοντας έτσι αυτό που ξεκίνησε. Για τον λόγο αυτό ο γεωγράφος εστιάζει σε όλη την διάρκεια του έργου την παρουσία της Ρώμης σε όλα τα τμήματα της *οίκουμένης*. Οι Ρωμαίοι βρίσκονται στην Ιβηρία (1.1.4), στην Σαρδηνία και την Κορσική (5.2.7), φτάνουν μέχρι την Γερμανία και την γη των Κίμβρων (7.2.2), και τρεις λεγεώνες είναι εγκατεστημένες στην Ελλάδα (8.7.3), την Κρήτη (10.4.9, 10.4.22) και την Αίγυπτο (17.1.5, 17.1.30). Περιλαμβάνει, επίσης, περιοχές και έθνη τα οποία δεν είναι υποτελή στην Ρώμη και δεν καθιστούν μέρος της επικράτειάς της. Η Αραβία (2.5.12), η Βρετανία (4.5.3), οι Ναβαταίοι, οι Σαβαίοι και οι Σύροι (16.4.21) και άλλες χώρες και λαοί, σε συνδυασμό με τα παραπάνω συνθέτουν το πολύπλοκο μωσαϊκό της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας που εκτείνεται σε όλη την *οίκουμένη*⁴⁵.

Παρόλο που κάποια βασίλεια και περιοχές δεν ανήκαν ή δεν ελέγχονταν από την Ρώμη, αυτά αναγνώριζαν την δύναμη και την δόξα του ηγέτη της, τον Αύγουστο. Οι Πάρθοι, με δική τους πρωτοβουλία, έστειλαν ομήρους στην Ρώμη, ως σύμβολο φιλίας (*Γεωγραφικά*, 6.4.2: *Παρθηαῖοι δὲ ὄμοροί τε ὄντες καὶ μέγιστον δυνάμενοι τοσοῦτον ὅμως ἐνέδοσαν πρὸς τὴν Ῥωμαίων καὶ τῶν καθ' ἡμᾶς ἡγεμόνων ὑπεροχὴν ὥστ' οὐ μόνον τὰ τρόπαια ἔπεμψαν εἰς Ῥώμην ἃ κατὰ Ῥωμαίων ἀνέστησάν ποτε, ἀλλὰ καὶ παῖδας ἐπίστευσε Φραάτης τῷ Σεβαστῷ Καίσαρι καὶ παίδων παῖδας ἐξομηρευσάμενος θεραπευτικῶς τὴν φιλίαν*), οι Ινδοί έστειλαν πρεσβείες με δώρα (*Γεωγραφικά*, 15.1.4: *κάκειθεν δὲ ἀφ' ἐνὸς τόπου καὶ παρ' ἐνὸς βασιλέως, Πανδίωνος κατ' ἄλλους Πώρου, ἤκεν ὡς Καίσαρα τὸν Σεβαστὸν δῶρα καὶ πρεσβεῖα*, 15.1.73: *τὴν δ' ἐπιστολὴν ἐλληνίζειν ἐν διφθέρα γεγραμμένην, δηλοῦσαν ὅτι Πῶρος εἶη ὁ γράψας, ἐξακοσίων δὲ ἄρχων βασιλέων ὅμως περὶ πολλοῦ ποιοῖτο φίλος εἶναι Καίσαρι, καὶ ἔτοιμος εἶη δίοδόν τε παρέχειν ὅπῃ βούλεται καὶ συμπράττειν ὅσα καλῶς ἔχει*), ενώ η φήμη του Αύγουστου έφτασε και στην μακρινή Αιθιοπία μέσω πρεσβειών της

⁴⁵ Στράβων, *Γεωγ.*, 1.1.4, 2.5.12, 4.5.3, 5.2.7, 7.2.2, 8.7.3, 10.4.9, 10.4.22, 16.4.21, 17.1.5, 17.1.30. Clarke Katherine (2002), *Between Geography and History*, σελ. 327. Dion R. (1977), *Aspects politiques de la géographie antique*, Paris, 254. Dueck Daniela (2000), *Strabo of Amasia*, σελ. 11-21, 87, 111.

μονόφθαλμης βασίλισσας Κανδάκης (*Γεωγραφικά*, 17.1.54)⁴⁶. Να σημειωθεί ότι οι Αιθίοπες και οι Ινδοί είναι αυτοί που πάντα ταυτίζονται με τα όρια του κόσμου, επομένως η αναγνώριση της ισχύος της Ρώμης ολοκληρώνει την εικόνα της ως παγκόσμια δύναμη, της οποίας η φήμη έφτασε μέχρι και τους πιο απόμακρους ανθρώπους.

Η εν λόγω προπαγανδιστική πρακτική ήταν γνωστή στον Στράβωνα. Την ίδια στρατηγική ακολούθησαν και οι ιστορικοί του Αλέξανδρου για να μεταφέρουν την φήμη του στα όρια του κόσμου. Βέβαια, οι ιστορίες γύρω από το πρόσωπό του δεν έγιναν αποδεκτές από όλους, καθώς φαίνεται οι συγγραφείς αυτοί δεν ενδιαφερόντουσαν για την αλήθεια, αλλά για την κολακεία του βασιλέως και την αύξηση της αξίας του ήδη τεραστίου επιτεύγματος (11.5.5, 11.6.4, 11.7.4). Στην ίδια προπαγανδιστική γραμμή φαίνεται να βρίσκεται και ο Στράβων όταν δηλώνει ότι η δόξα της Ρώμης έχει διαδοθεί σε όλη την ανθρωπότητα. Βέβαια, η εν λόγω πρακτική ήταν μερικώς δικαιολογημένη, γιατί όπως ο Αλέξανδρος έφτασε για πρώτη φορά σε μέρη που οι Έλληνες είχαν ακούσει μόνο ως ιστορίες, έτσι και οι Ρωμαίοι στη κατάκτηση της δύσης συνάντησαν λαούς και χώρες που ήταν μακρινές και άγνωστες για τα δεδομένα ενός μεσογειακού πολιτισμού. Η προπαγανδιστική γραμμή του Στράβωνα είναι διακριτική και η παρουσίαση νέων γεωγραφικών και εθνογραφικών πληροφοριών, που προήλθαν από τις νέες κατακτήσεις, είχαν κυρίως διδακτικό χαρακτήρα, ενώ ταυτόχρονα εξυπηρετούσαν και τον πολιτικό τους σκοπό. Αυτή η πρακτική, βέβαια, αντικατοπτρίζει την ατμόσφαιρα της εποχής του Στράβωνα, με παρόμοια στοιχεία να εμφανίζονται σε σύγχρονους του Έλληνες και Ρωμαίους συγγραφείς⁴⁷.

Παρόλο που παρουσιάζει την Ρώμη να είναι παρούσα σε όλον τον κατοικημένο κόσμο, ο Στράβων έχει στην προσοχή του το γεγονός ότι υπάρχουν και άλλες μη ελεγχόμενες δυνάμεις εκτός των ορίων της αυτοκρατορίας. Πρόκειται για την Παρθία, την Μηδία και την Ινδία, δίνοντας μεγαλύτερη έμφαση στην δύναμη της πρώτης, της οποίας οι βασιλείς εξουσιάζουν πολλά μέρη της *οίκουμένης* (θα

⁴⁶ Στράβων, *Γεωγ.*, 6.4.2, 15.1.4, 15.1.73, 17.1.54. Τάκιτος, *Ann.*, 2.56-57, 6.32, 12.11. Campbell Brian (2002), «War and Diplomacy», σελ. 216-220. Clarke Katherine (2002), *Between Geography and History*, σελ. 220, 228, 257, 287, 288. Dueck Daniela (2000), *Strabo of Amasia*, σελ. 95-106. Nicolet Claude (1994), *Space, Geography and Politics*, σελ. σελ. 30-31. Skar S. L. (1993), «Andean Women and the Concept of Space/Time» (= «Andean Women»), στο S. Ardener (ed.), *Women and Space: Ground Rules and Social Maps (Cross-Cultural Perspectives on Women)*, 5, Oxford-Berg, σελ. 31-45.

⁴⁷ Στράβων, *Γεωγ.*, 11.5.5, 11.6.4, 11.7.4. Dueck Daniela (2000), *Strabo of Amasia*, σελ. 73, 112.

μπορούσαμε να συμπεριλάβουμε και την Κίνα, με την οποία υπήρχαν ελάχιστες επαφές και πληροφορίες). Με την ίδια τεχνική, με την οποία ανέδειξε την ανωτερότητα της Ρώμης, προσπαθεί να αναδείξει την ισχυρή θέση του παρθικού βασιλείου⁴⁸:

Στράβων, *Γεωγραφικά*, 11.9.2: «κατ' ἀρχὰς μὲν οὖν ἀσθενὴς ἦν διαπολεμῶν πρὸς τοὺς ἀφαιρεθέντας τὴν χώραν καὶ αὐτὸς καὶ οἱ διαδεξάμενοι ἐκεῖνον, ἔπειθ' οὕτως ἴσχυσαν ἀφαιρούμενοι τὴν πλησίον ἀεὶ διὰ τὰς ἐν τοῖς πολέμοις κατορθώσεις ὥστε τελευτῶντες ἀπάσης τῆς ἐντὸς Εὐφράτου κύριοι κατέστησαν. ἀφείλοντο δὲ καὶ τῆς Βακτριανῆς μέρος βιασάμενοι τοὺς Σκύθας καὶ ἔτι πρότερον τοὺς περὶ Εὐκρατίδαν, καὶ νῦν ἐπάρχουσι τοσαύτης γῆς καὶ τοσοῦτων ἐθνῶν ὥστε ἀντίπαλοι τοῖς Ῥωμαίοις τρόπον τινὰ γεγόνασι κατὰ μέγεθος τῆς ἀρχῆς. αἴτιος δ' ὁ βίος αὐτῶν καὶ τὰ ἔθνη τὰ ἔχοντα πολὺ μὲν τὸ [p. 724] βάρβαρον καὶ τὸ Σκυθικόν, πλεον μέντοι τὸ χρήσιμον πρὸς ἡγεμονίαν καὶ τὴν ἐν τοῖς πολέμοις κατόρθωσιν»

Αποτέλεσμα των στρατιωτικών επιτυχιών της ήταν ο εμπλουτισμός των γεωγραφικών γνώσεων της εποχής, επίτευγμα που ο Στράβων αποδίδει στην Ρώμη και στην Παρθία από κοινού. Κάτι άλλο το οποίο μοιράζονται είναι και η φιλία των Μήδων (11.13.2). Η ήττα της Ρώμης στον πόλεμο με την Παρθία, λόγω της δικής της άγνοιας, χρησιμοποιείτε από τον Στράβωνα ως απόδειξη ότι η Παρθία αποτελούσε σημαντικό εχθρό της αυτοκρατορίας. Εντούτοις, την ίδια στιγμή η ανατολίτικη δύναμη τοποθετείται μαζί με τα έθνη που αναγνωρίζουν την ανωτερότητα του ρωμαϊκού λαού⁴⁹:

Στράβων, *Γεωγραφικά*, 6.4.2: «Παρθηαῖοι δὲ ὄμοροι τε ὄντες καὶ μέγιστον δυνάμενοι τοσοῦτον ὁμῶς ἐνέδοσαν πρὸς τὴν Ῥωμαίων καὶ τῶν καθ' ἡμᾶς ἡγεμόνων ὑπεροχὴν

⁴⁸ Για την Ινδία αναφέρει, μεταξύ άλλων, ο Δίων Χρυσόστομος (*Or.*, 35.18) πως είναι η χώρα πιο ευνοημένη από την τύχη, όπου στα ποτάμια ρέει γάλα, μέλι και ελαιόλαδο και κάθε μέρα είναι γιορτή. Για την περίπτωση των Πάρθων βλ. Στράβων, *Γεωγ.*, 11.9.2. Campbell Brian (2002), «War and Diplomacy», σελ. 217. Clarke Katherine (2002), *Between Geography and History*, σελ. 227. Dihle, A. (1964) «The conception of India in Hellenistic and Roman literature», *PCPhS 10*, σελ. 15–23. Dueck Daniela (2000), *Strabo of Amasia*, σελ. 113. Για τις επαφές της Ρώμης με την Κίνα και άλλες εθνογραφικές πληροφορίες, σε σχέση με τον Στράβωνα και άλλους, βλ. Στράβων, *Γεωγρ.*, 9.8.2. Ferguson John & Milton Keynes (1978), «China and Rome», στο *Halband Politische Geschichte (Provinzen und Randvolker: Mesopotamien, Armenien, Iran, Südarabien, Rom, und der Ferne Osten [Forts.]*, σελ. 581-603. Τζαμτζής Ι.Ε. (2016), «Πέρα από τις εσχατιές της ρωμαϊκότητας. Παρατηρήσεις σχετικά με την δικαιοϊστορική θεώρηση των ρωμαίο-σινικών σχέσεων», στο: *Δίκαιο και Ιστορία*, τομ.2, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 73-105. Whittaker C. R. (2004), *Rome and its frontiers: the dynamics of empire*, London-New York, σελ. 144-180.

⁴⁹ Στράβων, *Γεωγ.*, 6.4.2, 11.13.2. Clarke Katherine (2002), *Between Geography and History*, σελ. 227-228. Dueck Daniela (2000), *Strabo of Amasia*, σελ. 103, 114. Nicolet Claude (1994), *Space, Geography and Politics*, σελ. 30-31. Skar S. L. (1993), «Andean Women», σελ. 31-45.

ὥστ' οὐ μόνον τὰ τρόπαια ἔπεμψαν εἰς Ρώμην ἀ κατὰ Ρωμαίων ἀνέστησάν ποτε, ἀλλὰ καὶ παῖδας ἐπίστευσε Φραάτης τῷ Σεβαστῷ Καίσαρι καὶ παίδων παῖδας ἐξομηρευσάμενος θεραπευτικῶς τὴν φιλίαν: οἱ δὲ νῦν μετίασιν ἐνθένδε πολλάκις τὸν βασιλεύσοντα, καὶ σχεδόν τι πλησίον εἰσὶ τοῦ ἐπὶ Ρωμαίοις ποιῆσαι τὴν σύμπασαν ἐξουσίαν»

Στην ἴδια γραμμὴ με τον Στράβωνα ἀκολουθεῖ καὶ ο Πομπήιος Τρόγος, μέσα ἀπὸ τὴν παγκόσμια ἱστορία του, ὅπως τὴν μεταφέρει ο Ιουστίνος⁵⁰:

Ιουστίνος, *Ἐπιτομὴ τῶν Φιλιππικῶν τοῦ Πομπηίου Τρόγου*, 41.1.1: «*Parthi, penes quos uelut diuisione orbis cum Romanis facta nunc Orientis imperium est...*»

Ο Πομπήιος, ὁμως, δὲν ἀρκεῖται στο να δηλώσει το παραπάνω, ἀλλὰ ἀναγνωρίζει τοὺς Πάρθους ὡς μεγάλη δύναμη που κατάφερε να ἀντιμετωπίσει ἐπιτυχῶς τὴν Ρώμη καὶ να φτάσει στα ὅρια τῆς οἰκουμένης⁵¹:

Ιουστίνος, *Ἐπιτομὴ τῶν Φιλιππικῶν τοῦ Πομπηίου Τρόγου*, 41.1.7: «*A Romanis quoque trinis bellis per maximos duces florentissimis temporibus lacessiti soli ex omnibus gentibus non pares solum, uerum etiam uictores fuere;*»

Ιουστίνος, *Ἐπιτομὴ τῶν Φιλιππικῶν τοῦ Πομπηίου Τρόγου*, 41.6.8: «*Vnde reuersus bellum cum Elymaeorum rege gessit, quo uicto hanc quoque gentem regno adiecit impetumque Parthorum a monte Caucasu multis populis in dicionem redactis usque flumen Euphraten protulit*»

Ἡ εἰκόνα που διαμορφώνεται φαίνεται να διαβρώνει τὴν ἰδέα περὶ πρωτοκαθεδρίας τῆς Ρώμης στὴν οἰκουμένη. Αὐτὴ ἡ ελαφρῶς ἀντί-ρωμαϊκὴ στάση μπορεῖ να ἔχει τὴν βάση τῆς στο ἔργο του Τιμαγένη ἀπὸ τὴν Ἀλεξάνδρεια, ο οποίος εἶχε μια σταθερὴ στάση ἐναντὶα στὴν Ρώμη καὶ τὸν Αὐγούστο ἐξαιτίας πρότερης ομηρίας του το 55 π.Χ.. Ἡ ἐπιρροή του δὲν ἐμφανίζεται μόνο στὸν Πομπήιο, ἀλλὰ καὶ στὸν Στράβωνα καὶ στὸς ἐλληνικοὺς κύκλους γενικότερα. Ο Λίβιος ἀπὸ τὴν ἄλλη ἀνίχνευσε σημάδια ἐναντίωσης στὴν Ρώμη καὶ δήλωσε πως «ἡ παρουσίαση τῶν Πάρθων ὡς πρωταγωνιστῆς ἰσάξιους στὴν Ρώμη εἶναι τυπικὴ τῶν *levissimi ex Graecis* (τῶν ελαφρύτερων τῶν Ἑλλήνων), που ἐξυψώνουν τὴ φήμη ἀκόμη καὶ τῶν Πάρθων κατὰ τῶν Ρωμαίων» καὶ «λατρεύουν να ἰσχυρίζονται ὅτι ο ρωμαϊκὸς λαὸς δὲν θα μπορούσε

⁵⁰ Ιουστ., *Ἐπ. Φιλίπ.*, 41.1.1. Dueck Daniela (2000), *Strabo of Amasia*, σελ. 114.

⁵¹ Ιουστ., *Ἐπ. Φιλίπ.*, 41.1.7, 41.6.8. Dueck Daniela (2000), *Strabo of Amasia*, σελ. 114.

να αντέξει το μεγαλείο του ονόματος του Αλέξανδρου», υποτιμώντας έτσι την δύναμη και την δόξα των Ρωμαίων. Εντούτοις, από την μεριά του ο Στράβων εξακολουθεί να ταυτίζει τα όρια της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας με τα όρια της *οίκουμένης* και να ακολουθεί μια γραμμή ρωμαίο-κεντρική, αφού οι Πάρθοι εμφανίζονται αναγκασμένοι να συνεργαστούν με τον Αύγουστο. Αυτή η φαινομενική αντίφαση στα *Γεωγραφικά* οφείλεται, μάλλον, σε μια συνειδητή απόφαση του Στράβωνα να συνδυάσει δύο διαφορετικές ιδέες, μια ελληνική και μια ρωμαϊκή, όπου η μία εκπροσωπεί την επίσημη ρωμαϊκή ιδεολογία και η άλλη το αντί-ρωμαϊκό αίσθημα των ελληνικών κύκλων. Αναγνωρίζεται η ύπαρξη δυνάμεων πέρα από τα όρια της αυτοκρατορίας, με ανεξάρτητη δράση, αλλά καμία δεν μπορεί να ξεπεράσει την δύναμη και την φήμη της Ρώμης, κάτι το οποίο αναγνωρίζεται και από τους αντιπάλους της⁵².

Ο Στράβων ήταν οπωσδήποτε επηρεασμένος από μια Ρώμη που εκείνη την εποχή απολάμβανε μια οικονομική ευμάρεια, εύκολη μετακίνηση χωρίς εμπόδια, ειρήνη, ασφάλεια και το δικαίωμα να ασχολείται κανείς με την γεωργία και τις επιστήμες. Όλα αυτά οφείλονταν σε έναν μόνο άνδρα, τον οποίο θαύμαζε ο γεωγράφος, τον Αύγουστο.

⁵² Bowersock G.W. (1965), *Augustus and the Greek World*, 109–10. Crawford M.H. (1978), «Greek Intellectuals», σελ. 193. Dueck Daniela (2000), *Strabo of Amasia*, σελ. 93-96, 104, 114-115, 121, 133-136. Gabba Emilio (1982), «Aspects of Augustan Age», σελ. 51, 64. Nutton V. (1978), «The Beneficial Ideology», σελ. 217-218.

ΜΕΡΟΣ Β

Η ΑΥΓΟΥΣΤΕΙΑ ΡΩΜΗ ΚΑΙ Η ΙΔΕΑ ΤΗΣ ΟΙΚΟΥΜΕΝΙΚΟΤΗΤΑΣ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Γ

Res Gestae και η Αυγούστεια πολιτική

Στον Αύγουστο οφείλουμε την πιο καθαρή και εντυπωσιακή έκφραση της οικουμενικής πρόσληψης της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας. Αυτό προκύπτει μετά από μια προσεκτική ανάγνωση του βασικού εγγράφου που άφησε στους επόμενους: το έργο *Res Gestae Divi Augusti*. Το επίσημο αυτό έργο αφηγείται τις πράξεις του Αυγούστου και δίνει μια περιγραφή της γεωγραφικής και κοινωνικής πραγματικότητας, μέσα από την οποία αναγνωρίζεται στην Ρώμη η κατάκτηση και ο έλεγχος του κατοικημένου κόσμου. Το *Res Gestae* ήταν ένα από τα τρία (Σουητώνιος, Αυγ., 101) ή τέσσερα (Δίων Κάσσιος, 56.33.1) έγγραφα που σφράγισε ο Αύγουστος έναν χρόνο πριν τον θάνατό του και κατατέθηκαν στις *Vestal Virgins*. Το πρώτο έγγραφο αφορούσε οδηγίες για την ταφή του ιδίου και το δεύτερο, που ο Σουητώνιος αποκαλούσε *Index rerum gestarum* και ο Κάσσιος Δίων *τά έργα ἃ ἔπραξε πάντα*, είναι το *Res Gestae*. Το τρίτο ήταν το *Breviarium totius imperii*, που συνόψιζε τον αριθμό και την τοποθεσία των εν υπηρεσία στρατευμάτων, την κατάσταση του θησαυροφυλακίου και τους λογαριασμούς των δημοσίων εσόδων. Το τελευταίο, του οποίου η ύπαρξη αμφισβητείται, εμπεριείχε συμβουλές για την εξωτερική και εσωτερική πολιτική και απευθυνόταν στην Σύγκλητο και τον Τιβέριο⁵³.

Από τα έγγραφα αυτά, το *Index rerum gestarum* χαρακτήρισε σε μπρούτζινες πλάκες και τοποθετήθηκε μπροστά στο Μουσολείο του Αυγούστου (τύμβος *Iuliorum*). Το Μουσολείο αποτελούσε μέρος μιας μνημειακής και συμβολικής τοπογραφίας στην Ρώμη, που σχεδίασε προσωπικά ο Αύγουστος. Από το 13 μ.Χ., το έργο απέκτησε νέο νόημα ως μέρος ενός μεγαλύτερου συμπλέγματος, μέρος του οποίου ήταν η *Ara Pacis*

⁵³ Δίων Κάσσιος, *Hist. Rom.*, 56.33.1. Σουητώνιος, *Αυγ.*, 101. Cresci G. Marrone (1993), *Ecumene Augustea*, σελ. 75-86. Nicolet Claude (1994), *Space, Geography and Politics*, σελ. 15-16.

και το τεραστίων διαστάσεων *Horologium*. Στο σύμπλεγμα αυτό η *Ara Pacis* συνδύαζε συμβολικά την γέννηση του Αυγούστου με την παγκόσμια ειρήνη⁵⁴, ενώ το Μουσολείο και το *Horologium* τον θάνατό του. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο, το *Res Gestae*, ως μια πραγματική έκθεση μεγάλης νηφαλιότητας, διεκδικεί την κατάκτηση του κόσμου από τον Αύγουστο, προς όφελος της Ρώμης και το αποδεικνύει χωρίς συμβολισμούς ή μεταφορές. Αντιθέτως, χρησιμοποιεί ακριβή και αναμφισβήτητα γεωγραφικά, ιστορικά και πολιτικά δεδομένα για να το αποδείξει. Συχνά αναφέρονται η πολιτική δραστηριότητα των πρώτων χρόνων και οι τιμές, τα έξοδα (*impensae*) και οι γενναιοδωρίες (*largitiones*) (κεφ. 15-24, και 25-33). Επιπλέον, αναφέρονται οι ξένες δραστηριότητες, οι κατακτήσεις και οι νίκες ή τα διπλωματικά επιτεύγματα, που εξηγούν και αιτιολογούν την κατάκτηση του *orbis terrarum*⁵⁵. Στα κεφάλαια 34 και 35 επιστρέφει στην εγκαθίδρυση του νέου καθεστώτος το 27 π.Χ. και κορυφώνεται με την απονομή του τίτλου *pater patriae* το 2 π.Χ., ο οποίος ήταν εγγεγραμμένος στη βάση της τετράδας της νίκης που αφιέρωσε η Σύγκλητος στο *Forum Augustum*.

Τα κεφάλαια του *Res Gestae* (25-33) παρουσιάζουν με λογική σειρά την επίτευξη στόχων και τις μεθόδους κατάκτησης που είχαν πραγματοποιηθεί πρώτα σε επεισόδια πολέμου και, στη συνέχεια, σε πράξεις αυθόρμητης υποταγής από τους πληθυσμούς που δεν είχαν ακόμη προσαρτηθεί (την προστασία συνοριακών επαρχιών ή στρατηγικών περιοχών, τις ναυτικές εξερευνητικές αποστολές στον βόρειο ωκεανό και τις αποστολές στην Αιθιοπία και την Αραβία, την ενσωμάτωση εθνών ή την δημιουργία προτεκτοράτων στην ανατολή, σε διπλωματικό επίπεδο παρουσιάζει τις επιτυχείς διπλωματικές αποστολές με παραδοσιακούς εχθρούς, όπως οι Πάρθοι, οι Δάκες και οι Παννονοί, τις πρεσβείες ξένων εθνών όπως οι Ινδοί και την ίδρυση στρατιωτικών αποικιών για τον έλεγχο του κόσμου). Ο Αύγουστος δήλωνε ότι είχε κερδίσει από θάλασσα και από ξηρά όλο τον τότε γνωστό κόσμο (*RG* 3, 1-2: *Bella terra et mari civilia externaque toto in orbe terrarum saepe gessi victorque omnibus veniam petentibus civibus reperci*). Επιπλέον, ισχυρίστηκε ότι προτίμησε να γλιτώσει τους ξένους λαούς που είχαν παραδοθεί οικειοθελώς (*RG* 3, 2: *Externas gentes,*

⁵⁴ Gabba Emilio (1982), «Aspects of Augustan Age», σελ. 54-55. Zanker Paul (1988), *The Power of Images*, σελ. 101-153.

⁵⁵ Αυγ., *Res G.*, 15-33. Ando Clifford (2000), *Imperial Ideology*, σελ. 151. Licandro Orazio (2016), «La Pax Deorum e L'imperatore Augusto (Che "Inizio a Pore Ordine Nell'ecumene")» (=«La Pax Deorum»), στο *Scritti per Alessandro Corbino 4*, Tricase, σελ. 223-300. Nicolet Claude (1994), *Space, Geography and Politics*, σελ. 17-18. Zanker Paul (1988), *The Power of Images*, σελ. 101-153.

quibus tuto ignosci potuit, conserve quam excidere malui) και ότι απέκτησε μια διαρκή ειρήνη, γεννημένη από τις στρατιωτικές του νίκες (*RG 13: Ianum Quirinum, quem claussum esse maiores nostri voluerunt, cum per totum imperium populi Romani terra marique esset parta victoriis pax, cum prius nas quam urbe bis omnino clausum fuisse prodatur memoriae, ter me prince senatus claudendum esse censsuit*)⁵⁶. Το θέμα ήταν τόσο κεντρικό ώστε, όπως φαίνεται από το *Monumentum Ancyranum*, στον τίτλο των αντιγράφων του εγγράφου που αποκαλύφθηκε και εκτέθηκε στις επαρχίες, το θέμα της οικουμενικής κατάκτησης κατείχε την πρώτη θέση (*Res Gestae praescr.: Rerum gestarum divi Augusti, quibus orbem terrarum imperio populi Romani subiecit et imprensarum quas in rem publicam populumque Romanum fecit, incisarum in duabus aeneis pilis, quae sunt Romae positae exemplar subiectum*). Τα παραπάνω κεφάλαια ακολουθούνται από τον επίσημο ορισμό της Ηγεμονίας.

Σε αυτό το σημείο, η επέκταση ως τα όρια της οικουμένης φαίνεται να συνδέεται άμεσα με τη νέα τάξη πραγμάτων που καθιέρωσε και εγγυήθηκε ο Αύγουστος. Η οικουμενική του κατάκτηση αντιπροσώπευε τον ακρογωνιαίο λίθο του πολιτικού του σχεδίου, όπου ο *Princeps* σκόπευε να αποδείξει την αξία του στην πράξη με την επέκταση της ηγεμονίας της Ρώμης σε ολόκληρο τον γνωστό κόσμο. Η πρακτική αυτή θα αποτελούσε εγγύηση της νομιμότητας των δικών του *auctoritas*⁵⁷.

Η ιδέα ότι ολόκληρος ο κόσμος ελεγχόταν πλήρως από τη Ρώμη, ότι η *Urbs* είχε κατακτήσει τον *Orbis*, βασιζόταν στην υπόθεση ότι η ειρήνη του Αυγούστου, που δημιουργήθηκε από τις στρατιωτικές νίκες, επεκτάθηκε και στις γεωγραφικές περιοχές που δεν ήταν υποταγμένες, χάρη σε μια πλειάδα διπλωματικών οργάνων, τα οποία αντικατέστησαν την ανάγκη στρατιωτικής παρέμβασης. Εμπνευσμένος από τις αρχές της εξωτερικής πολιτικής που συνοψίζει ο Βιργίλιος ως *motto parcere subiectis et debellare superbos*, ο *princeps* θα καλωσόριζε την αυθόρμητη υποταγή πολλών λαών. Έτσι, η ανάθεση των *reges dati*, η υποδοχή ομήρων, η ανάκτηση εμβλημάτων

⁵⁶ Αυγ., *Res G.*, 3.1-2, 13, 25-33. Cresci G. Marrone (1993), *Ecumene Augustea*, σελ. 87-126. Licandro Orazio (2016), «La Pax Deorum», σελ. 258-259. Woolf Greg (2002), «Roman Peace», σελ. 171-194. Nicolet Claude (1994), *Space, Geography and Politics*, σελ. 19-20.

⁵⁷ Cresci G. Marrone (2016), «Mettere in mostra la conquista ecumenica di Augusto: il contributo della carta di Agrippa» (=«Mettere in mostra la conquista ecumenica di Augusto»), στο Alberto Barzano e Cinzia Bearzot (επιμ.), *Esporre ed esporsi al mondo dall'antichità alla contemporaneità Atti della Summer School EXPOsizioni*, 2016, Μιλάνο, σελ. 133. Humbert Michel (2012), *Θεσμοί Αρχαιότητας*, σελ. 434.

που έπεσαν στα χέρια του εχθρού, η διαπραγμάτευση της *foedera*, η υποδοχή πρεσβειών από τις πιο απομακρυσμένες χώρες και η σύναψη ευνοϊκών εμπορικών συμφωνιών χρησιμοποιήθηκαν από τον Αύγουστο ως εργαλεία που στόχευαν στην επικύρωση της ιδέας ότι το μέρος του κόσμου που δεν είχε ακόμη προσαρτηθεί στη Ρώμη υπόκειται, με τον έναν ή τον άλλο τρόπο, στην αρμοδιότητά της⁵⁸.

Η αρχή της σύμπτωσης μεταξύ του *orbis romanus* και των συνόρων της οικουμένης, της πόλης που κατέχει οικουμενική ηγεμονία, μιας κρατικής δομής ανοιχτής σε όλες τις πληθυσμιακές ομάδες, διαδόθηκε στο επίπεδο της συλλογικής συνείδησης μέσω της επανάληψης συμβολισμών και τελετουργιών. Μέσα από αυτή την πρακτική πλαισιωνόταν το εικονογραφικό τοπίο της Ρώμης, που εξαπλώθηκε με την μίμηση σε όλο το δίκτυο των αυτοκρατορικών πόλεων. Έτσι, η εικονιστική συσκευή του φόρουμ του Αυγούστου είχε σκοπό να απεικονίσει το θέμα του θριάμβου της ρωμαϊκής ιστορίας σε ολόκληρο τον κόσμο. Η κηδεία του πρίγκιπα, που σχεδιάστηκε από τον ίδιο, προέβλεπε να αναδείξει το ίδιο θέμα (Δίων Κάσσιος, *Hist. Rom.*, 56.34.1-2). Έτσι το *Breviarium totius imperii*, γραμμένο από τον Αύγουστο με κατεξοχήν γραφειοκρατικούς σκοπούς, ώθησε τον ίδιο, όπως μαθαίνουμε από τον Τάκιτο (Τάκ., *ann.* 1.11) να συμπεριλάβει στον απολογισμό του τα υποτελή και συμμαχικά βασίλεια. Πάνω απ' όλα, η επίδραση του θέματος καταδεικνύεται από την πολιτική διαθήκη του πρίγκιπα, το *index rerum a se gestarum*, το οποίο όπως προαναφέρθηκε, γραμμένο στο χέρι του το 13 μ.Χ. εκτέθηκε τον επόμενο χρόνο στη Ρώμη, μετά το θάνατό του, στις πλευρές της εισόδου του Μουσουλίου του Αυγούστου⁵⁹.

Όμως, γιατί τόση έμφαση στις οικουμενικές αξιώσεις τις Ρώμης; Παρόλο που ο Αύγουστος ήταν ένας μεγάλος κατακτητής, υπό την ηγεσία του οποίου προσαρτήθηκαν και ενσωματώθηκαν στον κρατικό μηχανισμό τεράστιες περιοχές (Αίγυπτος, Ιλλυρία, Cantabria (Καντάμπρια ή Κανταβρία), Rhaetia (Ραιτία), Noricum (Νωρικό), Γαλατία, περιοχές των Άλπεων και της Γερμανίας), η αξίωση για τον

⁵⁸ Ando Clifford (2000), *Imperial Ideology*, σελ. 278-292. Cresci G. Marrone (2016), «Mettere in mostra la conquista ecumenica di Augusto», σελ. 133-134. Woolf Greg (2002), «Roman Peace», σελ. 189-190.

⁵⁹ Δίων Κάσσιος, *Hist. Rom.*, 56.34.1-2. Τάκιτος, *Ann.*, 1, 11. Cresci G. Marrone (1993), *Ecumene Augustea*, σελ. 75-86. Cresci G. Marrone (2016), «Mettere in mostra la conquista ecumenica di Augusto», σελ. 134. Nicolet Claude (1994), *Space, Geography and Politics*, σελ. 16. Για τον *Orbis Romanus* βλ. Serwin-White A.N. (1996), *The Roman Citizenship*, Oxford, σελ. 252, 259, 263, 280, 421-2, 429-30.

έλεγχο όλου του κόσμου αποτέλεσε προπαγανδιστικό εργαλείο με το οποίο παραχαράχθηκε η πραγματικότητα. Τέτοια περίπτωση αποτελεί η «αυθόρμητη υποταγή» των Πάρθων. Το γεγονός της επιστροφής των διακριτικών, που είχαν χαθεί στην μάχη των Καρρών, μετά από πρεσβείες της τελευταίας το 20 π.Χ., προωθήθηκε από τον *princeps* ως πράξη παράδοσης και υποταγής: (*RG 29.2: Parthos trium exercitum Romanorum spolia et signa reddere mihi supplicesque Amicitiam populi Romani petere coegi.*). Ακόμη και η ανεπιτυχής κατάκτηση της Βρετανίας, στην οποία ο Ιούλιος Καίσαρας είχε πραγματοποιήσει δύο εξερευνητικές εκστρατείες, επισκιάστηκε μέσω της φιλοξενίας που παρείχε η Ρώμη σε δύο ηγεμόνες της, τον *Dumnobellaunus* και τον *Tincomnius*. Οι δύο βασιλείς εμφανίζονται ως «ικέτες», πράξη που φαίνεται να ισούται με παράδοση όλου του νησιού: (*RG 32.1: Ad me supplices confugerunt reges Parthorum Tiridates et postea regis Phratis filius, Medorum Artavastdes, Adiabenorum Artaxares, Britannorum Dumnobellaunus et Tincomnius*)⁶⁰.

Όπως επισημάνθηκε προηγουμένως, με την περίπτωση του Στράβωνα και των συγχρόνων του, οι «αντίπαλοι» του Αυγούστου δεν παρέλειψαν να αμφισβητήσουν τις αξιώσεις του ηγεμόνα για μια παγκόσμια αυτοκρατορία, κερδίζοντας από τον Λίβιο τον χαρακτηρισμό *levissimi ex Graecis* (για όσους εξύψωσαν την δόξα της Παρθίας έναντι της Ρώμης). Από τους φιλικά διακείμενους κύκλους του *princeps*, ο Οβίδιος εντοπίζει την απραγματοποίητη εκδίκηση για την ήττα των Καρρών και «προφητεύει» την ώρα της νίκης της Ρώμης (Οβίδιος, *Ars Amatoria* 1.177-206: *Ecce, parat Caesar domito quod defuit orbi/ Addere: nunc, oriens ultime, noster eris./ Parthe, dabis poenas: Crassi gaudete sepulti,/ Signaque barbaricas non bene passa manus./ Ultor adest, primisque ducem profitetur in annis,/.../ Vincuntur causa Parthi: vincantur et armis;/ Eoas Latio dux meus addat opes./ Marsque pater Caesarque pater, date numen eunti:/ Nam deus e vobis alter es, alter eris./ Auguror, en, vinces; votivaque carmina reddam,/ Et magno nobis ore sonandus eris*) και ο Μεσσάλλα ευχόταν στον προστάτη του την κατάκτηση του *alter orbis* (*Paneg. Mess.* 135-177: *Quin hortante deo magnis insistere rebus/ Incipe: non idem tibi sint aliisque triumphis./ Non te vicino remorabitur obvia Marte/ Gallia nec latis audax Hispania terries/ Nec fera Theraeo tellus obsessa colono/.../ Quin etiam structis exsurgunt*

⁶⁰ Αυγ., *Res G.*, 29.2, 32.1. Cresci G. Marrone (1993), *Ecumene Augustea*, σελ. 87-126. Cresci G. Marrone (2016), «Mettere in mostra la conquista ecumenica di Augusto», σελ. 136. Nicolet Claude (1994), *Space, Geography and Politics*, σελ. 21.

oppida muris./ Ergo ubi per claros ierint tua facta triumphos./ Solus utroque idem diceris magnus in orbe). Ο Βιργίλιος, με την σειρά του, αναθέτει στον ρωμαϊκό λαό κυριαρχία χωρίς όριο στον χώρο και στον χρόνο (Βιργίλιος, *Αινειάδα*, 1.278-279: *His ego nec metas rerum nec tempora pono / imperium sine fine dedi*), ενώ ο Δίων Κάσσιος ηθελημένα αποφεύγει να αναφέρει τις επιτυχίες του Αυγούστου, μιλώντας μέσα από το στόμα του Τιβέριου κατά την νεκρώσιμη ακολουθία του πρώτου (*Δίων Κάσσ.* 56.37.6: *παραβληθείη. ταῦτα μὲν οὖν παραλείψω: καὶ γὰρ πού πολλαχῆ αὐτὰ καὶ γεγραμμένα καὶ τετυπωμένα καὶ ὄραῖν καὶ ἀναγιγνώσκειν δύνασθε: ἃ δὲ δὴ μάλιστα αὐτοῦ τε τοῦ Αὐγούστου ἔργα ἐστί, καὶ μήτ' ἄλλω τινι ἀνθρώπων πέπρακται, καὶ τὴν πόλιν ἡμῶν οὐ μόνον ἐκ πολλῶν καὶ παντοδαπῶν κινδύνων περιπεποιήκεν ἀλλὰ καὶ εὐπορωτέραν καὶ δυνατωτέραν ἐξείργασται, ταῦτ')*⁶¹.

Σε τι αναφέρεται ο Τιβέριος με την φράση «*καὶ γὰρ πού πολλαχῆ αὐτὰ καὶ γεγραμμένα καὶ τετυπωμένα καὶ ὄραῖν καὶ ἀναγιγνώσκειν δύνασθε*»; Πρόκειται για την δύναμη των εικόνων, τις οποίες επιστράτευσε ο Αύγουστος κατά το έργο ανάπλασης της πόλης με παραπομπές στην οικουμενική κατάκτηση (νίκες σε όλο τον κόσμο, θριαμβευτικά άρματα, νικημένοι, τρόπαια). Είναι μια «στρατιωτικοποίηση του οπτικού τοπίου» όπως αναφέρει ο Paul Zanker. Επίσης, η νύξη για «ζωγραφισμένους άθλους» αφορά, μεταξύ άλλων, την χαρτογραφική αναπαραγωγή του κόσμου, τον λεγόμενο «χάρτη του Αγρίππα» (βλ. χάρτη 3).

Το χαρτογραφικό έγγραφο δεν έχει διασωθεί, αλλά διασώζονται πληροφορίες, μερικές φορές αντιφατικές, κυρίως από τον Πλίνιο τον Πρεσβύτερο (γεν. 3.16-17) που το αναφέρει δύο φορές αλλά και από τον Στράβωνα που αναφέρει κάποια μέτρα σε μίλια επτά φορές, λαμβάνοντας απευθείας τη μετρολογική ένδειξη από τον χάρτη που είχε δει απευθείας στο Ρώμη. Ο χάρτης αυτός αποτέλεσε ένα μνημειώδες χαρτογραφικό δημιούργημα με στόχο να τεθεί υπό την ματιά της *Urbs* και του *Orbis*, όπως δηλώνει ο Πλίνιος⁶²:

Πλίνιος, *Nat.*, 3.17: «*Agrippam quidem in tanta viri diligentia praeterque in hoc opere cura, cum orbem terrarum orbi spectandum propositurus esset, errasse quis*

⁶¹ Βιργ., *Αιν.*, 1.278-9. Δίων Κάσσιος, *Hist. Rom.*, 56.37.6. Οβίδ., *Ars Amat.*, 1.177-206. Bowersock G.W. (1965), *Augustus and the Greek World*, 109–10. Brunt P.A. (1978), «*Laus Imperii*», σελ. 168. Cresci G. Marrone (2016), «*Mettere in mostra la conquista ecumenica di Augusto*», σελ. 136.

⁶² Πλίνιος, *Nat. Hist.*, 3.17, 6.137-139. Cresci G. Marrone (2016), «*Mettere in mostra la conquista ecumenica di Augusto*», σελ. 137. Nicolet Claude (1994), *Space, Geography and Politics*, σελ. 98-100.

credat et cum eo Divum Augustum? is namque complexam eum porticum ex destinatione et commentariis M. Agrippae a sorore eius inchoatam peregit»

Ο χάρτης αντιπροσώπευε ολόκληρο τον γνωστό κόσμο, κάτι που επιβεβαιώνει ο Πλίνιος, ο οποίος είχε προσωπικά εξετάσει τον χάρτη για μια τοποθεσία (Charaz) στις εκβολές του Ευφράτη (Πλίνιος, *Nat.*, 6.137-139)

Αρμόδιος για τον χάρτη ήταν ο Αγρίππας, φίλος και συμπολεμιστής του Αυγούστου, υπεύθυνος για τις πιο εντυπωσιακές νίκες του, ο οποίος αργότερα έγινε γαμπρός και μέτοχος των εξουσιών του. Ο Πλίνιος δίνει την εντύπωση ενός έργου που τελικά διακόπηκε εξαιτίας του θανάτου του Αγρίππα το 12 π.Χ. και συνεχίστηκε από τους επιμελητές της διαθήκης του, την αδερφή του Βιψανία και τον Αύγουστο, ενώ ο Δίων Κάσσιος ανασυνθέτει την οικοδομική ιστορία του *porticus Vipsania* για την στέγαση του χάρτη, προς δημόσια χρήση του σε οικόπεδο ιδιοκτησίας του στο πεδίο του Marzio (Δίων Κάσσ., *Hist. Rom.*, 54.29.4 και 55.8.4). Η στοά *Vipsania* τοποθετήθηκε σε μια προσεκτικά μελετημένη, μνημειακή και συμβολική τοποθεσία, σε μικρή απόσταση από το οικοδομικό σύμπλεγμα του τύμβου *Iuliorum*, το *Horologium* και το *Ara Pacis*, αποτελώντας, έτσι, μέρος ενός περίπλοκου συμβολισμού που συνέδεε τη δυναστεία του Αυγούστου (μέλος της οποίας ήταν και ο Αγρίππας) με τον κόσμο που κυριαρχούσε⁶³.

Ως έργο, ο χάρτης του Αγρίππα ήταν ένας *orbis pictus*, ζωγραφισμένο και συνοδευμένο από λεζάντες των επιμέρους περιοχών με ονόματα λαών, πόλεων, ποταμών, βουνών, θαλασσών, νησιών, χερσονήσων, παρμένα από τα χορογραφικά έργα του Αγρίππα που ονομάζονται *Commentarii*⁶⁴. Καθώς δεν έχει σωθεί ο χάρτης ή κάποιο δείγμα του, έχουν γίνει συζητήσεις και υποθέσεις για την μορφή του, λαμβάνοντας υπόψη την δυσκολία αναπαράστασης της σφαιρικότητας της γης σε ένα επίπεδο τραπέζι. Μία από τις θέσεις που διατυπώθηκαν, από τον K. G. Sallmann, επρόκειτο για μια αναπαράσταση σε έναν μόνο τοίχο με διαγραμματική όραση του μοντέλου της *itineraria picta*, όπως ο χάρτης της *Tavola Peutingeriana*. Περιλάμβανε 24 περιοχές, οι περισσότερες από τις οποίες, οι 19, συνέπιπταν με τον

⁶³ Δίων Κάσ., *Hist. Rom.*, 54.29.4, 55.8.4. Nicolet Claude (1994), *Space, Geography and Politics*, σελ. 98. Zanker Paul (1988), *The Power of Images*, σελ. 76, 101-295.

⁶⁴ *Commentarii*: εικονογραφημένες πληροφορίες, που δεν έχουν φτάσει σε εμάς. Ένωσαν τα δεδομένα της ελληνιστικής γεωγραφίας με τα πιο πρόσφατα δεδομένα, που πρόεκυψαν από τις εξερευνησεις και κατακτήσεις της Ρώμης. Cresci G. Marrone (2016), «Mettere in mostra la conquista ecumenica di Augusto», σελ. 137.

orbis romanus και τις επαρχίες του. Λόγω της αδυναμίας αναπαράστασης της διάστασης του χώρου, αυτή θα είχε υιοθετήσει τον τύπο του περίπλου μέσω μιας γραμμικής όρασης που κατέγραφε σωστά τις αποστάσεις αλλά δεν είχε πάχος, αντιπαραθέτοντας τις περιοχές διαδοχικά, λαμβάνοντας έτσι ένα παραμορφωμένο αποτέλεσμα «θρυμματισμού». Σύμφωνα με τον P. Trusset, επρόκειτο για ένα μεγάλο τρίπτυχο τοιχογραφίας (βλ. χάρτη 5 και 6), ζωγραφισμένο στους τρεις τοίχους της στοάς, στους οποίο ο καθένας στέγαζε την αναπαράσταση μιας ηπείρου με ένα μεγάλο παρακείμενο ποτάμι που λειτουργεί ως γεωγραφικό όριο (ο Δούναβης για την Ευρώπη, ο Ευφράτης για την Ασία, ο Νείλος για την Αφρική). Η είσοδος του χώρου βρισκόταν στα δυτικά, σε αντιστοιχία με τις Στήλες του Ηρακλή, έτσι ώστε ο επισκέπτης, σαν να ερχόταν από τον ωκεανό, να βρεθεί να αντικρίζει τον κόσμο από το κέντρο της Μεσογείου⁶⁵.

Σύμφωνα με την Giovannella Cresci Marrone, ο *orbis pictus*, από τυπολογική άποψη, μοιάζει με τις λεγόμενες «κάρτες νίκης», δηλαδή χαρτογραφικές αναπαραστάσεις των κατεκτημένων εδαφών που θα εκθέτονταν κατά την διάρκεια του θριάμβου και αποτελούσαν έκφραση υποταγής της οικουμένης. Κατά την θριαμβευτική πομπή θα λάμβανε μέρος ο εξευμενισμός της στρατιωτικής επιτυχίας, με παρέμβαση της θεότητας, μαζί με την έκθεση των λαφύρων και των αιχμαλώτων του πολέμου. Η γεωγραφική αναπαράσταση της κατακτημένης περιοχής θα παρουσιαζόταν κατά την διάρκεια της πομπής και θα στρωνόταν σε φθαρτό υλικό, στο οποίο θα εικονογραφούσαν με κατάλληλες λεζάντες τα πιο σημαντικά τοπογραφικά σημεία (πόλεις, βουνά, ποτάμια, πηγές, δάση), ή θα εμφανιζόταν σε παγκόσμιο επίπεδο με αναθηματικούς πίνακες. Στο τέλος της τελετουργικής διαδικασίας, με το δέκατο μέρος της λείας (*manubiae*) ετοιμάζονταν αιθαλή έργα για ευχαρίστηση της θεότητας, στην οποία στρεφόταν ο στρατηγός για βοήθεια πριν από την μάχη ξεκινώντας την *adlocutio*. Για την εν λόγω πρακτική κάνει, για παράδειγμα, αναφορά ο Λίβιος στην περίπτωση της *tabula Sardiniae* (174 π.Χ.) που περιείχε ένα θριαμβευτικό κείμενο εγγεγραμμένο σε στήριγμα με το σχήμα του νησιού διακοσμημένο με τις σκηνές των μαχών που διεξήχθησαν κατά τη διάρκεια της στρατιωτικής εκστρατείας (Λίβιος, *Hist.*, 41.28.8-10: *eodem anno tabula in aede matris Matutae cum indice hoc posita est...Sardiniae insulae forma erat, atque in ea*

⁶⁵ Sallmann K.G. (1971), *Die Geographie des älteren Plinius in ihrem Verhältnis zu Varro*, Βερολίνο-Νέα Υόρκη 1971, σελ. 209. Nicolet Claude (1994), *Space, Geography and Politics*, σελ. 101-102. Trusset P. (1993), «La “Carte d'Agrippa” : nouvelle proposition de lecture», στο *DHA 19*, σελ. 156.

simulacra pugnarum picta). Γνωρίζουμε, επίσης, από τον Βάρρωνα (Βάρρων, *De Re Rustica*, 1.2: *Sementivis feriis in aedem Telluris veneram rogatus ab aeditumo, ... equitem R. Socraticum et P. Agrasium publicanum spectantes in pariete pictam Italiam*) ότι το σχήμα της Ιταλίας ήταν ζωγραφισμένο στο ναό της θεάς *Tellus*. Η χαρτογραφική αναπαράσταση, κατά πάσα πιθανότητα, διαμορφώθηκε ως προνόμιο του νικητή στρατηγού, στον οποίο επιτράπηκε να μεταφράσει σε εικόνα για λογαριασμό του ρωμαϊκού λαού⁶⁶.

Οι καινοτομίες του χάρτη του Αγρίππα βρίσκονται τόσο στο μέρος όπου εκτέθηκε, μια στοά που πληροί τις απαιτήσεις μεγάλης προσβασιμότητας και μέγιστης χρηστικότητας, όσο και στο πλαίσιο στο οποίο ωρίμασε την πραγματοποίησή του, χωρίς θριαμβευτικό χαρακτήρα αλλά ακολουθώντας τα γνωρίσματα μιας διαθήκης. Πρέπει να ήταν το πρώτο παράδειγμα μνημειακής χαρτογραφίας που είχε απελευθερωθεί από εγκωμιαστικούς περιορισμούς και αναθηματικούς δεσμούς που θα εκτοξευόταν προς μια προοδευτική εκκοσμίκευση. Με την εκτέλεση του έργου από τον Αύγουστο, ο Αγρίππας έγινε το μέσο για τον περιορισμό του θρησκευτικού χαρακτήρα των θριάμβων και απόκλεισε την σύγκλητο από την παραχώρηση του. Ο ίδιος ο Αγρίππας είχε αρνηθεί να κάνει τελετή το 19 π.Χ. και το 14 π.Χ. αποφεύγοντας να στείλει στην σύγκλητο *laureate*, που ενημέρωνε τη συνέλευση για τη νίκη που επιτεύχθηκε και έτσι διέκοψε την αλυσίδα του εορτασμού. Στο εξής, ο θρίαμβος θα απορροφούταν στο σύστημα λατρείας του Αυτοκράτορα. Με την κατάργηση της θριαμβευτικής πομπής ως συγκλητικό προνόμιο και τον θάνατο του Αγρίππα, η κηδεία (*funus*), που εκτελέστηκε από τον Αύγουστο και χρησιμοποιήθηκε ως πρόβα του δικού του θανάτου, περιλάμβανε και μια διαδικασία ηρωοποίησης⁶⁷.

Ωστόσο, η επικοινωνιακή αξία του *orbis pictus* αποδείχθηκε περιστασιακή, κυρίως γιατί επαναλήφθηκε σε άλλες πόλεις της αυτοκρατορίας και για μεγάλο χρονικό διάστημα είχε παιδαγωγική και πληροφοριακή λειτουργία. Στη Ρώμη χρησίμευσε ως αποθήκη για γεωγραφικές πληροφορίες που έκαναν κατανοητές στο ευρύ κοινό τις πολυάριθμες εθνογραφικές, χορογραφικές και πολεογραφικές αναφορές που περιείχονταν στο *Res Gestae*. Στις πόλεις της αυτοκρατορίας χρησίμευε ως πρότυπο για παρόμοιες αναπαραγωγές που επιτελούσαν ενημερωτικό μέσο για όσους

⁶⁶ Λίβιος, *Hist.*, 41.28.8-10., Βάρρων, *De Re Rust.*, 1.2. Cresci G. Marrone (1993), *Ecumene Augustea*, σελ. 75-86, 163-168.. Cresci G. Marrone (2016), «Mettere in mostra la conquista ecumenica di Augusto», σελ. 140. Nicolet Claude (1994), *Space, Geography and Politics*, σελ. 99-100.

⁶⁷ Cresci G. Marrone (2016), «Mettere in mostra la conquista ecumenica di Augusto», σελ. 140.

επιθυμούσαν να οραματιστούν την επέκταση της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας, διατηρώντας τη μνήμη των κατακτήσεων και των πρωταγωνιστών τους. Αυτό καταδεικνύεται και από το καταστατικό του *Autun* (*Augustudunum*) που αναφέρεται από τον Ευμένη, συγγραφέα του πανηγυρικού *Oratio pro instaurandis scholis*, στη *magister memoriae* του αυτοκράτορα Κωνσταντίου Χλωρού. Τρεις αιώνες αργότερα, καταδεικνύει την επιτυχία της επιχείρησης του Αυγούστου, η οποία, με τον *orbis pictus* του Αγρίππα, άνοιξε το δρόμο για την «εορταστική» οικουμενική χαρτογραφία. Αυτή βρισκόταν στο σταυροδρόμι μεταξύ ιστορίας, γεωγραφίας, πολιτικής και προπαγάνδας και πραγματοποιήθηκε στο κέντρο ως στην περιφέρεια της αυτοκρατορίας, με έναν κατεξοχήν παιδαγωγικό ρόλο⁶⁸:

Ευμένης, *Panegyricus*, 5.20: «Οι νέοι μας ας κοιτούν πάντα τον χάρτη κάτω από αυτές τις στοές και ας εξετάζουν καθημερινά όλες τις χώρες, τις θάλασσες, όλες τις πόλεις ανακαινισμένες χάρη στο μεγαλείο τους, όλους τους λαούς που κατακτήθηκαν από το θάρρος τους και τα έθνη ακινητοποιημένα από τον τρόμο που τους εμπνέουν. Εκεί, μάλιστα, όπως έχετε δει και εσείς, πιστεύω ότι για να εκπαιδύσουμε τη νεολαία και να την κάνουμε να μάθουν πιο καθαρά βλέποντας, τι μπορούσαν να καταλάβουν με μεγαλύτερη δυσκολία ακούγοντας, η θέση όλων των χωρών αντιπροσωπεύτηκε με τους τα ονόματα, την προέκτασή τους και τις αποστάσεις που τα χωρίζουν· Όλοι οι ποταμοί του κόσμου αντιπροσωπεύονταν επίσης, με την πηγή και το στόμιό τους, τα σημεία στα οποία οι μηροί κλίνουν για να σχηματίσουν κόλπους, εκείνα στα οποία ο Ωκεανός αγκαλιάζει τη γη στην λαβή της ή τη βυθίζει με τα μανιασμένα κύματα της.»

⁶⁸ Για Ευμένη, *Paneg.*, 5.20, βλ. Nicolet Claude (1994), *Space, Geography and Politics*, σελ. 111. Cresci G. Marrone (2016), «Mettere in mostra la conquista ecumenica di Augusto», σελ. 142. Nicolet Claude (1994), *Space, Geography and Politics*, σελ. 90-91. Για την ηρωοποίηση και θεοποίηση του αυτοκράτορα βλ. Taylor R.L. (1931), *The Divinity of the Roman Emperor*, Middletown.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Δ

Τα σύμβολα και το αρχιτεκτονικό πρόγραμμα του Αυγούστου

Πέρα από αυτά τα σημεία, χρησιμοποιήθηκαν ποικίλα σύμβολα για την απεικόνιση της οικουμένης. Ένα από τα σύμβολα που χρησιμοποιήθηκαν για την κυριαρχία επί της οικουμένης ήταν η υδρόγειος σφαίρα. Η κυριαρχία αυτή δεν ήταν κατά αποκλειστικότητα επί του χώρου, πολιτική ή γεωγραφική, αλλά και κοσμική. Αν και ρεαλιστικά η κατάκτηση ολόκληρου του κόσμου ήταν αδύνατη, οι διεκδικητές μπορούσαν να χρησιμοποιήσουν την υδρόγειο, είτε για να προπαγανδίσουν, το εκ θεϊκής προελεύσεως, πεπρωμένο τους να την ελέγξουν, είτε για να εμφανιστούν ως προστάτες της νέας παγκόσμιας τάξης, μεταξύ άλλων ερμηνειών που θα μπορούσε να δώσει κανείς ανάλογα με την περίπτωση⁶⁹.

Η εικόνα της σφαίρας-υδρογείου εμφανίζεται σε πληθώρα νομισμάτων. Η παράδοση της χρήσης του εν λόγω συμβόλου σε ρωμαϊκά νομίσματα άρχισε με εντατικότερο ρυθμό από το 76 π.Χ., προδίδοντας τις επεκτατικές προθέσεις της Ρώμης. Η σφαίρα είτε φαίνεται κάτω από μια ιστορική ή αλληγορική μορφή είτε ποδοπατημένη, όπως από την προσωποποίηση της Ρώμης (νόμισμα 3 και 4]), της Νίκης (νόμισμα 2) ή κάποιου θεού (όπως της Αφροδίτης, του 44 π.Χ. [νόμισμα 1]). Σε ένα από τα παλαιότερα παραδείγματα, με το δηνάριο του Γναίου Λέντουλου (νόμισμα 8), η υδρόγειος εμφανίζεται ανάμεσα σε ένα σκήπτρο με στεφάνι στα αριστερά και με ένα πηδάλιο πλοίου δεξιά, ενώ στον εμπροσθότυπο εμφανίζεται το *G(enius) P(opuli) R(omani)*. Το σκήπτρο και το πηδάλιο έχουν χρησιμοποιηθεί, ήδη από τα ελληνιστικά χρόνια, για να συμβολίσουν την κυριαρχία επί στεριάς και θάλασσας (*terra marique*). Ο *Genius Populi Romani* στον εμπροσθότυπο εμφανίζεται με δεσποτικό ύφος, κρατώντας το σκήπτρο και ένα κέρας της αμάλθειας, τοποθετώντας το δεξί πόδι του σε μια σφαίρα και το αριστερό στο πηδάλιο του πλοίου. Σε άλλο δηνάριο εμφανίζεται ο ίδιος συμβολισμός, για τον θρίαμβο της τριανδρίας (κομμένο από τον Λ. Μουσσίδιο Λόνγκο το 42 π.Χ.) (νόμισμα 7) και σε άλλο η σφαίρα μαζί με την βραβευμένη

⁶⁹ Nicolet Claude (1994), *Space, Geography and Politics*, σελ. 35-36.

κεφαλή του Καίσαρα (κομμένο από τον Λ. Αιμίλιο Βούκα [L. Emilio Buca]) (νόμισμα 5)⁷⁰.

Η πρώτη γραμματειακή αναφορά στην *terra marique*, όσον αφορά τα δεδομένα της Ρώμης, γίνεται στην *Lex Gabinia* του 67 π.Χ., όπου δίνεται παγκόσμια εξουσία στον Πομπήιο για να αντιμετωπίσει του πειρατές στην θάλασσα και όλες τις ακτές (Κικέρων, *De Imp. Cn. Pomp.*, 56: *itaque una lex, unus vir, unus annus non modo vos illa miseria ac turpitudine liberavit sed etiam effecit ut aliquando vere videremini omnibus gentibus ac nationibus terra marique imperare*)⁷¹.

Σε όλες αυτές τις περιπτώσεις ο συμβολισμός της ουράνιας σφαίρας είναι προφανής και δεν έχει μεγάλες διαφορές. Ο γεωγραφικός της, όμως, χαρακτήρας είναι αδιαμφισβήτητος σε δηνάρια που κόπηκαν το 56 π.Χ. από τον Φάουστο Σύλλα, σε τέσσερις τύπους που δοξάζουν τον Σύλλα από την μια και τον Πομπήιο από την άλλη. Σε ένα από αυτά, ο Πομπήιος εμφανίζεται με τρία τρόπαια που συμβολίζουν τους τρεις θριάμβους του στην Αφρική (79 π.Χ.), στην Ισπανία (71 π.Χ.) και στην Ανατολή (61 π.Χ.), ενώ σε άλλο δηνάριο, στο κέντρο τοποθετήθηκε η υδρόγειος περικυκλωμένη από τρία μικρά στεφάνια, με ένα μεγαλύτερο στεφάνι από πάνω (νόμισμα 6). Στην αριστερή πλευρά, του ίδιου νομίσματος, υπάρχει ένα *aplustre* (Ένα διακοσμητικό εξάρτημα από ξύλο στην πρύμνη ρωμαϊκών πλοίων) και στην δεξιά ένα στάχυ. Το τελευταίο νόμισμα ακολουθεί τον ίδιο συμβολισμό, για τις επιτυχίες του Πομπήιου, αλλά και την *imperium terra marique* που του δόθηκε κατά των πειρατών (67 π.Χ.) στην ανατολική Μεσόγειο. Από την άλλη, το στάχυ συμβολίζει την εξουσία του στην στεριά, αλλά και την εκτάκτου ανάγκης *cura annonae* του 57 π.Χ. (Κικέρων, *Att.*, 4.1.7: «*postridie senatus frequens et omnes consulares nihil Pompeio postulanti negarunt. ille legatos quindecim cum postularet... dat potestatem et adiungit classem et exercitum et maius imperium in provinciis quam sit eorum qui eas obtineant.*»), που αναμφίβολα αποτέλεσε πηγή δύναμης και ισχύος για τον Πομπήιο. Ο Κικέρων αναφέρθηκε, σε αρκετές περιστάσεις, στην δράση του τελευταίου και την οικουμενική της διάσταση (Κικέρων, *Dom.* 110: «*tu cum conlegas tuos summa potestate praeditos negares liberos esse... crudelissimi tui dominatus et miserrimae populi Romani servitutis?*», *Sest.*, 67: «*non est passus ille vir, qui sceleratissimos*

⁷⁰ Nicolet Claude (1994), *Space, Geography and Politics*, σελ. 35-38.

⁷¹ Αππιανός, *Μιθριδ.*, 94. Κικέρων, *De Imperio*, 56. Πλούτ., *Πομπήιος*, 25.2-3. Clarke Katherine (2002), *Between Geography and History*, σελ. 309. Nicolet Claude (1994), *Space, Geography and Politics*, σελ. 36-37.

*civis, qui acerrimos hostis, qui maximas nationes, qui reges, qui gentis feras atque inauditas, qui praedonum infinitam manum, qui etiam servitia virtute victoriaeque domuisset, qui omnibus bellis terra marique compressis imperium populi Romani orbis terrarum terminis definisset, rem publicam everti scelere paucorum, quam ipse non solum consiliis sed etiam sanguine suo saepe servasset: accessit ad causam publicam, restitit auctoritate sua reliquis rebus, questus est de praeteritis» και 129: «vel quod in templo Iovis optimi maximi factum est, cum vir is qui triperitas orbis terrarum oras atque regiones tribus triumphis adiunctas huic imperio notavit, de scripto sententia dicta, mihi uni testimonium patriae conservatae dedit;», Balb., 9: «qui pueritiae tempus extremum principium habuit bellorum atque imperiorum maximorum, cuius plerique aequales minus saepe castra viderunt quam hic triumphavit... quem provinciae nostrae, quem liberi populi, quem reges, quem ultimae gentes castiorem, moderatiorem, sanctiorem non modo viderunt, sed aut sperando umquam aut optando cogitaverunt?» και 16: «cuius res gestae omnis gentis cum clarissima victoria terra marique peragrassent, cuius tres triumphis testes essent totum orbem terrarum nostro imperio teneri, quem populus Romanus honoribus insignibus singularibusque decorasset»). Η σφαίρα, κάτω από αυτές τις συνθήκες, χρησιμοποιήθηκε για να ταυτίσει αυτούς τους θριάμβους με την κατάκτηση της οικουμένης (*orbis terrarum*), κάτι το οποίο επιβεβαιώνεται από τον θρίαμβο του 61 π.Χ. όπου ο Πομπήιος γιόρτασε τις νίκες του (Πλίνιος, *Hist. Nat.*, 8.98) και ανακάλεσε παλιές του επιτυχίες⁷²:*

Δίων Κάσσιος, *Hist. Rom.*, 37.21.2: «ὁμῶς ψηφισθέντα ἐδέξατο. καὶ αὐτὰ μὲν ἅπαξ ἀπὸ πάντων τῶν πολέμων ἤγαγε, τρόπαια δὲ ἄλλα τε πολλὰ καὶ καλῶς κεκοσμημένα καθ' ἕκαστον τῶν ἔργων καὶ τὸ βραχύτατον ἔπεμψε, καὶ ἐπὶ πᾶσιν ἔν μεγάλα, πολυτελῶς τε κεκοσμημένον καὶ γραφὴν ἔχον ὅτι τῆς οἰκουμένης ἐστίν.»

Ο όρος *orbis terrarum* είχε αναγραφεί σε ένα από τα τρόπαια του Πομπήιου, αυτήν την φορά με καθαρά γεωγραφικό χαρακτήρα, όπου στηρίχτηκε η παγκοσμιότητα της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας. Σε μία από τις ομιλίες του υποστηρίχτηκε ότι⁷³:

⁷² Δίων Κάσσιος, *Hist. Rom.*, 37. 21. 2. Κικέρων, *Att.*, 4.1.7, *Dom.* 110, *Sest.*, 67, 129, *Balb.*, 9, 16. Πλίνιος ο Πρ., *Hist. Nat.*, 8.98. Ando Clifford (2000), *Imperial Ideology*, σελ. 320-335. Brunt P.A. (1978), «*Laus Imperii*», σελ. 161-166. Nicolet Claude (1994), *Space, Geography and Politics*, σελ. 37-38.

⁷³ Αυγ., *Res G.*, 26.1. Κικέρων, *Prov. Cons.*, 31. Πλίνιος Πρ., *Nat. Hist.*, 7.99. Φλώρος, *Rer. Rom.*, 1.40.31. Nicolet Claude (1994), *Space, Geography and Politics*, σελ. 38.

Κικέρων, *Prov. Cons.*, 31: «*iam diu mare videmus illud immensum, cuius fervore non solum maritimi cursus sed urbes etiam et viae militares iam tenebantur, virtute Cn. Pompei sic a populo Romano ab Oceano usque ad ultimum Pontum tamquam unum aliquem portum tutum et clausum teneri; nationes eas, quae numero hominum ac multitudine ipsa poterant in provincias nostras redundare, ita ab eodem esse partim recisas, partim repressas, ut Asia, quae imperium antea nostrum terminabat, nunc tribus novis provinciis ipsa cingatur. possum de omni regione, de omni genere hostium dicere: nulla gens est quae non aut ita sublata sit ut vix exstet, aut ita domita ut quiescat, aut ita pacata ut victoria nostra imperioque laetetur*»

Πλίνιος, *Nat. History*, 7.99: «*Summa summarum in illa gloria fuit (ut ipse in conditione dixit, cum de rebus suis disseret) Asiam ultimam provinciarum accepisse eandemque mediam patriae reddidisse. si quis e contrario simili modo velit percensere Caesaris res, qui maior ille apparuit, totum profecto terrarum orbem enumeret, quod infinitum esse conveniet*»

Φλώρος, 1.40.31: «*Sic Pompeio duce populus totam, qua latissima est, Asiam pervagatus, quam extremam imperii habebat provinciam mediam fecit. Exceptis quippe Parthis, qui foedus maluerunt, et Indis, qui adhuc nos nec noverant, omnis Asia inter rubrum et Caspium et Oceanum Pompeianis domita vel oppressa signis tenebatur*»

Η ιδέα της προστασίας των επαρχιών, που αποτελούσαν μέχρι τότε συνοριακές περιοχές, μέσα από νέες κατακτήσεις που έφερναν τα όρια της αυτοκρατορίας στα πέρατα του κόσμου είναι κάτι το οποίο υιοθέτησε ο Αύγουστος σε αρκετά σημεία του *Res Gestae* (26.1: «*omnium provinciarum populi Romani quibus finitimae fuerunt gentes quae non parerent imperio nostro fines auxi*»).

Πέρα από αυτές τις περιπτώσεις, ο Πομπήιος θέλησε να παρουσιάσει τις επιτυχίες του μέσα από διάφορα διακοσμητικά αντικείμενα στο θέατρό του (55 π.Χ.), για το οποίο αναφέρει ο Βάρρων το άγαλμα των δεκατεσσάρων εθνών (*De Re Rustica*: 36.41). Στην Curia βρισκόταν και το άγαλμα του ίδιου του Πομπήιου (διατηρείται σήμερα στην Palazzo Spada, για το άγαλμα βλ. εικόνα 4) σε ηρωική στάση, με σπαθί και μανδύα και κρατώντας μία σφαίρα στο αριστερό χέρι, συμβολίζοντας την κατάκτηση του κόσμου στο όνομα του ρωμαϊκού λαού. Ο Ιούλιος Καίσαρας, με την σειρά του, ήθελε και ο ίδιος να διεκδικήσει οικουμενική κυριαρχία μέσα από

συμβολικές αναπαραστάσεις, όπως αποπειράθηκε με άγαλμα που τοποθετήθηκε στο Καπιτώλιο, για τους θριάμβους του 46 π.Χ.. Γίνεται αναφορά στο εν λόγω άγαλμα από τον Δίωνα Κάσσιο, σε δύο σημεία⁷⁴:

Δίων Κάσσ., 43.14.6: «ἐψηφίσαντο. ἄρμα τέ τι αὐτοῦ ἐν τῷ Καπιτωλίῳ ἀντιπρόσωπον τῷ Διὶ ἰδρυθῆναι, καὶ ἐπὶ εἰκόνα αὐτὸν τῆς οἰκουμένης χαλκοῦν ἐπιβιβασθῆναι, γραφὴν ἔχοντα ὅτι ἡμίθεός ἐστι, τό τε ὄνομα αὐτοῦ ἐπὶ τὸ Καπιτώλιον ἀντὶ τοῦ Κατούλου, ὡς καὶ τὸν νεῶν, ἐφ’ οὗ τῇ ἐκποιήσει εὐθύνειν ἐκεῖνον ἐπεχείρησεν, ἐκτελέσαντος, ἀντεγγραφήναι»

Δίων Κάσσ., 43.21.2: «ἐτέρου αὐτὸν τὰ λοιπὰ ἐπιτελέσαι. καὶ τότε μὲν καὶ τοὺς ἀναβασμοὺς τοὺς ἐν τῷ Καπιτωλίῳ τοῖς γόνασιν ἀνερριχήσατο μηδὲν μῆτε τὸ ἄρμα τὸ πρὸς τὸν Δία ἀνιδρυθὲν αὐτῷ μῆτε τὴν εἰκόνα τῆς οἰκουμένης τὴν ὑπὸ τοῖς ποσὶν αὐτοῦ κειμένην μῆτε τὸ ἐπίγραμμα αὐτῆς ὑπολογισάμενος, ὕστερον δὲ τὸ τοῦ ἡμιθέου ὄνομα ἀπ’ αὐτοῦ ἀπήλειψεν.»

Δυστυχώς, δεν μπορεί να γίνει ακριβής ερμηνεία ενός αγάλματος που δεν σώζεται και δεν μπορεί να ανακατασκευαστεί με ακρίβεια. Ορισμένοι ερευνητές, όπως οι Vogt, Hoelscher και D.Michel, διατύπωσαν την άποψη πως το άγαλμα του Καίσαρα ήταν τοποθετημένο με τα δύο πόδια πάνω στην σφαίρα, όπως σε νομίσματα του ίδιου, της Ρώμης, της Νίκης κ.α. Ο Δίων χρησιμοποιεί την φράση «ξαπλωμένη κάτω από τα πόδια του», αλλά δεν είναι σίγουρο αν ήταν εφαρμόσιμη, εξαιτίας της φύσης της σφαίρας. Ένα άλλο μοντέλο, που χρησιμοποιήθηκε για την ερμηνεία του έργου, ήταν αυτό της αλληγορικής απεικόνισης της οικουμένης, σε ελληνιστικά πρότυπα με την μορφή γυναίκας με στεφάνι στο κεφάλι, όπως αυτό της θεάς Τύχης [εμφανίζεται σε πληθώρα έργων, στο πλάι του Κρόνου, να στεφανώνει τον Όμηρο και τον Μ. Αλέξανδρο (Λιβάνιος, *Λόγοι*, 8.529) κ.α.]. Το μοτίβο αποδίδεται και από τον Δουρή τον Σάμιο, όπου φανερώνει την οικουμενική κυριαρχία μέσα από την συμβολική αναπαράσταση του Δημητρίου Πολιορκητή, πάνω σε άρμα, να οδηγεί επί της οικουμένης (Αθήναιος, 12.50, 536 α)⁷⁵.

⁷⁴ Βάρρον, *De Re Rust.*, 36.41. Δίων Κασ., *Hist. Rom.*, 43.14.6, 43.21.2. Nicolet Claude (1994), *Space, Geography and Politics*, σελ. 38.

⁷⁵ Αθήν., *Δειπν.*, 12.50/536α. Λιβαν., *Λόγοι*, 8.529. Οι Ρωμαίοι αναγνώριζαν την συμβολή της τύχης και της αρετής στην τελική κυριαρχία τους επί του κόσμου, βλ. Brunt P.A. (1978), «*Laus Imperii*», σελ. 165. Holscher T. (1967), *Victoria Romana*, Mainz, σελ. 120. Michel D. (1969), *Alexander als Vorbild*, Anee, σελ. 73, 85. Nicolet Claude (1994), *Space, Geography and Politics*, σελ. 39-40. Vogt J. (1929), *Orbis Romanus*, Tubingen, σελ. 158.

Δύο άλλες υποθέσεις, για το άγαλμα του Καίσαρα, έχουν προταθεί από τον S. Weinstock και τον G. Picard. Ο πρώτος οραματίστηκε την οικουμένη να γονατίζει στον Καίσαρα, ο οποίος την σηκώνει ως ένδειξη αποκατάστασης, μια σκηνή βασισμένη σε δύο ευρήματα: Πρώτο, είναι νόμισμα του Αδριανού (BMCRE, 3.418, no. 1211), που φέρει την φράση *Restitutori Orbis Terrarum*, με τη μορφή του *Orbis* να έχει το δεξί γόνατο στο έδαφος και την σφαίρα-υδρόγειο στο αριστερό χέρι. Το δεύτερο είναι ένα ανάγλυφο από τερακότα (από το Museo Nazionale Romano), πάνω στο οποίο εικονίζεται ένας αυτοκράτορας, στεφανωμένος από την Νίκη στα αριστερά ενός τροπαίου, απλώνοντας το χέρι σε μια γονατισμένη μορφή, παρόμοια με την μορφή του *Orbis* που αναφέρθηκε. Ανάμεσά τους βρίσκεται η σφαίρα, τοποθετημένη στο έδαφος. Η εν λόγω θεωρία έχει αδυναμίες καθώς αφαιρεί το άρμα από την σκηνή⁷⁶.

Από την άλλη, η υπόθεση του G. Picard είχε στο επίκεντρο το άρμα, ανακαλώντας δύο παραδείγματα. Το πρώτο αφορά έργο του Δημητρίου Πολιορκητή, πάνω σε άρμα, να οδηγεί προς ή πάνω από την οικουμένη. Επιπλέον, κάνει αναφορά σε μια πλάκα από τον Αντωνίνιο βωμό της Εφέσου (διατηρείται στην Βιέννη), όπου ένας αυτοκράτορας (Α. Βέρος) ανεβαίνει σε άρμα που επισκιάζει μια γονατιστή μορφή (βλ. εικόνα 3). Η υπόθεσή του Picard ήταν ότι το άγαλμα του Καίσαρα στο Καπιτώλιο ακολουθούσε το ίδιο μοτίβο, με την γονατιστή μορφή να ήταν η οικουμένη. Αυτή είναι η πιο ικανοποιητική ερμηνεία που έχει δοθεί για το σύνολο που έστησε ο Καίσαρας, καθώς περιλαμβάνει και το άρμα και την σφαίρα, που από μόνη της δεν μπορεί να συνδεθεί με ακρίβεια με την οικουμένη. Μεταξύ του I. Καίσαρα και του Πομπήιου, ο δεύτερος δεν τόλμησε να προβάλλει ανοιχτά τις οικουμενικές του θέσεις, σε αντίθεση με τον «ημίθεο» Καίσαρα⁷⁷.

Σε αντίθεση με τους δύο άντρες, ο Αύγουστος δεν έκρυψε ποτέ τις οικουμενικές του αξιώσεις, με το *Res Gestae* να ξεκινά με τον φιλόδοξο ισχυρισμό ότι «*quibus orbem terrarum imperio populi Romani subiecit*». Ο ισχυρισμός φαίνεται να επιβεβαιώνεται εικονογραφικά, μέσα από την συμβολική χρήση της σφαίρας στα νομίσματα του αυτοκράτορα. Ήδη από το 29 π.Χ., δηνάρια από νομισματοκοπείο της Ρώμης

⁷⁶ Nicolet Claude (1994), *Space, Geography and Politics*, σελ. 40. Picard, G. (1973), «Le Monument de César Cosmocrator au Capitole» (=«Monument de Cesar»). *Revue Archéologique*, 1973, vol. 2, σελ. 261-272. Weinstock S., *Divus Julius*, Oxford, 45, 50.

⁷⁷ Nicolet Claude (1994), *Space, Geography and Politics*, σελ. 40. Picard, G. (1973), «Monument de César», σελ. 261-272.

εμφανίζουν τον Αύγουστο είτε γυμνό με το πόδι του πάνω στην σφαίρα-οικουμένη ή να κρατά την σφαίρα ή η προτομή του να βρίσκεται δίπλα σε αυτήν ή τέλος να έχει την Νίκη να στέκεται πάνω της. Το αρχιτεκτονικό πρόγραμμα του *princeps* φαίνεται να είχε τον ίδιο οικουμενικό χαρακτήρα με αυτόν των δύο προηγούμενων ανδρών, όπως βλέπουμε στο *Forum Augustus*. Το *Forum* ολοκληρώθηκε, το 2 π.Χ., ταυτόχρονα με τον ναό του *Mars Ultor*, με τα εγκαίνια να προδίδουν την προσπάθεια του Αυγούστου για μια ιδεολογική και δυναστική διακήρυξη, θέτοντας το παράδειγμα για τους διαδόχους του⁷⁸. Λίαν συντόμως, η Σύγκλητος θα του απονέμει τον τίτλο του *pater patriae* (RG 35). Ακολουθώντας την ανάμνηση του Αυγούστου, η Σύγκλητος αποφάσισε ότι ο τίτλος έπρεπε να χαραχτεί, σε μια τετράδα, στο προπύλαιο της κατοικίας του, στην *Curia Julia* και στο *Forum Augustus*, προς τιμήν του. Η συγκεκριμένη τετράδα ήταν στραμμένη προς την είσοδο του Ναού, φέρνοντας στον νου το μνημείο του Καίσαρα στο Καπιτώλιο.

Μέσα σε αυτό το αρχιτεκτονικό πρόγραμμα, το θριαμβευτικό άρμα βρισκόταν στο κέντρο του συμπλέγματος, δοξάζοντας τα πολιτικά επιτεύγματα του αυτοκράτορα, ως ιδρυτή μιας νέας τάξης που θα συνέχιζαν οι διάδοχοί του. Την ίδια στιγμή, η διακόσμηση του *Forum Augustus* εξυπηρετούσε τον ίδιο σκοπό. Ο Αύγουστος είχε συγκεντρώσει τα αγάλματα και τις ελογίες των ιδρυτών της Ρώμης, της γενιάς του και όλων των διάσημων θριαμβευτών της ρωμαϊκής ιστορίας για να «*commentum id se, ut ad illorum vitam velut ad exemplar et ipse, dum viveret, et insequentium aetatium principes exigentur a civibus*» (Σουητώνιος, *Aug.*, 31.8). Οι ελογίες, μάλλον, αποτέλεσαν την βάση για το *Res Gestae*. Τα αγάλματα ήταν τοποθετημένα κάτω από δύο στοές, με τον τίτλο (*titulus*) από κάτω και την ελογία από πάνω. Ο Βέλλιος Πατέρκουλος, στο έργο του *Historia Romana*, αναφέρει τις περιοχές που αναγράφονται στις ελογίες, ως ειρηνευμένες ή κατεκτημένες από τον Αύγουστο (2.39.2), και υπάρχει ταύτιση μεταξύ της σειράς αυτών, με την σειρά με τις οποίες εμφανίζονται στο *Res Gestae*⁷⁹. Για παράδειγμα, ο Βέλλιος ξεκινά με την Ισπανία, όπως επίσης και το *Res Gestae* στο 26.2, με τον Αύγουστο να αναφέρει τις επαρχίες

⁷⁸ Αυγ., *Res G.*, 35. Cresci G. Marrone (1993), *Ecumene Augustea*, σελ. 169-180. Bennett Julian (1997), *Trajan*, σελ. 140-163. Ramage H. Nancy & Ramage Andrew (2018), *Ρωμαϊκή Τέχνη, από τον Ρωμύλο έως τον Κωνσταντίνο* (=Ρωμαϊκή Τέχνη), από Δάφνη Δημητριάδου (μετάφρ.) και Θεοδοσία Στεφανίδου-Τιβεριού (επιμ.), Θεσσαλονίκη, σελ. 107-108, 194-198. Zanker Paul (1988), *The Power of Images*, σελ. 33-78, 101-153.

⁷⁹ Βέλλιος Πατ., *Historia Rom.*, 2.39.2. Σουητ., *Αυγ.*, 31.8. Nicolet Claude (1994), *Space, Geography and Politics*, σελ. 42. Ramage H. Nancy & Ramage Andrew (2018), *Ρωμαϊκή Τέχνη*, σελ. 108. Zanker Paul (1988), *The Power of Images*, σελ. 33-78.

της Γαλατίας και της Ισπανίας (RG 26.2: *Gallias et Hispanias prov incias, item Germaniam, qua includit Oceanus a Gadibus ad Ostium A/ bis fluminis pacavi*). Το ίδιο συμβαίνει και με τα έθνη που συνορεύουν με την Ρώμη. Η σειρά, με την οποία εμφανίζονται τα έθνη, χαρτογραφεί την απόσταση που τα χωρίζει από την Ρώμη, φτάνοντας στα πέρατα του κόσμου, και την Ινδία, δίνοντας την εντύπωση μιας, έστω έμμεσης, οικουμενικής κυριαρχίας. Σε αυτόν τον τελευταίο ισχυρισμό προστίθεται και η αφιέρωση στον *Mars Ultor*, όχι μόνο ως εκδικητή κατά των καισαροκτόνων, αλλά και ως εκδικητή κατά των Πάρθων, για την ήττα του Κράσσου, μιας και τα *signa recepta* βρισκόνταν στον ναό του (RG, 29.2/ Ovidius, *Fasti*, 5. 579-580). Η επιστροφή όμως των *signa recepta*, το 19 π.Χ., και η τελική αφιέρωσή τους, στον ναό του *Mars Ultor* το 2 π.Χ., δεν ήταν αρκετή. Ακόμα, παρά την αποστολή πρεσβειών και την επιστροφή των αιχμαλώτων οι σχέσεις με τους Πάρθους ήταν τεταμένες. Σε ένα από τα θεάματα, προς τιμήν του *Mars*, έγινε αναπαράσταση μεγάλης ναυμαχίας (RG, 23), που σύμφωνα με τον Οβίδιο (*Ars Am.*, 1.171: «*Quid, modo cum belli navalis imagine Caesar/ Persidas induxit Cecropiasque rates?*») φαίνεται να φέρνει στη μνήμη τα γεγονότα των Περσικών Πολέμων. Εν συνεχεία προσθέτει τους εξής στοίχους (1.177-84), οι οποίοι φανερόνουν την ανάγκη για την πραγματοποίηση της, θεωρητικής έως τότε, κατάκτησης του κόσμου, μέσα από την απόκτηση της παρθικής Ανατολής: «*Ecce, parat Caesar, domito quod defuit orbi/ Addere: nunc, oriens ultime, noster eris./ Parthe, dabis poenas: Crassi gaudete sepulti,/ Signaque barbaricas non bene passa manus./ Ultor adest, primisque ducem profitetur in annis,/ Bellaque non puero tractat agenda puer./ Parcite natales timidi numerare deorum:/ Caesaribus virtus contigit ante diem*»⁸⁰.

Έτσι, στο αποκορύφωμα της ζωής του, ο Αύγουστος είχε συνδυάσει δύο παραδώσεις ώστε να επιβεβαιώσει στο *Forum* τις οικουμενικές του επιδιώξεις που αργότερα ανέφερε στο *Res Gestae*. Η πρώτη βασιζόταν σε άγαλμα με θριαμβευτικό άρμα του Ιουλίου Καίσαρα, που είχε τοποθετήσει στον ναό του θεού *Mars*, με τον τίτλο *Pater Patriae* και από κάτω του την οικουμένη, ενώ η δεύτερη που στηριζόταν στον Πομπήιο και στα δύο μνημεία που έστησε. Το πρώτο που απεικόνιζε δεκατέσσερα κυριευμένα έθνη, με κοσμική ή γεωγραφική συμβολική σειρά, και το δεύτερο

⁸⁰ Αύγ., *Res G.*, 26.2, 29.2. Οβίδ., *Ars Am.*, 1.171, 1.177-84 και *Fasti* 5. 579-580. Campbell Brian (2002), «War and Diplomacy», σελ. 216-220. Cresci G. Marrone (1993), *Ecumene Augustea*, σελ. 169-180. Dihle A. (1964) «The conception of India in Hellenistic and Roman literature», *PCPhS* 10, σελ. 15-23. Nicolet Claude (1994), *Space, Geography and Politics*, σελ. 43. Whittaker C. R. (2004), *Rome and its frontiers: the dynamics of empire*, London-New York, σελ. 144-180.

αποτελούσε άγαλμα του ίδιου ως κύριο του κόσμου (το άγαλμα βρίσκεται σε άγνωστη τοποθεσία). Και οι δύο κέντρισαν το ενδιαφέρον του Αυγούστου, καθώς του πρόσφεραν μια σεβαστή βάση για τις επιδιώξεις του. Το 32 π.Χ. είχε μετακινήσει το άγαλμα του Πομπηίου από την *Curia* σε μια μαρμάρινη αψίδα απέναντι από το *theatri eius regiam* (Suetonius, *Aug.*, 31.9). Το θέατρο του Πομπηίου και το *Forum Augustum* δημιουργήθηκαν για να συμπληρώνονται μεταξύ τους και να αποτελούν απόδειξη των οικουμενικών αξιώσεων της ρωμαϊκής κυριαρχίας. Το θέατρο συμβόλιζε την κατάκτηση του πρώτου από την ανατολή ως την δύση, ενώ ο Αύγουστος, ιδιαίτερα μέσα από το *Res Gestae*, πιστοποιούσε πως οι κατακτήσεις, οι εξερενήσεις, οι διπλωματικές του επιτυχίες είχαν επεκτείνει την κυριαρχία και επιρροή του ρωμαϊκού λαού στα γνωστά όρια της οικουμένης. Αυτό φαίνεται ξεκάθαρα και στο επεξεργασμένο πετράδι *Gemma Augustea* (βλ. εικόνα 2), όπου ο Αύγουστος στέφεται από την Οικουμένη, πλαισιωμένη από τον Ωκεανό και την Γη (*Tellus*), ενώ την ίδια στιγμή η υφήλιος βρίσκεται πάνω από το κεφάλι του⁸¹.

Αν και κατασκευασμένη επί Νέρωνα (η ιδεολογική επιρροή του Αυγούστου είναι έκδηλη), αξιοσημείωτη είναι και η διπλή στοά στο Σεβαστείον της Αφροδισιάδας, με πίνακες χαμηλού ανάγλυφου, με την παράσταση Ιούλιο-Κλαυδιανών αυτοκρατόρων. Κάθε *princeps* είχε διαφορετική στάση, με μερικές να συνδέονται με συγκεκριμένες κατακτήσεις, όπως του Κλαυδίου και της Βρετανίας, του Νέρωνα και της Αρμενίας, ενώ άλλες έχουν γενικότερο χαρακτήρα, όπως η αναπαράσταση του Αυγούστου, καλυμμένο με ουράνιο πέπλο, να δέχεται αφιερώματα από την γη και την θάλασσα (Erim, RA [1982] 166, no. 7). Άλλη δείχνει την Γη με τα χέρια της να απλώνονται προς την Ρώμη, φανερώνοντας την παγκόσμια κυριαρχία της. Στην βόρεια στοά υπήρχαν εικόνες, που εκπροσωπούσαν επαρχίες ή έθνη περικυκλωμένα από κοσμικές αλληγορίες, που ταυτοποιούνταν από επιγραφές που τις συνόδευαν. Στις εικόνες αυτές διαφαίνεται η Ημέρα και ο Ωκεανός, η Κρήτη, η Κύπρος και η Σικελία, και μερικές εθνοτικές ομάδες μεταξύ των οποίων εμφανίζονται οι Δάκες, οι Βεσσοί, οι Άραβες, οι Δάρδανοι κ.α. Πρόκειται για το ρωμαϊκό όραμα του κόσμου, όπου στις λεπτομέρειες της διακόσμησης εμφανίζεται ταύτιση με το συγγραφικό έργο του Αυγούστου. Μία ταύτιση αποτελεί η ύπαρξη ίδιων εθνών στις στοές της Αφροδισιάδας και το *Res Gestae*, όπως οι Δάκες και άλλοι λαοί που κατακτήθηκαν

⁸¹ Σουητ., *Αυγ.*, 31.9. Clarke Katherine (2002), *Between Geography and History*, σελ. 313-314. Nicolet Claude (1994), *Space, Geography and Politics*, σελ. 44-45. Ramage H. Nancy & Ramage Andrew (2018), *Ρωμαϊκή Τέχνη*, σελ. 105-115.

από τον Αύγουστο, τους γιους του και τους στρατηγούς του, οι Ραίτιοι (ή Ραίτοι), οι Βεσσοί, οι Άραβες (με την επιχείρηση του Αίλιου Γάλλου)⁸² κ.α. Η δεύτερη ταύτιση αφορά ονόματα ή προσωποποιήσεις εθνών, κυρίως των Βαλκανίων, των Iarodes, των Dardani, των Andizetti και των Pirystae, που είχαν ήδη έρθει σε επαφή με την Ρώμη, πριν την άνοδο του Αυγούστου. Οι συγκεκριμένοι λαοί μπορούν να βρεθούν με ακρίβεια και στα *Γεωγραφικά* του Στράβωνα, υπό το πρίσμα της παγκόσμιας ρωμαϊκής κυριαρχίας. Είναι πιθανό οι καλλιτέχνες του Σεβαστείου της Αφροδισιάδας να πήραν έμπνευση από ιστορικά ή γεωγραφικά έργα για να αναπαραστήσουν την κατάκτηση του κόσμου και για να εντάξουν την αλληγορική γεωγραφία στους κοσμολογικούς μύθους της κυριαρχίας για να προσδιορίσουν τα επιτεύγματα των καιρών τους.

⁸² Erim K. (1982), «Recentes decouvertes a Aphrodisias de Carie», στο *Revue Arch.*, σελ. 163- 69.
Erim K. (1986), *Aphrodisias*, London . Hueber Fr. (1987), «Der Baukomplex einer JulioClaudischen Kaiserkultanlage στο Aphrodisias» in . J. de la Geniere (edit.), *Aphrodisias de Carie*, Paris, σελ. 63-68.
Nicolet Claude (1994), *Space, Geography and Politics*, σελ. 46. Reynolds J. (1982), *Aphrodisias and Rome*, London, σελ. 41-202.

ΜΕΡΟΣ Γ

Η ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΔΙΑΚΡΙΣΕΩΝ ΚΑΙ ΟΙ ΟΙΚΟΥΜΕΝΙΚΕΣ ΚΑΤΗΓΟΡΙΕΣ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ε

Οι δύο αριστοκρατίες και η πολιτική διακρίσεων

Παρά την σχετικά αποκλειστική σύνθεση και ταυτότητα της αυτοκρατορικής ελίτ, τα μέλη της (κυρίως ιταλικής καταγωγής) προσπαθούσαν να γεφυρώσουν το χάσμα που τους διαχώριζε από τις τοπικές ελίτ σε όλη την έκταση της αυτοκρατορίας. Οι τοπικές ελίτ προσκλήθηκαν να γίνουν μέρος της νέας ρωμαϊκής τάξης πραγμάτων. Μέσα σε αυτήν την πρόσκληση έλαβε μέρος ένας ολόκληρος διάλογος ανάμεσα στις τοπικές αριστοκρατίες, κυρίως των ελληνικών πόλεων, και τον Ρωμαίο αυτοκράτορα⁸³.

Ακολουθώντας την παράδοση των ελληνιστικών βασιλέων, οι Ρωμαίοι αυτοκράτορες πήραν μέρος σε μια συνεχή ανταλλαγή αυτοκρατορικών μηνυμάτων και πολιτικών αποφάσεων. Εκατοντάδες πόλεις και μερικοί ιδιωτικοί οργανισμοί έγραφαν ατομικός στον αυτοκράτορα, για μια πλειάδα λόγων, όπως η ενθρόνιση του αυτοκράτορα, μια μεγάλη νίκη, η υιοθέτηση διαδόχου ή η γέννηση γιου, λαμβάνοντας πάντα απάντηση. Οι απαντήσεις επιβιώνουν σε μεγάλο αριθμό, επειδή οι τοπικές κοινότητες διατηρούσαν χαραγμένα σε μνημεία και πέτρα τα γράμματα του αυτοκράτορα⁸⁴.

Τα γράμματα είναι αξιοσημείωτα ομοιογενή στην μορφή και στο περιεχόμενο, από την εποχή του Αυγούστου έως τον 3^ο αιώνα μ.Χ.. Το πιο ενδιαφέρον χαρακτηριστικό τους είναι η οικουμενική τους προοπτική για την Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία. Αν και τα γράμματα συνηθίζουν να επικεντρώνονται στις προσωπικές σχέσεις της κοινότητας και του αυτοκράτορα, αυτά μεγαλώνουν την εστίασή τους στην υπόλοιπη

⁸³ Myles Lavan (2016), «“Father of the whole human race”: Ecumenical language and the limits of elite integration in the early Roman Empire», στο: *Cosmopolitanism and Empire*, (= «“Father of the Whole Human Race”»), Oxford, σελ. 160-161. Zanker Paul (1988), *The Power of Images*, σελ. 302-307, 316-321.

⁸⁴ Myles Lavan (2016), «“Father of the Whole Human Race”», σελ. 161. Zanker Paul (1988), *The Power of Images*, σελ. 316-321.

αυτοκρατορία και σε μια σειρά από οικουμενικές κατηγορίες. Από τις αρχές της Ηγεμονίας, οι Ρωμαίοι αυτοκράτορες ανήσυχοι έγραφαν για «όλες τις πόλεις» και «τον κατοικημένο κόσμο», κατηγορίες που συσκοτίζουν τις διαιρέσεις και διχασμούς του πληθυσμού στο εσωτερικό της αυτοκρατορίας. Την ίδια στιγμή ελληνικοί όροι που χρησιμοποιεί η λατινική γραμματεία για να χαρακτηρίσει μέρη του πληθυσμού, όπως «οι ξένοι», «οι επαρχιώτες» και «οι σύμμαχοι», φαίνεται να απουσιάζουν. Την ίδια οικουμενική ρητορική μπορεί να ανιχνεύσει κανείς σε γράμματα και αποφάσεις επαρχιακών διοικητών από την εποχή του Αυγούστου. Εκεί μπορούμε να δούμε περιγραφές του αυτοκράτορα ως «φιλόανθρωπο ηγέτη όλης της ανθρωπότητας» και αγνοούν κάθε σημάδι διχασμού στις επαρχίες. Για παράδειγμα, το 10 π.Χ., ο *Paullus Fabius Maximus*, ως κυβερνήτης της Ασίας εξέδωσε διάταγμα-έδικτο προτείνοντας σε όλες τις πόλεις της Ασίας να προσαρμόσουν τα ημερολόγια τους ώστε ο χρόνος να ξεκινά με τα γενέθλια του Αυγούστου. Για να δικαιολογήσει αυτήν την «τιμή» γράφει πως: «[ο Αύγουστος] είχε δώσει σε όλον τον κόσμο (παντί τώι κόσμωι) μια διαφορετική όψη, [έναν κόσμο] που θα είχε γνωρίσει με ευχαρίστηση την καταστροφή, εάν ο Καίσαρας δεν είχε γεννηθεί για την καλή τύχη όλων των ανθρώπων (τό κοινόν πάντων εὐτύχημα)»⁸⁵. Μερικές δεκαετίες αργότερα, ο υιός του Paullus, ο Paullus Fabius Persicus, και ο ίδιος κυβερνήτης της Ασίας υπό τον Κλαύδιο, εξέδωσε διάταγμα στηρίζοντας τα οικονομικά του ναού της Άρτεμης στην Έφεσο. Με ένα επιτηδευμένο προοίμιο που αναλύει τα καθήκοντα ενός καλού κυβερνήτη, ο Paullus ομολογεί πως λάμβανε έμπνευση από τον αυτοκράτορα: «Με υποκινεί σε αυτήν την πολιτική το παράδειγμα του πιο εξαιρετού και αληθινά δίκαιου ηγεμόνα που έχει αγκαλιάσει ολόκληρο το ανθρώπινο γένος (πᾶν τό τῶν ἀνθρώπων γένος) υπό την ιδιαίτερη φροντίδα του». Λίγο μετά την άνοδο του Γάλβα, ο έπαρχος (*prefect*) της Αιγύπτου, Τιβέριος Ιούλιος Αλέξανδρος, εξέδωσε ένα μεγάλο διάταγμα απαντώντας σε έναν σημαντικό αριθμό αναφορών για κατάχρηση εξουσίας από Ρωμαίους αξιωματούχους. Το εν λόγω διάταγμα ανοίγει με ένα προοίμιο για τις ανησυχίες του ίδιου του αυτοκράτορα και του έπαρχου για τους υποτελείς της Αιγύπτου, με τον τελευταίο να τους βεβαιώνει πως «μπορούν να προσδοκούν με ελπίδα πως τα πάντα εργάζονται για την ασφάλεια και την ευτυχία τους από τον αυτοκράτορα Γάλβα Αύγουστο, ο οποίος έφερε το φως σε εμάς για την ασφάλεια

⁸⁵ Badian E. (1968), *Roman Imperialism in the Late Republic*, Oxford, σελ. 7-100. Myles Lavan (2016), «‘Father of the Whole Human Race’», σελ. 162. Brunt P.A. (1978), «*Laus Imperii*», σελ. 164-168.

όλου του ανθρώπινου γένους.» και συνεχίζει λέγοντας πως «οι θεοί έχουν κατοχυρώσει την ασφάλεια του κόσμου (οίκουμένη) για αυτή την ιερή εποχή»⁸⁶.

Από τις οικουμενικές δηλώσεις του αυτοκράτορα και των έπαρχων φαίνεται μια προσπάθεια να θολώσουν τις δικαστικές, εθνικές και πολιτισμικές διαφορές του πληθυσμού της αυτοκρατορίας, που είχαν ριζώσει εξαιτίας της προηγούμενης ελληνιστικής πρακτικής που υιοθέτησαν. Η αριστοκρατική γλώσσα της τιμής και της αρετής διαποτίζει τις αυτοκρατορικές επιστολές προς τις ελληνικές πόλεις. Για παράδειγμα, ο Βεσπασιανός επαινεί μια σύνοδο αθλητών για την τιμή και φιλοτιμία τους (*τό ἔνδοξον και φιλότιμον*, Oliver 1989: no.37). Ο Αδριανός σημειώνει για την αρχαιότητα και ευγένεια της πόλεως των Δελφών (*ἡ ἀρχαιότης καί ἡ εὐγέν[εια]*, Oliver 1989: no.62), την αρχαία ευγένεια της Κυρήνης (*τῆς παλαιᾶς... εὐγενείας*, Oliver 1989: no.121), τοποθετεί την Κυρήνη μεταξύ των τιμωμένων πόλεων (*τάς εὐδ[οξούσας πόλει]ς*, Oliver 1989: no.87) και χαρακτηρίζει την Αφροδισιάδα ως άξια τιμών (*τειμῆς οὐσαν ἀξίαν*, Oliver 1989: no.69). Ο Αντωνίνος ο Σεβαστός επαινεί την Κορώνεια για συμπεριφορά που αξίζει σε Έλληνες (*πρέποντα Ἑλλησιν ἀνθρώποις*, Oliver 1989: no.115), ενώ ο Μάρκος Αυρήλιος και ο Λεύκιος Βέρος υπόσχονται να προστατέψουν την τιμή του Βορέα και επαινούν τον Αθηναϊκό Άρειο Πάγο ως τον παλαιότερο και πιο έντιμο μεταξύ των Ελλήνων (*πρεσβύτατον [τῶν ἐν τοῖς Ἑλλησιν συνεδρίων καί] ἔνδοξότατο[v]*, Oliver 1989: no.173). Ο Σεπτίμιος Σεβήρος, με την σειρά του, επαινεί την πόλη των Aezani ως αξιότιμη (*πόλις ὄντες ἔνδοξος*, Oliver 1989: no.213)⁸⁷.

Στους επαίνους ξεχωρίζουν και μεμονωμένα άτομα. Ο Κλαύδιος επαινεί τον Διογένη από την Αντιόχεια ως άξιο για την ρωμαϊκή πολιτεία (Oliver 1989: no.28), ο Αντωνίνος Σεβαστός επαινεί τον Μελέαγρο από την Μπαλπούρα για τον κυνήγι της φιλοτιμίας (Oliver 1989: no.159) και τον Βαλέριο Ζοίλο για την καλή του φήμη (Oliver 1989: no.154)⁸⁸.

⁸⁶ Myles Lavan (2016), «“Father of the Whole Human Race”», σελ. 162.

⁸⁷ Brunt P.A. (1978), «Laus Imperii», σελ. 164-168. Myles Lavan (2016), «“Father of the Whole Human Race”», σελ. 162-163. James H. Oliver (1989), «*Greek Constitutions*», no. 37: σελ. 102, no. 62: σελ. 157, no. 69: σελ. 166, no. 87: σελ. 219, no. 115: σελ. 271, no. 121: σελ. 278, no. 173: σελ. 355, no. 213: σελ. 430. Nutton V. (1978), «The Beneficial Ideology», σελ. 209-221.

⁸⁸ Kokkinia Christina (2017), «Martyriai: Civic Honours and Imperial Government» (=«Martyriai»), στο *Brill Studies in Greek and Roman Epigraphy, Vol.8, The Politics of Honour in the Greek Cities of the Roman Empire*, Leiden – Boston, σελ. 373-385. Millar Fergus (1977), *The Emperor in the Roman World (31 BC – AD 337)*, London, σελ. 465-515. Myles Lavan (2016), «“Father of the Whole Human

Ένα εντυπωσιακό χαρακτηριστικό των επιστολών είναι η έκκληση για κατάθεση των κοινοτήτων υπέρ των πιο διακεκριμένων πολιτών. Γνωστά παραδείγματα περιλαμβάνονται στην δέσμη κειμένων που τιμούσαν τον Οπραμόα, Λύκιο άρχοντα του 2ου αιώνα μ.Χ., που αναφερόταν σε περίπου 40 επιστολές από τον Αντωνίνο Σεβαστό και άλλους Ρωμαίους αξιωματούχους προς την Λυκιακή Συμπολιτεία και τις πόλεις μέλη, με όλες να μαρτυρούν την θέση του Οπραμόα (κείμενο 19)⁸⁹. Όπως άλλες κοινότητες στην ανατολική αυτοκρατορία, οι Λύκιοι κοίταζαν τον αυτοκράτορα ως τον τελικό διαιτητή για τοπικούς διχασμούς.

Ο συνδυασμός της οικουμενικής ρητορικής και της προσπάθειας της αριστοκρατίας για γεφύρωση διαφορών με την επαρχία, που θα αναφερθούν στην συνέχεια, αποτέλεσαν έναν ισχυρό μείγμα. Τα οικουμενικά στοιχεία προώθησαν την συνεκτικότητα της ελίτ συσκοτίζοντας τις δικαικές, πολιτισμικές και γεωγραφικές διαφορές, που χώριζαν τοπικές ελίτ από τις άλλες και από τους Ρωμαίους ηγέτες. Τα αριστοκρατικά στοιχεία ταυτόχρονα δούλευαν για να διατηρήσουν, ακόμα και να ενισχύσουν, τις στρατηγικές διαχωρισμού που χρησιμοποίησαν για να ξεχωρίσουν τους ίδιους από τις τοπικές κοινότητες. Καλούσαν αυτούς που διέπρεπαν στις τιμές και την αρετή (κυρίως μη πολίτες) – ανεξαρτήτως νομικού καθεστώτος ή κουλτούρας ή εθνικής ταυτότητας – να δουν την ύπαρξή τους ως μέρος των αυτοκρατορικών, ίσως και παγκόσμιων, διαστάσεων αριστοκρατία⁹⁰.

Αυτές οι προσπάθειες της αριστοκρατικής ελίτ σχετίζονται με την προσπάθεια πολιτισμικής αφομοίωσης των επαρχιών σε αυτοκρατορικό πλαίσιο. Από τον 4ο αι. π.Χ., όπως αναφέρει ο John Weisweiler, είναι δύσκολο να τραβήξουμε γραμμή ανάμεσα στην αυτοκρατορική και την τοπική αριστοκρατία, καθώς η πρώτη γίνεται το «πολιτικό χέρι των γαιοκτητικών τάξεων της Μεσογείου». Η εν λόγω διαδικασία ενσωμάτωσης ήταν ιδιαίτερα δύσκολη, εξαιτίας της πληθώρας διαφορών που διαχώριζαν τις επαρχιακές ελίτ, είτε μεταξύ τους είτε από τους Ρωμαίους ηγεμόνες τους. Στις ανατολικές επαρχίες της αυτοκρατορίας το πρόβλημα ήταν πιο έντονο, με

Race”», σελ. 162-163. James H. Oliver (1989), «*Greek Constitutions*», no. 28: σελ. 102, no. 154: σελ. 283, no. 159: σελ. 327.

⁸⁹ Kokkinia Christina (2003), «Letters of Roman Authorities on Local Dignitaries: The Case of Vedius Antoninus» (=«Letters of Roman Authorities»), στο *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik*, Bd. 142, 197-207. Myles Lavan (2016), «“Father of the Whole Human Race”», σελ. 163. Serwin-White A.N. (1996), *The Roman Citizenship*, Oxford, σελ. 262 και 405-410. Zanker Paul (1988), *The Power of Images*, σελ. 302-307.

⁹⁰ Nutton V. (1978), «The Beneficial Ideology», σελ. 209-221.

τις τοπικές αριστοκρατίες να διαφοροποιούνται σε πολιτισμικό, εθνικό και πολιτικό επίπεδο, ιδιαίτερα κατά τον 1^ο αιώνα π.Χ..

Η διαδικασία πολιτικής και πολιτιστικής αφομοίωσης, ιδιαίτερα με την μέθοδο της απόδοσης ρωμαϊκής πολιτείας σε μη πολίτες, αποτελεί ένα εκπληκτικό χαρακτηριστικό της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας. Το καθεστώς είχε ενσωματώσει δούλους, μετανάστες και κατεκτημένους λαούς από νωρίς στην ιστορία της, αλλά οι πολίτες παρέμειναν μειονότητα του πληθυσμού στην Ιταλία μέχρι τον πρώτο αιώνα π.Χ.⁹¹. Αυτό βέβαια άλλαξε με τον Συμμαχικό Πόλεμο (90-88 π.Χ.), όπου η πολιτεία παραχωρήθηκε μαζικά σε όλους τους πληθυσμούς νότια του Πάδου ποταμού και αργότερα στις περιοχές μεταξύ του Πάδου και των Άλπεων (49 π.Χ.)⁹². Επόμενο βήμα ήταν η προσπάθεια ενσωμάτωσης των επαρχιών, μέσω της στρατιωτικής θητείας, την ανάληψη αξιώματος στην κοινότητά ή με αυτοκρατορική παραχώρηση σε άτομα (απελεύθερους δούλους ή μη πολίτες), σε οικογένειες και σε κοινότητες. Η διαδικασία συνεχίστηκε μέχρι το 212 ή 213 μ.Χ., όταν με διάταγμα ο αυτοκράτορας Καρακάλλας παραχώρησε την ρωμαϊκή πολιτεία, με την *Constitution Antoniniana*, σε όλους τους ελεύθερους κατοίκους της αυτοκρατορίας⁹³.

Επιπλέον, η Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία διακρίνεται για την κινητικότητα ατόμων και πραγμάτων, καθοριζόμενη από την κεντρική θάλασσα που την διαφοροποιεί από προηγούμενες αυτοκρατορίες. Ομάδες, όπως οι γραφειοκράτες, οι στρατιώτες, οι έμποροι και οι ειδικοί για τον πολιτισμό (φιλόσοφοι, ρήτορες, γιατροί κ.α.) και τέλος οι δούλοι, ταξίδευαν μεγάλες αποστάσεις και συχνά ξόδευαν μεγάλο μέρος της ζωής τους μακριά από τον τόπο γέννησής τους. Το ίδιο, βέβαια ισχύει και για τα

⁹¹ Myles Lavan (2016), «“Father of the Whole Human Race”», σελ. 154. Myles Lavan (2016), «The Spread of Roman Citizenship, 14-212 CE: Quantification in the Face of High Uncertainty», στο *Past and Present*, no.230, σελ. 3-46.

⁹² Myles Lavan (2016), «“Father of the Whole Human Race”», σελ. 155. Myles Lavan (2016), «The Spread of Roman Citizenship, 14-212 CE: Quantification in the Face of High Uncertainty», στο *Past and Present*, no.230, σελ. 3-6.

⁹³ Kokkinia Christina (2017), «Martyriai», σελ. 373-385. Mathisen W. Ralph (2006), «Peregrini, Barbari, and Cives Romani: Concepts of Citizenship and the Legal Identity of Barbarians in the Later Roman Empire» (=«Peregrini, Barbari, and Cives Romani»), *The American Historical Review* vol.111, No.4, σελ. 1013, 1018-1021. Millar Fergus (1977), *The Emperor in the Roman World (31 BC – AD 337)*, London, σελ. 465-515. Garsey Peter (2004), «Roman Citizenship and Roman Law in the Late Empire», στο *Approaching Late Antiquity: The Transformation from Early to Late Empire*, Oxford, 133-155. Imrie Alex (2018), *The Antonine Constitution: An Edict for the Caracallan Empire* (=Antonine Constitution), Leiden, σελ. 12-49. Myles Lavan (2016), «“Father of the Whole Human Race”», σελ. 155. Myles Lavan (2016), «The Spread of Roman Citizenship, 14-212 CE: Quantification in the Face of High Uncertainty», στο *Past and Present*, no.230, σελ. 8-230. Serwin-White A.N. (1996), *The Roman Citizenship*, Oxford, σελ. 280-392.

εμπορεύσιμα προϊόντα για τον ανεφοδιασμό των μεγάλων πόλεων και των στρατευμάτων της αυτοκρατορίας. Οι μεγάλες πόλεις της αυτοκρατορίας ήταν πολυπολιτισμικές, με ανθρώπους από όλη την αυτοκρατορία, περισσότερο από όλες η ίδια η Ρώμη, μια πόλη μινιατούρα της οικουμένης, όπως πολύ σωστά αναφέρουν αρχαίοι και σύγχρονοι συγγραφείς εκμεταλλευόμενοι τον συνειρμό μεταξύ *Urbs* και *Orbis* στα λατινικά⁹⁴. Παρά την εικόνα που σχηματίζεται με τα παραπάνω δεδομένα, οι τοπικές κοινωνίες συνέχιζαν να χαρακτηρίζονται από ποικίλες εσωτερικές διαφορές.

Είναι προφανές ότι μια απέραντη αυτοκρατορία, όπως η ρωμαϊκή, να είναι αρκετά ετερογενής, ειδικά εκτός των πόλεων, κάτι το οποίο φαίνεται και από την επιβίωση τοπικών διαλέκτων και γλωσσών. Πέρα από αυτά, σημαντικές διαφορές υπήρχαν και μεταξύ των περισσότερο και λιγότερο αστικοποιημένων περιοχών, όπως η περίπτωση της Ναρβωνικής Γαλατίας και των βορειοδυτικών περιοχών της Γαλατίας. Μεγαλύτερη διαφορά παρατηρείται ανάμεσα στην ελληνόφωνη ανατολή και στη λατινίζουσα δύση. Κάτι περίεργο παρατηρείται στο επίπεδο των επαρχιών με την ενθάρρυνση τοπικών ταυτοτήτων, όπου το ρωμαϊκό καθεστώς υπέθεσε και εργάστηκε ώστε να ενισχύσει τον ετερογενή χαρακτήρα του πληθυσμού, οικοδομώντας τις επαρχίες σε μωσαϊκά από μικρές και αυτόνομες κοινότητες, οι περισσότερες από τις οποίες (εκτός των ρωμαϊκών και Λατινικών κοινοτήτων) αναμενόταν να τηρούν μια διακριτή κανονιστική τάξη βασισμένη σε τοπικές παραδόσεις⁹⁵. Με βάση αυτήν την πρακτική, η αυτοκρατορία θεμελίωσε μια ιεραρχική διαβάθμιση ανθρώπων και κοινοτήτων, με κριτήριο την προέλευσή τους και τον χρόνο κατάκτησής τους.

Κεντρική συνιστώσα για τον ρωμαϊκό νόμο αποτέλεσε η διαφορά μεταξύ Ρωμαίων πολιτών (*ciues Romani*) και μη πολιτών (*peregrine*), τα όρια των οποίων ήταν οπωσδήποτε διαπερατά. Το μέγεθος της αφομοίωσης δεν πρέπει να ήταν μεγάλο κατά τον 1^ο αιώνα μ.Χ.. Ακόμα και την χρονιά απόδοσης της πολιτείας σε όλους με το διάταγμα του Καρακάλλα, μετά από τρεις αιώνες αφομοιώσεων, οι Ρωμαίοι πολίτες δεν πρέπει να ξεπερνούσαν το 1/3 του συνολικού πληθυσμού⁹⁶. Στο επίπεδο της

⁹⁴ Myles Lavan (2016), «“Father of the Whole Human Race”», σελ. 155. Whittaker C. R. (2004), *Rome and its frontiers: the dynamics of empire*, London-New York, σελ. 88-114.

⁹⁵ Millar Fergus (1977), *The Emperor in the Roman World (31 BC – AD 337)*, London, σελ. 394-446. Myles Lavan (2016), «“Father of the Whole Human Race”», σελ. 156. Myles Lavan (2016), «The Spread of Roman Citizenship, 14-212 CE: Quantification in the Face of High Uncertainty», στο *Past and Present*, no.230, σελ. 8-25.

⁹⁶ Myles Lavan (2016), «“Father of the Whole Human Race”», σελ. 156.

τοπικής αριστοκρατίας, εξακολουθούσαν να υπάρχουν ευγενείς χωρίς ρωμαϊκή πολιτεία, ακόμα και τον 2^ο αιώνα μ.Χ.. Μερικοί από τους πλουσιότερους στην ανατολή, όπως ο μεγάλος ευεργέτης Οπραμόας από την Λυκία ή η Μηνοδώρα από το Σίλλυον (ή Σύλλειον), δεν ήταν Ρωμαίοι πολίτες. Η ομάδα των πολιτών απολάμβανε μια σειρά από συγκεκριμένα προνόμια που τους ανύψωναν πάνω από τον υπόλοιπο πληθυσμό, πέραν της συμβολικής σημασίας της ίδιας της ιδιότητας του Ρωμαίου πολίτη. Οι πολίτες, λοιπόν, στην δημόσια σφαίρα, απολάμβαναν προστασία από τιμωρία ή εκτέλεση από διοικητή ή αξιωματικό (*magistrate*), με δικαίωμα έφεσης και μπορούσαν να ελπίζουν καλύτερης μεταχείρισης. Αντιθέτως, οι μη πολίτες είχαν περιορισμένη προστασία απέναντι στην χρήση βίας από τις ρωμαϊκές αρχές. Στην ιδιωτική σφαίρα, οι τελευταίοι αποκλείονταν από τις ρωμαϊκές διαθήκες, μεταξύ άλλων εμποδίων⁹⁷.

Πέρα των προηγούμενων διαχωρισμών, η ρωμαϊκή γραφειοκρατική μηχανή δημιούργησε και τον διαχωρισμό ανάμεσα σε Ιταλούς και επαρχιώτες. Στη πρόιμη Ρωμαϊκή Ηγεμονία, η Ιταλία είχε αποκτήσει ιδιαίτερο καθεστώς που την ξεχώριζε συμβολικά από την υπόλοιπη αυτοκρατορία. Δεν αποτελούσε πλέον επαρχία και ελεγχόταν απευθείας από *magistrates* στην Ρώμη. Σε αυτήν την περίπτωση οι Ιταλοί έχαιραν του «ιταλικού δικαιώματος» (*ius Italicum*), βάση του οποίου οι κάτοικοι της Ιταλίας απολάμβαναν μια σειρά δικαιωμάτων, ιδιαίτερα στην οικονομική σφαίρα. Εξαιρούνταν από το *tributum*, έναν σημαντικό φόρο που επιβαλλόταν στους υποτελείς, αποκλειστικά στις επαρχίες. Του ιταλικού δικαιώματος έχαιραν και οι κοινότητες ιταλών πολιτών στις επαρχίες (αποκλείονταν οι πολίτες σε *peregrini* κοινότητες). Η διαφορά αυτή τονίστηκε ιδιαίτερα από τον Τερτυλλιανό, σύμφωνα με τον οποίο η υποχρέωση σε φόρο ήταν σημάδι δουλείας (Τερτυλλιανός, *Apologeticum*, 13.6: *nota captiuitatis*). Στο ίδιο επίπεδο βρίσκεται και η διαφορά μεταξύ Ιταλών και άλλων εθνοτήτων⁹⁸.

⁹⁷ Bennett Julian (1997), *Trajan Optimus Princeps. A Life and Times* (=Trajan), London-New York, σελ. 140. Bowersock G.W. (1965), *Augustus and the Greek World*, σελ. 112-121. Brunt P.A. (1978), «*Laus Imperii*», σελ. 169-170. Myles Lavan (2016), «“Father of the Whole Human Race”», σελ. 156. Myles Lavan (2016), «The Spread of Roman Citizenship, 14-212 CE: Quantification in the Face of High Uncertainty», στο *Past and Present*, no.230, σελ. 8-25. Serwin-White A.N. (1996), *The Roman Citizenship*, Oxford, σελ. 261.

⁹⁸ Τερτυλλ., *Apol.*, 13.6. Bennett Julian (1997), *Trajan*, σελ. 165-166. Brunt P.A. (1978), «*Laus Imperii*», σελ. 185-186, 190-191. Myles Lavan (2013), *Slaves to Rome. Paradigms of Empire in Roman Culture*, σελ. 51-53. Myles Lavan (2016), «“Father of the Whole Human Race”», σελ. 156-157. Serwin-White A.N. (1996), *The Roman Citizenship*, Oxford, σελ. 261-279, 316-322.

Για τον καλύτερο έλεγχο των επαρχιών, ήδη από τον 2^ο και 1^ο αιώνα π.Χ., η Ρώμη είχε προχωρήσει σε μια μεγάλη διασπορά, με αποικίες που είχαν σκοπό την οικονομική εκμετάλλευση των νέων περιοχών. Αυτή η πρακτική ενισχύθηκε από σχετικά προγράμματα αποικισμού, όπως αυτά του Ιουλίου Καίσαρα και του Αύγουστου. Οι Ιταλοί των αποικιών και οι απόγονοί τους μπορούσαν να διεκδικήσουν ότι ήταν περισσότερο Ρωμαίοι ή Ιταλοί από τους πολίτες των επαρχιών. Αυτή η ομάδα ήταν δυσανάλογα εκπροσωπημένη στις δύο πολιτικές ομάδες της αυτοκρατορίας, την συγκλητική και την ιπάδα τάξη. Υπήρχαν και άλλες διακρίσεις δημιουργημένες από τον ρωμαϊκό μηχανισμό, συμπεριλαμβανομένων και των λιγότερο και περισσότερο ευνοημένων πόλεων και μεταξύ ανδρών υψηλότερων και χαμηλότερων κοινωνικών τάξεων, αλλά αυτό δεν θα ήταν αρκετό για να αναπαραστήσει την εικόνα «*όλων των ανθρώπων*» ως ισάξιους υποτελείς της αυτοκρατορίας⁹⁹.

Οι μέθοδοι αφομοίωσης, για τους οποίους έγινε αναφορά, δεν εξαφάνισαν τις διαφορές μεταξύ αυτοκρατορικής και τοπικής αριστοκρατίας, ακόμα και αν η γραμμή έγινε θολή σε ορισμένες περιοχές. Η ευθύνη, το κύρος και τα κέρδη της διοίκησης της αυτοκρατορίας ήταν σε μεγάλο βαθμό αποτέλεσμα της διατήρησης της προϋπάρχουσας διοικούσας ελίτ, η οποία έπαιρνε τα μέλη της από τις δύο αριστοκρατίες, την συγκλητική και την ιπάδα τάξη¹⁰⁰. Ως τον 1^ο αιώνα π.Χ., οι δύο τάξεις αποτελούνταν στην πλειοψηφία από Ιταλούς. Η πρόσβαση στην αυτοκρατορική αριστοκρατία ήταν θεωρητικά διαθέσιμη στις ευκατάστατες οικογένειες των επαρχιών, μέσω της παροχής της ρωμαϊκής πολιτείας, ένταξη στην ιπάδα τάξη και την πρόσληψη σε διοικητικές και στρατιωτικές θέσεις, αλλά η διαδικασία ήταν σταδιακή και ακόμα πιο αργή προς την κορυφή της κοινωνικής πυραμίδας. Οι περιορισμένες μαρτυρίες δίνουν την εντύπωση πως άτομα επαρχιακής καταγωγής έγιναν η πλειοψηφία στη ιπάδα τάξη στο 2ο μισό του 1ου αιώνα, αλλά παρέμεινε μειοψηφία στην συγκλητική μέχρι το τέλος του 2ου αιώνα. Η πρόσληψη επαρχιωτών, ιδιαίτερα στη Σύγκλητο, ήταν επιλεκτική. Ένας δυσανάλογος αριθμός επαρχιωτών συγκλητικών προερχόταν από παλιές αποικίες με δυνατό Ιταλικό

⁹⁹ Bowersock G.W. (1965), *Augustus and the Greek World*, σελ. 62-72. Humbert Michel (2012), *Θεσμοί Αρχαιότητας*, σελ. 303-309. Millar Fergus (1977), *The Emperor in the Roman World (31 BC – AD 337)*, London, σελ. 83-109. Myles Lavan (2013), *Slaves to Rome. Paradigms of Empire in Roman Culture*, Cambridge, σελ. 32-35. Myles Lavan (2016), «Father of the Whole Human Race», σελ. 157.

¹⁰⁰ Humbert Michel (2012), *Θεσμοί Αρχαιότητας*, σελ. 449-452. Millar Fergus (1977), *The Emperor in the Roman World (31 BC – AD 337)*, London, σελ. 83-109. Myles Lavan (2016), «Father of the Whole Human Race», σελ. 158.

στοιχείο και από την άλλη από μικρό αριθμό υψηλά αστικοποιημένων κέντρων, όπως η Νότια Γαλατία, η νοτιοανατολική Ιβηρία και αργότερα η δυτική Ανατολία και βόρεια Τυνησία. Για το μεγαλύτερο μέρος των δύο πρώτων αιώνων μ.Χ. η Σύγκλητος παρέμεινε μακριά από την διαπεριφερειακή αριστοκρατία που εν τέλει θα γινόταν τον 4ο αιώνα.

Τα μέλη της συνέχισαν να υπερασπίζονται μια διαφορετική αυτοκρατορική ταυτότητα. Αυτό είναι έκδηλο στα γραπτά κείμενα, όπου πολλά από αυτά στην λατινική βιβλιογραφία έχουν παραχθεί από, ή τουλάχιστον για, γραφειοκράτες. Πολλοί συγγραφείς ήταν συγκλητικοί που κρατούσαν θέση στην Ρώμη και στις επαρχίες. Πολλοί περισσότεροι ήταν ιππείς. Οι περισσότεροι από τους υπόλοιπους είχαν μετακινηθεί στο ίδιο κοινωνικό περιβάλλον, γράφοντας στην Ρώμη με την στήριξη συγκλητικού ή ιππέα πάτρωνα. Η λατινική βιβλιογραφία έχει προσφέρει μερικούς παραλληλισμούς με την οικουμενική ρητορική (εάν όχι ταύτιση), αλλά είναι σχετικά σπάνιοι. Για παράδειγμα, η εγκυκλοπαίδεια *Natural History* γράφτηκε το 70 μ.Χ. από τον Πλίνιο τον Πρεσβύτερο, έναν ιππέα από την βόρεια Ιταλία που διεκδίκησε καριέρα στην υπηρεσία του αυτοκράτορα, κράτησε αρκετές στρατιωτικές και διοικητικές θέσεις στις επαρχίες. Ξεκινώντας μια επισκόπηση της γεωγραφίας της Ιταλίας, παρεμβαίνει με ένα εγκώμιο της χερσονήσου¹⁰¹:

Πλίνιος, *Nat Hist.*, 3.39: «*nec ignoro ingrati ac segnīs animi existimari posse merito, si obiter atque in transcurso ad hunc modum dicatur terra omnium terrarum alumna eadem et parens, numine deum electa quae caelum ipsum clarius faceret, sparsa congregaret imperia ritusque molliret et tot populorum discordes ferasque linguas sermonis commercio contraheret ad conloquia et humanitatem homini daret breviterque una cunctarum gentium in toto orbe patria fieret*»

Ο Πλίνιος αναλογίζει στην Ιταλία θεϊκή εντολή να δημιουργήσει μια παγκόσμια αυτοκρατορία που θα παράγει την πολιτική και πολιτισμική αφομοίωση όλου του ανθρώπινου γένους. Είναι σημαντικό να σημειωθεί πως αυτή είναι περιγραφή ενός έργου και όχι η πολιτική φιλοσοφία του 1ου αι μ.Χ. όπως το είδε ο Πλίνιος. Η συχνότητα με την οποία αναφέρεται το συγκεκριμένο κομμάτι και από άλλους συγγραφείς πρέπει να είναι ανησυχητική. Είναι ένα κείμενο με ιδιαίτερο χαρακτήρα,

¹⁰¹ Πλίνιος Πρ., *Nat Hist.*, 3.39. Myles Lavan (2016), «“Father of the Whole Human Race”», σελ. 158-159.

όχι μόνο για το όραμα μιας κοινής *patria* για όλη την ανθρωπότητα αλλά και για το ενδιαφέρον ως προς τις πολιτιστικές αλλαγές που οφείλονται στην Ρωμαϊκή διακυβέρνηση και την ταύτισή της με την Ιταλία, παρά με την Ρώμη ή με τους Ρωμαίους πολίτες¹⁰².

Μακριά από το να ασπάζεται ένα οικουμενικό όραμα μιας μη προσδιορισμένης κοινότητας υπηκόων, η πλειοψηφία των Λατίνων συγγραφέων επέμεναν σε εσωτερικές διαφορές εντός του πληθυσμού της αυτοκρατορίας. Η πιο κοινή φράση είναι η *omnes gentes* (όλοι οι άνθρωποι), αλλά εμπνέει εθνικές διακρίσεις ταυτόχρονα με την πολιτική ενότητα, συγκεκριμένα διαχωρίζοντας την *gens Romana* από τους άλλους ανθρώπους. Ο όρος *provinciae* χρησιμοποιείται συχνά με το ίδιο νόημα, χωρίζοντας την περιφέρεια από το κέντρο. Ο όρος *peregrini* (ξένοι) περιελάμβανε όλους τους ελεύθερους ανθρώπους που δεν ήταν Ρωμαίοι πολίτες, χωρίς να κάνει διάκριση σε αυτούς εντός ή εκτός της αυτοκρατορίας. Ο όρος *provinciales* υποβαθμίζει τους κατοίκους των επαρχιών σε σχέση με την Ιταλία. Ο πιο κοινός όρος είναι *socii* (σύμμαχοι). Ο τελευταίος όρος προέρχεται από τους Ιταλούς που η Ρώμη χρησιμοποιούσε αλλά δεν αφομοίωσε επίσημα και σύντομα έγινε ένας όρος που συμπεριελάμβανε και τους μη πολίτες κατά την Ηγεμονία, ενώ από τον 2ο αιώνα μ.Χ. θα περιελάμβανε και του ρωμαίους πολίτες των επαρχιών. Παραμένει ο όρος που χρησιμοποιήθηκε περισσότερο για να υποβαθμίσει πληθυσμούς που διοικούνται, προστατεύονται ή εκμεταλλεύονται από επαρχιακούς διοικητές, μέσα στον 2ο αιώνα. Κατά τον Κοϊντιλιανό, ο καλός ρήτορας δεν επιτρέπει «τα παράπονα των συμμάχων» να περάσουν ατιμώρητα, αναφερόμενος στο δικαίωμα των επαρχιωτών να ασκήσουν κατηγορίες για εκβιασμό κατά προηγούμενων διοικητών¹⁰³:

Κοϊντιλιανός, *Inst. Oratoria*, 12.7.2: «*quare neque sociorum querelas nec amici vel propinqui necem nec erupturas in rem publicam conspirationes inultas patietur orator, non poenae nocentium cupidus, sed emendandi vitia corrigendique mores. nam qui ratione traduci ad meliora non possunt, solo metu continentur*»

¹⁰² Myles Lavan (2016), «“Father of the Whole Human Race”», σελ. 159. Nutton V. (1978), «The Beneficial Ideology», σελ. 209-210.

¹⁰³ Ο Δίων Χρυσόστομος (*Or.*, 3.104) και ο Αππιανός (*Civil Wars*, 1.173) συχνά χρησιμοποιούν τον όρο *τά ἔθνη* μιλώντας συγκεκριμένα για τις επαρχίες. Κοϊντ., *Inst. Oratoria* 12.7.2. Bowersock G.W. (1965), *Augustus and the Greek World*, σελ. 14-29. Για τις κατηγορίες διακρήσεων στον Brunt P.A. (1978), «*Laus Imperii*», σελ. 188-189. Mathisen W. Ralph (2006), «*Peregrini, Barbari, and Cives Romani*», σελ. 1013-1040. Myles Lavan (2013), *Slaves to Rome. Paradigms of Empire in Roman Culture*, σελ. 32-53. Myles Lavan (2016), «“Father of the Whole Human Race”», σελ. 159. Serwin-White A.N. (1996), *The Roman Citizenship*, Oxford, σελ. 268-279.

Ο Πλίνιος ο Νεώτερος επαινεί τον Τραϊανό για την αναδιαμόρφωση των προμηθειών επαρχιακού σίτου προς την Ρώμη ώστε να μην «ληηλατείτε σαν από εχθρική περιοχή με τους συμμάχους να παραπονιούνται ασκόπως» (*Πανηγ.*, 29.3). Ο Σουητώνιος γράφει πως ο Αύγουστος σε μια στιγμή κρίσης κράτησε τους υπάρχοντες διοικητές στις θέσεις τους ώστε να εξασφαλίσει ότι «οι σύμμαχοι ήταν κάτω από τον έλεγχο δοκιμασμένων και έμπειρων ανδρών» (*Divus Augustus*, 23.1: *hac nuntiata excubias per urbem indixit, ne quis tumultus existeret, et praesidibus prouinciarum propagauit imperium, ut a peritis et assuetis socii continerentur*). Ο Cornelius Fronto αναφέρει ανάμεσα στα καθήκοντα των αυτοκρατόρων «την χρήση διαταγμάτων για τον περιορίσει τα σφάλματα των συμμάχων» (*Ad Antoninum de eloquentia*, 1.5). Οι σύμμαχοι ήταν πάντα συγκρίσιμοι με το σώμα των Ρωμαίων πολιτών ή το αυτοκρατορικό κέντρο. Ο ίδιος ο όρος δίνει έμφαση στον αποκλεισμό τους από την ρωμαϊκή *Res Publica*. Μόνο τον 4ο αιώνα, μετά την επαρχιοποίηση της Ιταλίας από τον Διοκλητιανό, οι όροι *provinciae* και *provincials* αποκτούν αξία ως ορισμοί για ολόκληρο τον πληθυσμό της αυτοκρατορίας¹⁰⁴.

Οι Ρωμαίοι συγγραφείς συχνά τονίζουν την υπεροχή του Ρωμαϊκού λαού αρθρώνοντας μια γλώσσα δουλείας. Ολόκληρη την αυτοκρατορική περίοδο είναι συχνά τα επίθετα *dominus/-a* (κύριος/κυρία) για τους Ρωμαίους πολίτες και την πόλη της Ρώμης, με Ρωμαίους συγγραφείς να υπερηφανεύονται για την υπεροχή των «κυρίαρχων ανθρώπων» (*populus dominus*) και την «κυρίαρχη πόλη» (*urbs domina*). Πιθανότατα, πιο διάσημη είναι η περίπτωση του Βιργιλίου, όπου ο *Jupiter* υπόσχεται την υπεροχή στους Ρωμαίους ως κύριους του κόσμου (*rerum dominos*), το πολιτισμένο έθνος (*Aen.*, 1.282)¹⁰⁵. Για τους περισσότερους Λατίνους συγγραφείς αυτής της περιόδου, το να είσαι Ρωμαίος σήμαινε να είσαι μέρος των αυτοκρατορικών ανθρώπων. Ήταν μια αποκλειστική ταυτότητα που προϋπέθετε την ύπαρξη υποτελών ανθρώπων.

¹⁰⁴ Κορν. Φρόντο, *Ad Antoninum de eloquentia*, 1.5. Πλίνιον Ν., *Πανηγυρικός*, 29.3. Σουητ., *Divi Aug.*, 23.1. Bennett Julian (1997), *Trajan*, σελ. 164-165. Brunt P.A. (1978), «*Laus Imperii*», σελ. 188-189. Mathisen W. Ralph (2006), «*Peregrini, Barbari, and Cives Romani*», σελ. 1017. Myles Lavan (2013), *Slaves to Rome. Paradigms of Empire in Roman Culture*, σελ. 35-53. Myles Lavan (2016), «*“Father of the Whole Human Race”*», σελ. 160.

¹⁰⁵ Βιργ., *Aiv.*, 1.282. Myles Lavan (2013), *Slaves to Rome. Paradigms of Empire in Roman Culture*, σελ. 51-53, 76-80, 111-123, 205-210. Myles Lavan (2016), «*“Father of the Whole Human Race”*», σελ. 160. Ο Κικέρων (*De Dom.* 90), δηλώνει πως η Ρώμη ήταν *dominus regum* και ο Τάκιτος αναφέρει πως ήταν αρχαία και αποδεχτεί πρακτική της δημοκρατίας να κάνει τους βασιλείς *instrumenta seruitutis* (*Agr.* 14), επίσης βλ. Brunt P.A. (1978), «*Laus Imperii*», σελ. 169.

Η παραπάνω διαφορές έπαψαν, ή τουλάχιστον άρχισαν να περιορίζονται, με το διάταγμα του Καρακάλλα (*Constitutio Antoniniana*) και την παραχώρηση της πολιτείας σε όλους τους κατοίκους της αυτοκρατορίας (*Digesta* 1.5.17: *Ουλπιανός Πανδέκτης*, 22: *In orbe Romano qui sunt ex constitutione imperatoris Antonini cives Romani effecti sunt*), το 212 μ.Χ.¹⁰⁶. Ο τελευταίος την αποδίδει ως ευχαριστία στους θεούς που έσωσαν τον ίδιο από τον κίνδυνο (Papyrus Giessen 40 [βλ. εικόνα 1], μετάφραση Alex Imrie, 2018: *The Emperor Caesar Marcus Aurelius Severus Antoninus Pius decrees: It is altogether necessary to attribute the causes and reasons [of recent events] to the divine. I, personally, would rightly thank the immortal gods, since although such a conspiracy [as that of Geta] has occurred, they have watched over me and protected me. I think that I am able, both magnificently and piously, to do something fitting to the gods' majesty, if I manage to bring [all] those in the empire, who constitute my people, to the temples of the gods as Romans. I therefore give everyone in the Roman world the Roman citizenship: preserving customary law, without additional privileges. It is necessary for the masses not only to share in our burden, but also to be included in victory. This decree will spread the magnificence of the Roman people. For it now happens that the same greatness has occurred for everyone, by the honour in which the Romans have been preeminent since time immemorial, with no-one from any country in the world being left stateless or without honour. Referring to the taxes that exist at present, all are due to pay those that have been imposed upon the Romans from the beginning of their twenty-first year [of age], as it is the law, according to the edicts and rescripts issued by us and our ancestors.*)¹⁰⁷. Σε αυτό το σημείο ο Δίων Κάσιος, με μια εμφανή πολεμική, έγραψε πως ο αληθινός στόχος του Καρακάλλα ήταν η αύξηση των εσόδων από τον φόρο κληρονομιάς και απελευθέρωσης, που επιβάλλονταν μόνο στους Ρωμαίους πολίτες (Κάσιος Δίων, *Hist.*, 78, 9: *άτελείας τὰς ἐπὶ τούτοις τὰς δεδομένας τοῖς πάνυ προσήκουσι τῶν τελευτώντων καταλύσας 'οὗ ἔνεκα καὶ Ῥωμαίους πάντας τοὺς ἐν τῇ ἀρχῇ αὐτοῦ, λόγῳ μὲν τιμῶν, ἔργῳ δὲ ὅπως πλείω αὐτῷ καὶ ἐκ τοῦ τοιούτου προσίη διὰ*

¹⁰⁶ Humbert Michel (2012), *Θεσμοὶ Αρχαιότητος*, σελ. 471-472. Imrie Alex (2018), *Antonine Constitution*, σελ. 12-49. James H. Oliver (1953), «The Ruling Power», σελ. 901. Mathisen W. Ralph (2006), «Peregrini, Barbari, and Cives Romani», σελ. 1018-1021. Myles Lavan (2016), «The Spread of Roman Citizenship, 14-212 CE: Quantification in the Face of High Uncertainty», στο *Past and Present*, no.230, σελ. 3-46. Serwin-White A.N. (1996), *The Roman Citizenship*, Oxford, σελ. 246, 306-311, 408-409. Nutton V. (1978), «The Beneficial Ideology», σελ. 214-215.

¹⁰⁷ Hartmutt Wolff (1976), *Die Constitutio Antoniniana und Papyrus Gissensis 40 I*, Cologne, σελ. 13-20. Serwin-White A.N. (1996), *The Roman Citizenship*, Oxford, σελ. 280-287, 380-386.

τὸ τοὺς ξένους τὰ πολλὰ αὐτῶν μὴ συντελεῖν, ἀπέδειξεν'). Το επιχείρημα αυτό δεν είναι απίθανο, καθώς οι μη πολίτες εξακολουθούσαν να αντιπροσωπεύουν ένα όχι ασήμαντο μέγεθος του συνολικού πλούτου (ο Καρακάλλας πέτυχε αύξηση του φόρου κληρονομιάς από το 5% σε 10%). Παρά την παραχώρηση, η πολιτεία δεν ήταν ακόμη παγκόσμια. Μερικοί απελεύθεροι συνέχισαν να φέρουν καθεστώς μειωμένης πολιτείας (που καταργήθηκε επί Ιουστινιανού, το 529 μ.Χ.), ενώ άλλοι συνέχισαν να στερούνται την πολιτεία τους λόγω ποινής. Οι επιπτώσεις της δωρεάς είναι ένα μεγάλο ερώτημα για την ιστορία της αυτοκρατορίας. Έχει κριθεί από ασήμαντη έως επαναστατική με αποτέλεσμα μια μεγάλη ποικιλία συμπερασμάτων για το μέγεθος του πληθυσμού που είχε επηρεαστεί και πόσο σημασία είχε. Το σίγουρο είναι πως οι δικαιοῦχοι είχαν την δυνατότητα να διατηρήσουν για όσο καιρό επιθυμούσαν το ιθαγενές τους δίκαιο, έθιμα και παραδόσεις¹⁰⁸.

Όπως έχει ήδη αναφερθεί, από τον 1^ο αιώνα π.Χ. οι κάτοικοι των επαρχιών μπορούσαν να αποκτήσουν την πολιτεία μέσω της στράτευσης, της ανάληψης αξιωμάτων και με αυτοκρατορικές παραχωρήσεις¹⁰⁹. Έχει υπάρξει η υπόθεση πως ο γραφειοκρατικός μηχανισμός είχε παραχωρήσει ευρέως την πολιτεία μέχρι το 212 μ.Χ., με τον Καρακάλλα απλώς να την προσφέρει σε μια μειονότητα που είχε αποτύχει να αρπάξει την ευκαιρία μέσω αυτών των μεθόδων. Τις πρόσφατες δεκαετίες, νέα στοιχεία αποδεικνύουν το αντίθετο, με ένα σημαντικό αριθμό μη πολιτών, με μεγάλη παρουσία στις ανατολικές επαρχίες.

Έχει επιπλέον προταθεί πως η πολιτεία είχε χάσει την αρχική της αξία αυτήν την περίοδο, μιας και τα προνόμιά της είχαν σφετεριστεί από μια νέα κοινωνική τάξη, τους *Honestiores*. Βεβαίως, η σημασία της πολιτείας συνέχισε να εξελίσσεται τους δύο πρώτους αιώνες της αυτοκρατορίας, αλλά το επιχείρημα ότι είχε χάσει κάθε νόημα είναι εμποτισμένο με υπερβολή. Η ρωμαϊκή πολιτεία εξακολουθούσε να έχει νομικά και οικονομικά προνόμια που παρέμειναν παράλληλα, αντί να

¹⁰⁸ Δίων Κάσ., *Hist. Rom.*, 78.9. Imrie Alex (2018), *Antonine Constitution*, σελ. 50-71. Carrie Jean-Michel (2005), «Developments in Provincial and Local Administrations», στο *The Cambridge Ancient History*, 2nd ed., 20 vols., vol. 12: *The Crisis of Empire, AD 193–337*, Cambridge, 2005, σελ. 274. Millar Fergus (1977), *The Emperor in the Roman World (31 BC – AD 337)*, London, σελ. 480-485. Myles Lavan (2016), «The Spread of Roman Citizenship, 14-212 CE: Quantification in the Face of High Uncertainty», στο *Past and Present*, no.230, σελ. 4-6. Nutton V. (1978), «The Beneficial Ideology», σελ. 124-125.

¹⁰⁹ Για τα στρατιωτικά οφέλη της παραχώρησης του Καρακάλλα βλ. Imrie Alex (2018), *Antonine Constitution*, σελ. 81-93. Myles Lavan (2016), «The Spread of Roman Citizenship, 14-212 CE: Quantification in the Face of High Uncertainty», στο *Past and Present*, no.230, σελ. 9.

αντικατασταθούν, με τα νέα πλεονεκτήματα που απολαμβάνουν οι *Honestiores*. Αυτή εξακολουθούσε να έχει και συγκεκριμένες υποχρεώσεις και πρακτικές. Αν και θα ήταν εύκολο να υποθέσουμε μια απλή ευθυγράμμιση της ιθαγένειας και της ταυτότητας, είναι πιθανό ότι η καθολική ιδιότητα του πολίτη ενθάρρυνε την αίσθηση της συμμετοχής και όχι της υποταγής στη Ρωμαϊκή αυτοκρατορία μεταξύ ορισμένων πρώην ξένων στοιχείων του πληθυσμού. Θέλω να πιστεύω πως η καθολική παραχώρηση της πολιτείας, όχι μόνο αποτέλεσε «διευκόλυνση» για το σύνολο των μη πολιτών, αλλά τους έκανε στην κυριολεξία μέτοχους του οικουμενικού οράματος της αυτοκρατορίας, με αποτέλεσμα αυτό να επιβιώσει σε μεταγενέστερους αιώνες κρίσης, έστω και με αλλοιωμένη μορφή. Σε κάθε περίπτωση, υπάρχουν ενδείξεις ότι η επιχορήγηση του Καρακάλλα είχε σημασία για πολλούς από τους δικαιούχους της. Το πιο εντυπωσιακό είναι ο πολλαπλασιασμός του ονόματος Αυρήλιος σε ιδιωτικά έγγραφα και επιτάφια. Δεδομένου ότι δεν φαίνεται να υπάρχει νομική απαίτηση για τους νέους πολίτες να πάρουν το όνομα του αυτοκράτορα, ακόμη λιγότερο να το χρησιμοποιούν σε ιδιωτικά πλαίσια, η έκρηξη του *Aurelii* αντιπροσωπεύει την απάντηση εκατομμυρίων ατόμων στην επιχορήγηση¹¹⁰.

Είναι άξιο να μείνουμε στο γεγονός πως αυτό το οικουμενικό όραμα εκφραζόταν, όχι μόνο στα ελληνικά παρά στα λατινικά, αλλά σε μια άκρως στυλιζαρισμένη διαλεκτική μορφή, στα βασιλικά γράμματα που αναφέρθηκαν και προηγουμένως, όπου οι Ρωμαίοι αυτοκράτορες είχαν υιοθετήσει από τους ελληνοιστικούς βασιλείς. Οι ίδιες οι οικουμενικές κατηγορίες – όλο το ανθρώπινο γένος και όλοι οι άνθρωποι – ήταν σχετικά καινοφανείς, χωρίς κάποιο παράλληλο για τα σωζόμενα βασιλικά γράμματα. Αλλά, με μια πιο προσεκτική ανάγνωση παλαιότερων ρωμαϊκών παραδειγμάτων, γίνεται η υπόθεση πως η καινοτομία δεν ήρθε από τους αυτοκράτορες τους ίδιους, αλλά από τις επαρχιακές κοινότητες στις οποίες απαντούσαν. Τέτοιο παράδειγμα παρουσιάζει ο Ιώσηπος στην Εβραϊκή Αρχαιότητα παραθέτοντας κείμενο από το διάταγμα όπου ο Αύγουστος εξέδωσε το 12 π.Χ. ως απάντηση σε διπλωματική αποστολή από τους Εβραίους της Ασίας, που

¹¹⁰ Garnsey Peter (2004), «Roman Citizenship and Roman Law in the Late Empire», στο *Approaching Late Antiquity: The Transformation from Early to Late Empire* (=Roman Citizenship and Law), Oxford, 140-143. Jones A. H. M. (1986), *The Later Roman Empire, 284-602. A Social, Economic and Administrative Survey*, Baltimore, σελ. 17. Mathisen W. Ralph (2006), «Peregrini, Barbari, and Cives Romani», σελ. 1014-1015. Millar Fergus (1977), *The Emperor in the Roman World (31 BC – AD 337)*, London, σελ. 481. Rilinger Rolf (1988), *Humiliores and Honestiores: Zu einer sozialen Dichotomie im Strafrecht der römischen Kaiserzeit*, Munich, σελ. 118. Serwin-White A.N. (1996), *The Roman Citizenship*, Oxford, σελ. 56. Serwin-White A.N. (1996), *The Roman Citizenship*, Oxford, σελ. 314.

παραπονούνταν για κακή μεταχείριση από τις ελληνικές πόλεις στις οποίες ζούσαν. Ο Αύγουστος ξανά τονίζει τα δικαιώματα των Εβραίων και ζητά για την δημοσίευση του διατάγματος «τό τε ψήφισμα τὸ δοθέν μοι ὑπ' αὐτῶν ὑπὲρ τῆς ἐμῆς εὐσεβείας ἧς ἔχω πρὸς πάντας ἀνθρώπους καὶ ὑπὲρ Γαῖου Μαρκίου Κηνσωρίνου καὶ τοῦτο τὸ διάταγμα κελεύω ἀνατεθῆναι ἐν ἐπισημοτάτῳ τόπῳ τῷ γενηθέντι μοι ὑπὸ τοῦ κοινοῦ τῆς Ἀσίας ἐν Ἀγκύρῃ. ἐὰν δέ τις παραβῆ τι τῶν προειρημένων, δώσει δίκην οὐ μετρίαν. ἐστηλογραφῆθῃ ἐν τῷ Καίσαρος ναῶ.» (Ιώσηπος, *Antiq. Jud.*, 16.165). Η αναφορά στην ευλάβειά του σε όλους τους ανθρώπους δημιουργεί την εντύπωση πως ο Αύγουστος αναπαράγει την γλώσσα με την οποία οι Εβραίοι της Ασίας παρουσίασαν τον εαυτό τους στο διάταγμα. Σύντομα μετά τον θάνατο του Αυγούστου, ο νέος αυτοκράτορας Τιβέριος έγραψε γράμμα στην πόλη του Γυθείου στην Λακωνία, ξανά ως απάντηση σε πρεσβεία, χρησιμοποιώντας την ίδια οικουμενική γλώσσα, λέγοντας ότι είναι πρέπων σε «όλους τους ανθρώπους» να δίνουν θεϊκές τιμές στον τέως αυτοκράτορα, προς τιμήν των ευεργεσιών¹¹¹ του σε «όλων τον κόσμο»:

SEG XI 923: «[Τιβέριος Καῖσαρ, θεοῦ Σεβ]αστοῦ υἱός [ς Σε]αστός, ἀρχιερέυς, δημαρχικῆς ἐξουσίας... [Ε]φ' οἷς ὑμας ἐπαινῶν προσήκειν ὑπολαμβάνω <<ι>> καὶ κοινῇ πάντας ἀνθρώπους καὶ ἰδίᾳ τὴν ὑμετέραν πόλιν ἐξαιρέτους φυλάσσειν τῷ μεγέθει τῶν τοῦ ἐμοῦ πατρός εἰς ἅπαντα τὸν κόσμον εὐεργεσιῶν τάς θεοῖς πρεπούσας τιμάς, αὐτός δε ἀρκοῦμαι ταῖς μετριωτέραις τε καὶ ἀνθρωπέοις ἢ μέντοι ἐμῇ μὴ τῷ τῷ ὑμῖν ἀποκρινεῖται ὅταν αἰσθηταὶ παρ' ἡμῶν ἦν ἔχετε περὶ τῶν εἰς αὐτὴν τιμῶν κρίσιν»

Οι δύο περιπτώσεις οικουμενικής γλώσσας εμφανίζονται μέσα σε μια απεριόριστη κατασκευή που διέπεται από το *προσήκειν* με το οποίο ο Τιβέριος εκφράζει την αποδοχή των πράξεων της πόλεως που αναγράφονται στην επιστολή. Αυτό υποθέτει πως ο Τιβέριος επίσης παρήγαγε την γλώσσα του κειμένου στο οποίο απαντούσε. Λίγα χρόνια αργότερα, το 19 π.Χ., ο ανιψιός του Τιβέριου και υιοθετημένος γιος, ο Γερμανικός, εξέδωσε έδικοτο σε απάντηση προς μια διαχυτική επιδοκιμασία που είχε αποκτήσει στην Αλεξάνδρεια (James H. Oliver 1989, no. 17: «... πρέπουσι γάρ μόνῳ τῷ σωτήρι ὄντως καὶ εὐεργέτῃ τοῦ σύμπαντος τῶν ἀνθρώπων γένους, τῷ ἐμῷ πατρὶ καὶ τῇ μητρὶ αὐτοῦ...»). Ο Γερμανικός χαρακτηρίζει τον Τιβέριο ως σωτήρα και ευεργέτη «όλου του ἀνθρώπινου γένους», αλλά επαναλαμβάνει την γλώσσα των

¹¹¹ Ιώσηπος, *Antiq. Jud.*, 16.165. Bowersock G.W. (1965), *Augustus and the Greek World*, σελ. 43-60. Erskine Andrew (1994), «The Romans as Common Benefactors», στο *Zeitschrift für Alte Geschichte Bd.43*, 71-87. Για τις κατηγορίες ευεργεσιῶν βλ. Myles Lavan (2013), *Slaves to Rome. Paradigms of Empire in Roman Culture*, σελ. 155-175. Nutton V. (1978), «The Beneficial Ideology», σελ. 209-210.

Αλεξανδρινών που τον είχαν επιδοκιμάσει ως «σωτήρα και ευεργέτη ολόκληρου του ανθρώπινου γένους». Σημειώνει πως ο τίτλος ανήκει μόνο στον πατέρα του τον αυτοκράτορα¹¹².

Επιβεβαίωση πως η ώθηση της οικουμενικής γλώσσας ήρθε από την περιφέρεια παρά από το κέντρο μπορεί να βρεθεί και στο γεγονός ότι αυτές ακριβώς οι οικουμενικές κατηγορίες (όλοι οι άνθρωποι και το ανθρώπινο γένος) είναι συχνά συσχετισμένες με τον αυτοκράτορα, στα διατάγματα πόλεων, σε ιδιωτικές και δημόσιες αφιερώσεις καθ' όλη την έκταση της ελληνικής ανατολής. Από την αρχή της Ηγεμονίας, άτομα και κοινότητες στην ανατολή περίμεναν να παραλείψουν τις σημαντικές διαφορές στο εσωτερικό του πληθυσμού της αυτοκρατορίας και εμφανίζουν τους αυτοκράτορες ως ευεργέτες όλων των υποτελών τους.

Ένα τιμητικό διάταγμα της επαρχιακής συνέλευσης της Ασίας αναφέρεται στον Αύγουστο ως «πατέρα της πατρίδος και ολόκληρου του ανθρώπινου γένους» (*πατρός τῆς πατρίδος καί τοῦ σύμπαντος τῶν ἀνθρώπων γένους*), μια σύνθεση που επεκτείνεται και στον τίτλο *pater patriae* που δόθηκε στον Αύγουστο από την ρωμαϊκή Σύγκλητο, επεκτείνοντας το πεδίο της πατρικής ανησυχίας του αυτοκράτορα από την *patria* σε όλη την ανθρωπότητα. Μια ιδιωτική αφιέρωση στον Αύγουστο και στον Τιβέριο στην Ολβία χρησιμοποιεί την ίδια φόρμουλα: «*πατρί πατρίδος καί τοῦ σύμπαντος ἀν[θρ]ώπων γένους*». Άλλο διάταγμα από το κοινόν της Ασίας από την Αλικαρνασσό, γιορτάζοντας τα γενέθλια ενός αυτοκράτορα του 1ου αιώνα, κοσμεί τον αυτοκράτορα ως «*πατέρα μὲν τῆς [ἐαυ]τοῦ πατ[ρ]ίδος θεᾶς Ρώμης, Δία δέ πατρῶν και σωτήρα τοῦ κο[ῖ]/[ν]οῦ τῶν ἀνθρώπων γένους*». Διάταγμα από την πόλη της Κω, του 4 μ.Χ., επαινεί τον Αύγουστο για τις ευεργεσίες του προς «*όλους τους ανθρώπους*» (*[ταῖς εἰς πάντας ἀνθρ]ώπους εὐεργεσίαις*). Μια ιδιωτική αφιέρωση στον Κλαύδιο από την Hyllarima στην Καρία, τιμά τον αυτοκράτορα ως «*σωτήρα και ευεργέτη όλων των ανθρώπων*» (*τῶν πάντων ἀνθρώπων σωτήρα καί εὐεργέτην*). Διάταγμα από την Μαρόνεια της Μοισίας τον επαινεί ως «*ιδρυτή νέων ευεργεσιών για όλους τους ανθρώπους*» (*[κ]τίστης νέων ἀγαθῶν ἅπασιν ἀνθρώποις*)¹¹³.

¹¹² Erskine Andrew (1994), «The Romans as Common Benefactors», στο *Zeitschrift fur Alte Geschichte Bd.43*, 82-87.

¹¹³ Erskine Andrew (1994), «The Romans as Common Benefactors», στο *Zeitschrift fur Alte Geschichte Bd.43*, 76-82.

Αυτό το δείγμα ελληνικών κειμένων που τιμούσαν τους αυτοκράτορες αποσκοπούσε μόνο στο να παρουσιάσει την πανταχού παρουσία των παγκόσμιων κατηγοριών «του ανθρώπινου γένους» και «όλων των ανθρώπων» στον πολιτικό λόγο των πόλεων της ανατολής. Τα άτομα και οι κοινότητες της ανατολής που παρήγαγαν αυτά τα κείμενα αναδιαμόρφωναν μια ρητορική δύναμη που είχε αναπτυχθεί για να περιγράψει την σχέση μεταξύ ελληνικών πόλεων και αυτοκρατορικής εξουσίας στην οποία βρήκαν τον εαυτό τους υποτελείς, πρώτα στους ελληνιστικούς βασιλείς και αργότερα στην Ρωμαϊκή Δημοκρατία. Οι οικουμενικές αλληγορίες της εποχής του Αυγούστου είχαν πρόγονο στην εκπροσώπηση των Ρωμαίων ως κοινών ευεργετών των ελληνικών πόλεων, κατά την διάρκεια του δεύτερου και πρώτου αιώνα π.Χ.. Είναι αυτό που ο John Ma έχει αποκαλέσει «γενικευμένο ιδίωμα» στον διάλογο μεταξύ Σελευκιδών βασιλέων και των υποτελών τους, σύμφωνα με την οποία ο βασιλιάς παρουσιαζόταν ως ευεργέτης «όλων των Ελλήνων». Αλλά αληθινά οικουμενικές κατηγορίες όπως «όλοι οι άνθρωποι» και «όλο το ανθρώπινο γένος» παραμένουν αρκετά σπάνιες κατά την ελληνιστική περίοδο. Όπως σημειώθηκε παραπάνω, δεν εμφανίστηκαν ποτέ στο μεγάλο *corpus* των βασιλικών επιστολών. Ο μόνος παραλληλισμός βρίσκεται μέσα σε μια χούφτα κειμένων, που φτιάχτηκαν από υποτελείς κοινότητες. Οι περισσότερες από αυτές από το Πτολεμαϊκό βασίλειο. Το αποκαλούμενο Κανώπειο διάταγμα, του 238 π.Χ., ένα τιμητικό διάταγμα που πέρασε από σύνοδο ιερέων του ιερού της Αιγύπτου, ισχυρίστηκε πως η γέννηση του Πτολεμαίου Γ' «ήταν η αρχή πολλών καλών πραγμάτων για όλους τους ανθρώπους» (*ἢ καὶ πολλῶν ἀγαθῶν ἀρχὴ γέγονεν πᾶσιν ἀνθρώποις*). Διάταγμα από την Αλεξάνδρεια, του 176-175 π.Χ., επαινεί τον Πτολεμαίο ΣΤ' στην βάση πως «πρόσφερε ευεργεσίες στην πόλη της Αλεξάνδρειάς μας και σε όλους τους ανθρώπους» (*εὐεργέτης τὴν πόλιν ἡμῶν Ἀλεξαν[δρεί]αν καὶ πάντας ἀνθρώπους*). Αίτηση στον Πτολεμαίο ΣΤ' και την Κλεοπάτρα Β' τους επαινεί για την θεώρησή τους για «όλους τους ανθρώπους» (*δι' ἣν ἔχετε... πρὸς πάντας ἀνθρώπους εὐγνωμοσύνην*). Είναι εκπληκτικό πως οι καλύτερες αποδείξεις για την αλλαγή από την πανελλήνια στη πραγματικά οικουμενική ρητορική στην ελληνιστική παράδοση δεν ήρθε από το Σελευκιδικό Βασίλειο αλλά από την Πτολεμαϊκή Αίγυπτο. Ίσως να ήταν οι Αιγύπτιοι ιερείς που πρώτοι στόλισαν τους βασιλείς ως ευεργέτες «όλων των ανθρώπων», καλώντας τους να παραβλέψουν τις σημαντικές διαφορές μεταξύ Ελλήνων και μη Ελλήνων στην Πτολεμαϊκή Αίγυπτο¹¹⁴.

¹¹⁴ Erskine Andrew (1994), «The Romans as Common Benefactors», στο *Zeitschrift fur Alte*

Σε κάθε περίπτωση, το σημαντικό είναι πως η οικουμενική ρητορική των Ρωμαίων αυτοκρατόρων εκπροσωπεί την επεξεργασία ενός λόγου εξουσίας, ντόπια στην ελληνική ανατολή. Στο αποτέλεσμα της μάχης του Ακτίου, οι κάτοικοι των πόλεων καθ' όλο τον ελληνικό κόσμο γύρισαν σε μια προϋπάρχουσα, αλλά χωρίς καλή εκμετάλλευση, κοσμοκρατορική ρητορική που πλέον εκπροσωπούσε την απίστευτη δύναμη/εξουσία του Ρωμαίου αυτοκράτορα και ταυτόχρονα καλούσε τον ίδιο να αγνοήσει τις διαφορές μεταξύ πολιτών και μη πολιτών ή Ιταλών και μη Ιταλών, που θα μπορούσαν να τους σημειώσουν ως υποδεέστερους. Επειδή οι Ρωμαίοι αυτοκράτορες συνέχισαν τον διάλογο με επιστολές και διατάγματα που είχαν υιοθετήσει από τους ελληνιστικούς βασιλείς, το οικουμενικό στυλ αναπαράχθηκε πρώτα από τους Ρωμαίους αυτοκράτορες στις απαντήσεις τους στα πολιτικά διατάγματα και εν συνεχεία σταδιακά καθιερώθηκε μέσα στα πλαίσια της ρητορικής των αυτοκρατορικών δηλώσεων.

Η συνεχής επικοινωνία και η δημιουργία ενός νέου λόγου εξουσίας δίνει την εικόνα μια αυτοκρατορίας σε αλληλεπίδραση. Η οικουμενική ρητορική μπορεί να εμφανιστεί ως ένα άλλο παράδειγμα στρατηγικής συνεργασίας, όπου το αυτοκρατορικό καθεστώς προσάρμοσε τις τοπικές γλώσσες και ιδεολογικούς πόρους για να νομιμοποιήσει τον εαυτό του σε διαφορετικές πολιτισμικές ομάδες. Πρέπει να σημειωθεί πως δεν ξέρουμε εάν η πρακτική αυτή ήταν διαδεδομένη και στην δύση. Στο επιγραφικό *corpus* οι αυτοκρατορικές επιστολές είναι κατά πλειοψηφία από και προς την ανατολική αυτοκρατορία και σχεδόν ανύπαρκτη στην δυτική (300 επιστολές από την ανατολή, μόλις 6 στην δύση). Σημαντικό ρόλο πρέπει να έπαιξε και το υλικό μνημειοποίησης των λόγων των αυτοκρατόρων, όπου οι ελληνικές πόλεις της δύσης της χάραζαν στην πέτρα, ενώ στις πόλεις της δύσης προτιμούσαν τον χαλκό. Παρόλο που το δείγμα είναι μικρό, οι επιστολές που επιβίωσαν στα λατινικά είναι ομοιόμορφες, σύντομες και πιο λειτουργικές από τις ελληνικές. Από τον διάλογο που έγινε, φαίνεται πως το αυτοκρατορικό καθεστώς τροποποίησε την φωνή του στην ανατολή για να προσαρμοστεί στην υπάρχουσα λογοτεχνική παράδοση, με τρόπους

Geschichte Bd.43, 71-82. Zanker Paul (1988), *The Power of Images*, σελ. 302-307.

που θυμίζουν την προσοχή που έδειξαν προηγούμενα βασίλεια στα τοπικά ιδιώματα¹¹⁵.

¹¹⁵ Millar Fergus (1977), *The Emperor in the Roman World* (31 BC – AD 337), London, σελ. 203-276.
Norena F. Carlos (2011), *Imperial Ideals in the Roman West, Representation, Circulation, Power*, Cambridge, σελ. 245-325.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΣΤ

Ο *pater patriae*, νομίσματα και επιστολές

Μια από τις πιο ενδιαφέρουσες οικουμενικές κατηγορίες, όμως, αφορά τον τίτλο του *pater patriae*, που αναφέρθηκε προηγουμένως αναφορικά με τον Αύγουστο. Μεταξύ άλλων, ο τίτλος *pater patriae* θα μπορούσε μέσα από μια ρητή αναλογία στον πατέρα των θεών να υποθέσει μια παγκόσμια επίγεια κυριαρχία¹¹⁶. Ο Οβίδιος τονίζει ξεκάθαρα στο έργο του *Fasti* ότι «για τον μεγαλύτερο χρόνο έως τώρα, εσύ (Καίσαρα) ήσουν σαν πατέρας του σύμπαντος» (Οβίδιος, *Fasti*, 2.130: *res tamen anti dedit, sero quoque vera tulisti nomina: iampridem tu pater orbis eras*). Η ίδια σημασία έχει δοθεί και στην αναφορά του *Terminus* στο τέλος του ίδιου βιβλίου (Οβίδιος, *Fasti*, 2.683: *gentibus est aliis tellus data limite certo: Romanae spatium est urbis et orbis idem*). Για τον Theodor Mommsen το κατηγορήμα *pater patriae* «δεν ήταν ουσιαστικό μέρος της αυτοκρατορικής θέσης», «κανένα δικαίωμα δεν συνδέθηκε με αυτό» και «Δεν είναι τίποτα άλλο παρά ένας τίτλος τιμής»¹¹⁷. Αυτή η άποψη έχει εγκαταλειφτεί. Ο Eiliv Skard και ο O.Premmerstein προσπάθησαν να τοποθετήσουν τον *pater patriae* στο κέντρο μια εξέλιξης που αγωνίζεται προς μια ανώτατη αρχή¹¹⁸. Ο *parens* εμφανίζεται ως αρχηγός πελατών σύμφωνα με τον Premmerstein. Αυτή όμως δεν είναι η μόνη θέση για αυτόν τον τίτλο του αυτοκράτορα. Άλλη όψη αποτελεί η ιδέα του *parens* ως ιδρυτή του κράτους ή με αυτή του καλού βασιλιά, όπως και πατέρα και σωτήρα από τον κίνδυνο του πολέμου και της επανάστασης. Βέβαια, υπάρχει και η ελληνιστική θέση του θεόσταλτου ή θεϊκού σωτήρα και πατρικού προστάτη¹¹⁹. Η τιμή ενός Ρωμαίου ως πατρικού προστάτη βρήκε συγκεκριμένη έκφραση ως εορταστική πράξη παράδοσης υπερβολικών πολιτικών και νομικών ιδιοτήτων.

¹¹⁶ Στον Δίωνα Χρυσόστομο, *Or.*, 1.9-41, γίνεται παραλληλισμός ανάμεσα σε μια ουράνια και μια επίγεια διακυβέρνηση.

¹¹⁷ Alföldi Andreas (1971), *Der Vater des Vaterlandes im Römischen Denken* (=Vaterlandes Römischen), Darmstadt, σελ. 40. Mommsen Theodor (1887-1888), *Römisches Staatsrecht II*, Leipzig, σελ. 780.

¹¹⁸ Premmerstein A. (1937), *Vom Werden und Wesen des Prinzipats*, Munchen, 166. Skard E. (1933), *Pater Patriae: Zum Ursprung einer Religiös-Politischen Idee* (=Pater Patriae), Oslo, σελ. 42-70.

¹¹⁹ Alföldi Andreas (1971), *Vaterlandes Römischen*, σελ. 41.

Όσοι ερευνητές ήθελαν να αποδώσουν τον καθοριστικό ρόλο στη δημιουργική δύναμη του ελληνικού πνεύματος στο εν λόγω πνευματικό φαινόμενο, έχουν σχεδόν ξεχάσει ότι η ιδέα του *pater* που φέρει την ευτυχία χρησίμευσε ως κάλυμμα για εξέχουσες Ρωμαϊκές προσωπικότητες, άνδρες που εν μέσω των τεράστιων αναταράξεων των τελευταίων αιώνων της δημοκρατίας μπόρεσαν να σώσουν το ρωμαϊκό κράτος από τη φωτιά των πολέμων και των επαναστάσεων. Και η συνεχής υποστήριξη μιας τέτοιας εξαιρετικής προσωπικότητας γινόταν ολοένα και πιο απαραίτητη από γενιά σε γενιά, έως ότου έληξε ο μόνιμος ρόλος της στην εγκαθίδρυση της μοναρχίας. Ακόμα κι αν η πνευματική ενδυμασία αυτού του ρόλου δεν μπορούσε να μείνει ανέγγιχτη από τις κλασικές ελληνικές και ανατολίτικες μορφές έκφρασης, αυτό το ξένο αγαθό συγχωνεύτηκε επίσης με την κατακρήμιση της ρωμαϊκής δημιουργικής θέλησης, η οποία παρέμεινε εξίσου ανώτερη στον πολιτικό στίβο όσο και στα πεδία των μαχών.

Σημαντική ήταν η σύγκριση ενός ευεργέτη με τον πατέρα, κάτι που μπορούσε να γίνει σε όλα τα επίπεδα της κοινωνικής ζωής. Στη Ρώμη, η εκτεταμένη χρήση του πατρικού κατηγορήματος, πρέπει να είχε τις δικές της προϋποθέσεις. Αυτό απέδειξε με παραδείγματα ο E. Skard, σύμφωνα με τον οποίο αυτή η μορφή προσφώνησης συναντάται ήδη στα πρώτα σημάδια ζωής της ρωμαϊκής λογοτεχνίας¹²⁰. Ο Skard παρατήρησε ότι η λατινική γλώσσα δημιούργησε συνδέσεις που έλειπαν από την ελληνική γλώσσα. Συμπεραίνεται, λοιπόν, πως δεν ήταν ελληνικής προελεύσεως η παρομοίωση του πατέρα από τον Κικέρωνα (Κικέρων, *Ad fam.*, XIII 29.3: *Capitonem, quem ut parentem diligebat T. Antistius/ Post red. In sen.*, 15,37: *qui... consiliis parens... inventus est/ Post red. Ad Quir.*, 3.8: *unus... pietate filius inventus est, beneficio parens/ Att.*, IX 9.2: *in quo (bello) tanta vis sceleris future est, ut, quum parentes non alere nefarium sit, nostril principes antiquissimam et sanctissimam parentem, patriam, fame necandam putent/ Pro Milone*, 102: *quid respondebo liberis meis, qui te parentem alterum putant/ Planc.*, 72: *quod permagnum est alieno debere idem, quod parenti*). Η τιμή του πατέρα του κυρίαρχου λαού ήδη οδηγεί στη σφαίρα της πολιτικής (Κικέρων, *Red. Pop.*, 2.5: *ut quantum antea parentibus... tantum hoc tempore universum cuncto populo Romano debeamus*). Αυτή η χρήση της γλώσσας είναι καλά ρωμαϊκή και πρέπει να βασίστηκε σε αρχαίο ρωμαϊκό έθιμο, όπου οι νέοι

¹²⁰ Alföldi Andreas (1971), *Vaterlandes Römischen*, σελ. 42. Skard E. (1933), *Pater Patriae*, σελ. 42-70.

αναφέρονταν σε μεγαλύτερους άνδρες ως πατέρα της τιμής. Παράδειγμα αποτελεί η περίπτωση του Οκταβιανού, ο οποίος όταν ανέβηκε στον πολιτικό στίβο αποκάλεσε με σεβασμό τον Κικέρωνα και τον Αντώνιο ως πατέρες. Ο Αντώνιος τίμησε τον Λέπιδο με τον ίδιο τρόπο κ.α.

Στην Ρώμη η χρήση του κατηγορήματος του πατέρα δεν σταμάτησε σε αυτήν την επίσημη σφαίρα, αλλά έγινε και προσδιορισμός για τους αρχηγούς κρατών. Υπάρχουν τρεις εξηγήσεις που ρίχνουν φως στην αντίληψη των ηγετών ως πατρικών όντων και κατ' επέκταση στην έννοια του πατέρα της χώρας. Πρώτα, ότι συνηθιζόταν να προσφωνείται κάποιος ως πατέρας από τιμή, όπως αναφέρει ο Λίβιος (Λίβιος, *Hist.*, 1, 8.7: *patres certe ab honore appellati*). Επίσης, ο Κικέρων αναφέρει «*quibus ipse rex tantum tribuisset, ut eos patres vellet nominari*» (*De Re Publ.*, 2.12.23) και ο Φλώρος «*ex auctoritate patres*» (*Flor., Epit.*, 1.1.1.15). Στην δεύτερη περίπτωση θέλουν να κατανοήσουν τον όρο *patres* ως συναισθηματικό προσδιορισμό (Κικ., *De re publ.*, II 8.14: *qui appellati sunt propter caritatem patres*/ Λίβιος, 4.60.1: *nihil acceptum umquam a plebe tanto gaudio traditur. concursum itaque ad curiam esse prensatasque exeuntium manus et patres vere appellatos*). Τέλος, η πατρική μέριμνα της Γερουσίας θεωρείται υπεύθυνη για τον προσδιορισμό του πατέρα (Σαλλούστιος, *Catil.* 6,6: *curae similitudine patres appellabantur*)¹²¹.

Η συναισθηματική τιμή κάποιου έχει εφαρμοστεί και σε μεμονωμένους δικαστές, όπως επίσης και στους ετήσιους *consuls* της Γερουσίας (Κικ., *De orat.*, III 1.3: *deploravit (L. Crassus) enim casum atque orbitatem senatus, cuius ordinis a consule, qui quasi parens bonus aut tutor fidelis esse deberet, tamquam ab aliquot nefario praedone diriperetur patrimonium dignitatis*). Επίσης, ο Κικέρων συσχετίζει τον *mitissimus parens* ως πρόξενο στην μνήμη των πολιτών (Κικ., *De Domo Sua*, 35.94). Φαίνεται να υπάρχει σύνδεση του παραπάνω με τον μεταγενέστερο τίτλο του *pater patriae*, όπως εμφανίζεται μέσα από τον Κικέρωνα που προσπάθησε να συνδέσει τις δύο σκέψεις (Κικ., *Pro Sest.*, 121: *me ille absentem ut patrem patriae nominarant*). Εκτός από τους ετήσιους *consuls*, φιλόνηθοι κορυφαίοι πολιτικοί και ηγέτες μπορούσαν να επαινεθούν ως *parentes perpetui*. Ως *pro parente*, ο ρωμαϊκός λαός ζήτησε την επιστροφή του Κικέρωνα (Κικ., *Post Red. in Sen.*, 29). Οι τύραννοι επαινήθηκαν όχι μόνο για τα αστικά τους πλεονεκτήματα αλλά και για τη

¹²¹ Alföldi Andreas (1971), *Vaterlandes Römischen*, σελ. 43.

φιλανθρωπική συμπεριφορά στον τομέα ως πατέρες. Όταν ο ένας *consul* ήταν εχθρικός προς τον λαό, αλλά ο άλλος, φυσικά κατώτερος, αντιμετώπιζε τους άντρες του πιο ήπια, σύμφωνα με τον Λίβιο (Λιβ., *Hist.*, 2.60.3) οι στρατιώτες του τελευταίου είπαν: «*sibi parentem, alteri exercitui dominum datum ab senatu*». Ένας άλλος στρατηγός, επειδή ήταν «*hoc est in imperio consecutus, ut tam carus esset militibus*», επαινήθηκε από αυτούς ως «*qui sibi parentis esset loco*» (Λιβ., *Hist.*, 4.42.3). Ο Cn. Calpurnius Piso, ο αντίπαλος του Γερμανικού, νίκησε τα στρατεύματά του εχθρού και γι' αυτό αγαπήθηκε από αυτούς, *ut sermone vulgi parens legionum haberetur* (Tac., *Ann.*, 2.55.4). Σε σχέση με τα παραπάνω, ο Premerstein παρατήρησε πως ο Αύγουστος και ο Τιβέριος ήταν επιφυλακτικοί να μην τονίσουν περισσότερο την στρατιωτική βάση της δύναμής τους, σε αντίθεση με τον Γάιο Καλιγούλα που το διακήρυξε ανοιχτά, υιοθετώντας τα επίθετα «*castorum fitius*» και «*pater exercitus*» (Σουητώνιος, *Calig.*, 22.1)¹²². Πολλές τέτοιες περιπτώσεις θα μπορούσαν να αναφερθούν, για την σχέση «πατέρα» και στρατού αλλά θα μακρηγορούσα. Έχοντας εξετάσει τις διάφορες αξιοπρέπειες στους κομιστές, στους οποίους έχει απονεμηθεί το όνομα του πατέρα, είναι εύκολα προφανές ότι αυτός ο τιμητικός χαρακτηρισμός δεν βασίζεται σε καμία πολιτική ή διοικητική θέση (δεν είναι νομικός ορισμός) αλλά μια παρομοίωση για λόγους επαίνου και τιμής με συναισθηματικό χαρακτήρα, ως μια πράξη-προσφώνηση της στιγμής.

Οι παραπάνω περιπτώσεις είναι συνήθως αποτέλεσμα αιτήματος ή ευχαριστίας για βοήθεια, φροντίδα και διάσωση, κάτι το οποίο δεν είχε κατασταλεί καθόλου, κατά την γέννηση της αυτοκρατορίας, από τον Αύγουστο. Προς τιμήν του, ο Σενέκας γράφει (Σεν., *De Clem.*, 1.10.3-4): «*bonum fuisse principem Augustum, bene illi parentis nomen convenisse fatemur ob nullam aliam causam, quam quod contumelias quoque suas, quae acerbiores principibus solent esse quam iniuriae, nulla crudelitate exequebatur, quod probrosis in se dictis adrisit, duod dare illum poenas adparebat, cum exigeret, quod, quoscumque ob adulterium filiae siae damnaverat, adeo non occidit, ut dimissis, quo tutiores essent, diplomata daret. Hoc est ignoscere, cum scias multos futuros, qui pro te irascantur et tibi sanguine alieno gratificerunt, non dare tantum salutem, sed preastare*».

¹²² Alföldi Andreas (1971), *Vaterlandes Römischen*, σελ. 44. Premerstein A. (1937), *Vom Werden und Wesen des Prinzipats*, Munchen, σελ. 102.

Σε συναισθηματικό επίπεδο, ο *parens* δεν ήταν αποκλειστικά ανδρική υπόθεση, αλλά γυναίκες και παιδιά συχνά γιόρταζαν με αυτόν τον τρόπο τον αρχηγό της οικογένειας και του κράτους. Έτσι ο Λίβιος (*Hist*, 2.7.4), στο πένθος του για τον θάνατο του ελευθερωτή του λαού Βρούτο, γράφει: «*sed multo maius morti decus publica fuit maestitia, eo ante omnia insignis, quia matronae annum ut parentem eum luxerunt, quod tam acer ultor violatae pudicitiae fuisset*». Σε ανάμνηση του εν λόγω εθίμου, ο Μάριος έγινε δεκτός ως πατέρας της πατρίδας, όταν νίκησε του Κίμβρους, και ο Σύλλας ως πατέρας και σωτήρας, το 81 π.Χ, από τους ευγενείς της πόλης, χάριν του οποίου είχαν πάρει πίσω τις οικογένειές τους. Επιπλέον, η περιγραφή της προσφοράς του τίτλου *pater patriae* στον Αύγουστο από τον Σουητόνιο (Σουητ., *Aug.*, 58.1-2: *Patris patriae cognomen uniuersi repentino maximoque consensu detulerunt ei... quid habeo aliud deos immortales precari, quam ut hunc consensum uestrum ad ultimum finem uitae mihi perferre liceat?*) αναπνέει κάτι από τη ζεστασιά και την ευτυχία μιας οικογενειακής γιορτής¹²³.

Επιπλέον, τίποτα δεν θα μπορούσε να είναι πιο κατάλληλο στη Ρώμη, ως δημοφιλής ονομασία του ηγεμόνα, από τον έπαινο του ως *parens*. Αυτό έρχεται φυσικά από τον Κικέρωνα (Κικ., *Tusc*, 2.48): «*ut dominus servo, vel ut imperator militi, vel ut parens filio*» και (Κικ., *De re publ.*, 3.37): «*Imperat ut rex civibus suis aut parens liberis*». Ή όπως παρατηρεί ο O.Regenbogen ακολουθώντας τον K.Latte¹²⁴: «και ποιος ήθελε να αποφύγει το νόημα των χροιών που προκύπτουν για τον Ρωμαίο μέσω των απαραίτητων συνειρμών, τόσο με την αυταρχική απόχρωση της *patria potestas* και τη συνέπειά της, το *ius vitae necisque*, όσο και με το αίσθημα ασφάλειας της *patria tutela*», «Λοιπόν, τι σήμαινε για αυτούς η *patria potestas*, και τι το κράτος ανά πάσα στιγμή, υπό *consuls*, *princeps* και απόλυτους αυτοκράτορες, αντλώντας από την εξουσία του νοικοκυριού για άμεση και ακόμη πιο έμμεση χρήση». Πέρα από λεπτομέρειες... φτάνει η απaráμιλλη επιρροή που ασκεί η πειθαρχία και η εκπαίδευση υπακοής του Ρωμαίου, όπου για την πολιτεία, η οικογένεια είναι και παραμένει αυτό που την ονόμασε ο Κικέρων (*De Off.* 1.54) «*the seminarium rei publicae*»¹²⁵.

¹²³ Alföldi Andreas (1971), *Vaterlandes Römischen*, σελ. 45.

¹²⁴ Regenbogen O. (1932), *Lukrez: Seine Gestalt in Seinem Gedicht*, Leipzig, σελ. 42. Serwin-White A.N. (1996), *The Roman Citizenship*, Oxford, σελ. 339, 378.

¹²⁵ Alföldi Andreas (1971), *Vaterlandes Römischen*, σελ. 46. Dyck A.R. (1999), *A Commentary on Cicero, De Officiis*, The University of Michigan Press, Ann Arbor, σελ. 167-181. Premerstein A.

Εγγενής, με την έννοια του *parens*, είναι και η έννοια της *auctoritas*, με την εξουσία της ηθικής εποπτείας να βασίζεται πιθανότατα σε αυτή. Ο προστάτης θα μπορούσε να προσφωνηθεί και ως *parens*, διασφαλίζοντας την προστασία και ευμάρεια των πελατών του. Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση του Αγρίππα που αναφέρεται εναλλακτικά ως *municipi parens*, *municipi patronus* και ως *municipi patronus parens* στη δημοτική νομισματοκοπία της πόλης Gades (σύγχρονη Cádiz). Οι Ρωμαίοι ευγενείς είχαν συνηθίσει από νωρίς να παίζουν τον ρόλο των προστατών, όχι μόνο των πελατών τους, αλλά και των κατεκτημένων λαών και πόλεων. Ο Κικέρων γράφει πως «*nostril autem magistratus imperatoresque ex hac una re maximam laudem capere studebant, si provincias, si socios aequitate et fide defendissent; itaque illud patrocinium magis orbis terrae verius quam imperium poterat nominari*» (*De Off.*, 2,27). Με αυτόν τον τρόπο η συγκινητική παραβολή του πατέρα διεισδύει στην πολιτική ζωή της Δημοκρατίας και της Αυτοκρατορίας με πολλούς τρόπους¹²⁶.

Αν παρατηρήσουμε την λίστα των μεγάλων Ρωμαίων που έλαβαν τον τίτλο του *pater patriae* πριν από τον Αύγουστο, εντυπωσιάζει το γεγονός ότι επιλέχθηκαν για την στρατιωτική τους δράση, όπως απελευθερωτικές πράξεις στον πόλεμο ή για την καταστολή μιας επανάστασης κ.α. Έτσι ο Camillus, λόγω του αγώνα κατά των Κελτών, ονομάζεται *pater patriae*, ο Fabius Cunctator λόγω της άμυνας κατά του Αννίβα, ο Μάριος τιτλοφορείται ως σωτήρας από τον κίνδυνο των Κίμβρων, ο Σύλλας λόγω της νίκης του επί του αντιπάλου κόμματος των *populares*, ο Κικέρωνας για την καταστολή της συνωμοσίας του Κατιλίνα. Αυτή η αδιαμφισβήτητη κατάσταση πραγμάτων γίνεται αμέσως κατανοητή όταν εξοικειωθούμε με την άποψη των αρχαίων να τιμούν τον προστάτη από την πολεμική στενοχώρια ως κοινό πατέρα των διασωθέντων. Αυτή η άποψη οδηγεί πίσω στις αυθεντικά ρωμαϊκές και στρατιωτικές ρίζες της έννοιας του πατέρα της χώρας¹²⁷. Ο Λίβιος (Λιβ., *Hist.*, 6.14.5-8) γράφει για τον Manlius Capitolinus, που έσωσε έναν εκατόνταρχο κρατούμενο: «*deos atque homines obtestantem, ut M.Manlio, liberatori suo, parenti*

(1937), *Vom Werden und Wesen des Prinzipats*, Munchen, σελ. 174. Serwin-White A.N. (1996), *The Roman Citizenship*, Oxford, σελ. 339, 378.

¹²⁶ Dyck A.R. (1999), *A Commentary on Cicero, De Officiis*, The University of Michigan Press, Ann Arbor, σελ. 400-425. Myles Lavan (2013), *Slaves to Rome. Paradigms of Empire in Roman Culture*, σελ. 189-196. Premerstein A. (1937), *Vom Werden und Wesen des Prinzipats*, Munchen, σελ. 166.

¹²⁷ Alföldi Andreas (1971), *Vaterlandes Römischen*, σελ. 47. Gage Jean (1936), *De César a Auguste. Où en est le problème des origines du Principat?* (Revue Historique), Paris, σελ. 57.

plebis Romanae, gratiam referant...Omnia parentium beneficia ab illo se habere; illi devouere corporis vitaeque ac sanguinis quod supersit; quodcumque sibi cum patria, penatibus publicis ac privatis iuris fuerit, id cum uno homine esse». Αυτή η επίσημη υποχρέωση να τιμάτε ο Σωτήρας ως Πατέρας επαναλαμβάνεται σε κατάλληλες περιπτώσεις. Μέσα από ένα στρατιωτικό έθιμο, οι βέλτιστοι καλούν τον Σύλλα «σωτήρα» και «πατέρα» (Πλουτ., Σύλλα, 34). Επίσης, υπάρχει σχέση μεταξύ της έννοιας του σωτήρα της τιμής και του σωτήρα ως γονέα, όπως τεκμηριώνεται καλά από τον Κικέρωνα (Κικ., *Ad Att.*, 9.10.3): «*quem nonnulli conservatorem istius urbis, quem parentem esse dixerunt*», και (Κικ., *Phil.*, 2.5.12): «*Frequentissimo senatui sic placuit (consulatus meus), ut esset nemo, qui mihi non ut parenti gratias ageret, qui mihi non vitam suam, fortunas, liberos, rem publicam referret acceptam*». Αλλού, ο Σενέκας γράφει την δολοφονία του Καίσαρα (Σεν., *De benef.*, 2.20.1-3): «*disputari de M.Bruto sole, an debuerit accipere ab divo Iulio vitam, cum occidendum eum iudicaret. ...sed vitam accipere debuit, ob hoc tamen non habere illum parentis loco, quia in ius dandi beneficii iniura venerat; non enim servavit is, qui non interfecit, nec beneficium dedit, sed missionem*». Όλα αυτά τα παραδείγματα έρχονται από την εποχή της Δημοκρατίας, όμως η ίδια ιδέα του σωτήρα και πατέρα της πατρίδας συνεχίζονται με τον Αύγουστο¹²⁸.

Κάτι τέτοιο προκύπτει ιδιαίτερος από νομίσματα, όπως στο νόμισμα 22, με την επιγραφή S P Q R PAREN CONS SVO, το οποίο κόπηκε πολύ πριν απονεμηθεί στον Αύγουστο ο τίτλος *pater patriae*, πιο συγκεκριμένα γύρω στο 18 π.Χ.. Ακολούθως, οι διάδοχοι του Αυγούστου, στην ίδια βάση, αποδέχονται την τιμή ως πατρικοί σωτήρες και ως *pater patriae*, ακολουθώντας το παράδειγμά του (όπως έγινε και με τον εικονογραφικό συμβολισμό του Αυγούστου που αναφέρθηκε σε προηγούμενο κεφάλαιο)¹²⁹. Αξιοσημείωτη είναι η σταθερότητα της χρήσης του πατρικού όρου σε έναν μεγάλο αριθμό νομισμάτων. Σε νομίσματα του Αυγούστου, όπως στα νομίσματα 9 και 15, έχουμε επιγραφή ολόκληρου του τίτλου του αυτοκράτορα (CAESAR AVGVSTVS DIVI F) με τον συνοδευτικό τίτλο PATER PATRIAE. Στα νομίσματα επόμενων ετών, οι διάδοχοι αυτοκράτορες ακολουθούν, χωρίς αλλαγές την ίδια συνταγή, ολοκληρώνοντας την νομισματική επιγραφή με τον όρο PATER PATRIAE.

¹²⁸ Alföldi Andreas (1971), *Vaterlandes Römischen*, σελ. 48.

¹²⁹ Alföldi Andreas (1971), *Vaterlandes Römischen*, σελ. 48 και 102-110. Bennett Julian (1997), *Trajan*, σελ. 140-163. Mommsen (1883), *Res Gestae Divi Augusti*, Rome, σελ. 154. Skard E. (1933), *Pater Patriae*, σελ. 46.

Σε άλλη πάλι συλλογή νομισμάτων, όπως στα νομίσματα 10-14 και 16-21, αυτοκράτορες όπως ο Νέρβας συνοδεύουν τον τίτλο τους ως πατέρες της πατρίδος με την συχνότητα των θέσεων που ανέλαβαν στον πολιτικό στίβο κατά την διάρκεια της ζωής τους (π.χ. IMP XXI COS XVI CENS P PP: IMPERATOR XXI CONSUL XVI CENSOR PURPETUATAE PATER PATRIAE). Σε μερικά από αυτά, αυτές οι επιγραφές συνοδεύονται είτε από την εικόνα της προσωποποιημένης Ρώμης (νομίσματα 16, 17 και 20) ή άλλων θεϊκών μορφών, όπως η *Fides* (Πίστη) και η *Pax* (νομίσματα 13 και 14) ή ακόμα από ιστορικά, συγγενικά και μη πρόσωπα, όπως οι Ιούλιοι προκάτοχοι πριν από την γέννηση της αυτοκρατορίας (νόμισμα 15) και ο Αύγουστος ως ο πρώτος *princeps* (νόμισμα 12). Πέρα από τις λοιπές σκηνές, με θεϊκές μορφές, γεωγραφικά σημεία ή σύμβολα της νίκης στον πόλεμο, ο τίτλος του πατέρα της πατρίδος φαίνεται να αποτέλεσε σταθερό προπαγανδιστικό στοιχείο, μέσα από το οποίο ο αυτοκράτορας χρησιμοποίησε τα νομίσματα για να προβάλλει τον εαυτό του ως πατέρα της απέραντης οικουμενικής αυτοκρατορίας.

Ο όρος *pater patriae* εμφανίζεται και σε μια πληθώρα επιστολών και επιγραφών της αυτοκρατορικής περιόδου.

Στις νήσους Φαρασάν της Ερυθράς Θάλασσας, όπου βρισκόταν το πιο απόμακρο φρούριο της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας, βρέθηκε μια λατινική επιγραφή, που δημοσιεύτηκε από τον F.Villeneuve (αναφερόμενη ως: ZPE-163-298 = CRAI-2004-422 = AE 2004, 01643 = AE 2005, +01638 = AE 2005, 01639), στην οποία είναι χαραγμένο το εξής κείμενο¹³⁰:

Λατινικά: *Imp(eratori) Ceas(ari) Tito Ael(io) Hadr(iano)/ Antonino Aug(usto) Pio Pont(ifici)/ Maxim(o) trib(unicia) pot(estate) VII co(n)s(uli) III/ P(atri) (Patriae), vexill(atio) Leg(ionis) II Tra(ianae) Fortis/ et auxil(ia) eius castrenses/ q(ue) sub praef(ecto) Ferresani portus/ et Pont(i? or Pontis?) Herculis fec(erunt) et d[ed(icaverunt)]*

Μετάφραση: Για τον αυτοκράτορα Καίσαρα Τίτο Αίλιο Αδριανό Αντωνίνο Αύγουστο Ευσεβή, Μεγάλο Ιερέα, στο 7ο έτος της ανωτάτης εξουσίας του δικαστηρίου, τρεις

¹³⁰ Bukharin D. Mikhail (2011), «Roman Penetration into the Southern Red Sea and the Aksumite Campaign in West Arabia (Reconsideration of The Latin Dedicatory Inscription from The Farasān Archipelago). Part II» (=«Roman Penetration»), στο: *Journal of Indian Ocean Archaeology No 7*, σελ. 1-3. Speidel A. Michael (2016), «Fernhandel und Freundschaft zu Roms Amici an den Handelsrouten nach Südarabien und Indien», στο: *Orbis Terrarum 14*, σελ. 157-159.

φορές ύπατος, Πατέρα της Πατρίδος, αυτό το απόσπασμα της 2ης Λεγεώνας του ισχυρού Τραϊανού και τα βοηθητικά του στρατεύματα και οι «άνθρωποι του στρατοπέδου», υπό τον νομάρχη του λιμένα της Φερρεςάνης και της Θάλασσας (ή Γέφυρα) του Ηρακλή, έχουν φτιάξει και αφιερώσει (αυτό το μνημείο).

Η επιγραφή χαραχτηκε στο 1^ο μισό του 2^{ου} αιώνα μ.Χ., και μαρτυρεί την στρατιωτική παρουσία της Ρώμης στις νήσους Φαρασάν, της επαρχίας της Αιγύπτου. Εδώ οι λεγεωνάριοι του φρουρίου της νήσου χαρακτηρίζουν τον Αδριανό Αντωνίνο ως «πατέρα της πατρίδος» (Κείμενο 2), κάτι που δημιουργεί εντύπωση ως προς την χρήση του όρου, κατά κυριολεξία, στην άλλη άκρη του κόσμου, ενισχύοντας την εικόνα των οικουμενικών του διαστάσεων.

Από την μεριά των επιστολών (που θα αναφερθούν σχετικά συνοπτικά), ο πατρικός όρος δηλώνεται, σε μεγάλη συχνότητα, σε αρκετές επιστολές αυτοκρατόρων προς άτομα, ομάδες και πόλεις. Σε δύο πέτρινες πλάκες από το Γύθειο, βρέθηκαν, εκτός από μια *lex sacra*, μια επιστολή του Τιβέριου προς τους Γυθεάτες (Κείμενο 3). Απευθυνόμενος προς αυτούς, για ζητήματα δημοσίου βίου, όπως αγώνες, ο Τιβέριος στην προσφώνησή του αυτοαποκαλείται πατέρας της πατρίδος («*Αυτοκράτορας Βερίου Καίσαρος Σεβαστοῦ και πατρός τῆς πατρίδος*»). Το ίδιο μοτίβο ακολουθεί και ο Κλαύδιος στις επιστολές του προς Λαερτίτες (42 μ.Χ) (Κείμενο 4), προς Θάσιους (42 μ.Χ.) (Κείμενο 5), προς Δελφούς (59 μ.Χ.) (Κείμενο 6) και προς του Διονυσιακούς καλλιτέχνες (48 μ.Χ.) (Κείμενο 7). Αφορμή της επιστολής προς τους Θάσιους ήταν παλαιότερη πρεσβεία στον αυτοκράτορα, αποδεχόμενος την πίστη και τον ζήλο τους, αρνούμενος όμως ναό προς τιμήν του. Στην επιστολή προς τους καλλιτέχνες (όπως και στις υπόλοιπες), ο Κλαύδιος υιοθετεί το επίθετο *Γερμανικός* από τον πατέρα του. Όσον αφορά του Διονυσιακούς καλλιτέχνες, επρόκειτο για μια κοινότητα των Αθηνών που αργότερα υιοθετήθηκε από τα ελληνιστικά βασίλεια. Ιεροί νικητές αθλητικών αγώνων αναφέρονται πιο συχνά από τους μουσικούς αγώνες, δεν είναι γνωστό όμως εάν αυτοί συμπεριλαμβάνονται στην Διονυσιακή κοινότητα, στην οποία απευθύνεται ο αυτοκράτορας. Στην επιγραφή των Δελφών, ο πατρικός όρος φαίνεται να είχε υποστεί ζημιά. Πέρα από την κλασική προσφώνηση προς το συμβούλιο της πόλης, ο Κλαύδιος υπενθυμίζει την προστασία που παρέχει στο προσκύνημα του Απόλλωνα και προσφέρει βοήθεια και ενίσχυση για πρόβλημα που αντιμετώπιζε η

πόλη των Δελφών. Στην ίδια γραμμή κινείται και ο Δομιτιανός στο κείμενο 9, απαντώντας προς τους Δελφούς¹³¹.

Όσον αφορά το κείμενο 8, πρόκειται για τα στοιχεία ενός αθλητή, την ιδιότητα μέλους του στην συντεχνία των αθλητών. Ο αθλητής θα μπορούσε να δείξει το κείμενο στις τοπικές αρχές, εάν του παρακρατούνταν τα προνόμια. Ο αναγνώστης, όπως φαίνεται, αναμενόταν να εντυπωσιαστεί από πολλά ονόματα και υψηλούς τίτλους. Στην πραγματικότητα, οι αυτοκρατορικές επιστολές φαίνεται ότι επιλέχθηκαν απρόσεκτα, επειδή δεν απαριθμούν τα προνόμια του. Δείχνουν, απλώς, την άποψη που είχαν ο Κλαύδιος και ο Βεσπασιανός για τη συντεχνία. Στο κείμενο και οι δύο εμφανίζονται με τον τίτλο *pater patriae*¹³².

Στην επιστολή του Τραϊανού προς την Ισθμιακή Σύνοδο (κείμενο 10), των αθλητών αφιερωμένων στον Ηρακλή, ο αυτοκράτορας προσφωνείται ως «[*Imperator Caes]ar [Nerva Trajan Augustus Germanicus, [son] of deified Ne[rva, pontifex maximus, tribunician] power for the third time, [twice consul, pater patriae]*». Μετά τον χαιρετισμό αναφέρεται σε προηγούμενη πρεσβεία των αθλητών και τους εύχεται υγεία. Εν συνεχεία, σε ένα σύνολο περγαμηνών του Τραϊανού και του Αδριανού, εξακολουθεί να χρησιμοποιείται σταθερά η προσφώνηση *pater patriae* (Κείμενο 11). Σε επιστολή του τελευταίου προς τους πολίτες των Αθηνών (κείμενο 12), αυτή ξεκινάει με την φράση «*Imperator Caesar Trajan Hadrian Augustus, son of divine Trajan Parthicus, grandson of divine Nerva, pontifex maximus, tribunician power for the sixteenth time, thrice consul, pater patriae*». Πριν τον χαιρετισμό, ο Αδριανός κινείται να υπενθυμίσει την συνεχή στήριξή του, όχι μόνο στην πόλη αλλά και σε κάθε πολίτη ξεχωριστά και εν τέλει χαρίζει ταλέντα στα παιδιά της πόλης. Σε άλλη επιστολή (κείμενο 13), απευθύνεται στην συντεχνία αθλητών αφιερωμένων στον Ηρακλή. Μετά την τυπική προσφώνηση, υπόσχεται την παραχώρηση οικίας (μάλλον για άσκηση) και χώρου για την φύλαξη των αρχείων τους¹³³.

Σε επιστολή του Αντωνίνου Σεβαστού, προς άτομο το οποίο δέχθηκε στήριξη από τον Βέντιο Αντωνίνο, αφότου δώσει ολόκληρο το όνομα του «*Imperator Caesar Titus*

¹³¹ James H. Oliver (1989), «Greek Constitutions of Early Roman Emperors from Inscriptions and Papyri» (=«Greek Constitutions of Roman Emperors»), *Memoirs of the American Philosophical Society* 178, σελ. 58-106, 130. Για την αποστολή επιστολών βλ. Millar Fergus (1977), *The Emperor in the Roman World (31 BC – AD 337)*, London, σελ. 208-253, 363-550.

¹³² James H. Oliver (1989), «Greek Constitutions of Roman Emperors», σελ. 99-101.

¹³³ James H. Oliver (1989), «Greek Constitutions of Roman Emperors», σελ. 139-151, 215-216. Kokkinia Christina (2003), «Letters of Roman Authorities on Local Dignitaries», σελ. 197-213.

Aelius Hadrianus Antoninus Augustus», προχωρεί στην αναφορά των θητειών του και στην ιδιότητά του ως πατέρα της πατρίδος (Κείμενο 1). Εδώ, ο αυτοκράτορας επαινεί τον Βέντιο για την αρχιτεκτονική αναβάθμιση της πόλης του, αντί να σπαταλήσει τον πλούτο του σε θεάματα, όπως έκαναν οι υπόλοιποι εύποροι της Εφέσου. Σε άλλη επιστολή, που χρονολογείται από την δικαστική εξουσία του αυτοκράτορα και το φεστιβάλ μέχρι το καλοκαίρι του 154 μ.Χ., απευθύνεται στους Πτολεμαίους Βάρκους, δηλαδή στους άνδρες μιας ενιαίας κοινότητας που περιλαμβάνει τη Βάρκα και το λιμάνι της Πτολεμαΐδας περίπου 16 χλμ. μακριά. Αυτή η πόλη, ο αντίπαλος της Κυρήνης στην περιοχή, προσπάθησε να αμφισβητήσει την υπεροχή της παλιάς μητέρας πόλης στέλνοντας μια αντιπροσωπεία στο φεστιβάλ του Καπιτωλίου στη Ρώμη για να προσφέρει τη θυσία για το «έθνος», ίσως την «Άνω Λιβύη» εκτός από την Κυρήνη. Στο απόσπασμα του κειμένου 14, προς την απάντησή του, ο αυτοκράτορας χρησιμοποιεί το ίδιο μοτίβο φράσεων, όπως και προηγουμένως «*Αυτοκράτωρ Καίσαρ Τίτος Αίλιος Αδριανός [Αντωνίνος] Σεβαστός, [γιός] του θεϊκού [Αδριανού], εγγονός του θεϊκού Τραϊανού Παρθικού, δισέγγονος του θεϊκού Νέρβα, μέγας ποντίφικας, έχοντας την δημαρχική εξουσία δεκαεφτά φορές, αυτοκράτορας [δύο φορές, ύπατος] τέσσερις φορές, πατήρ της πατρίδος, προς τους Πτολεμαίους-Βάρκους, χαιρετώ*». Εντύπωση προκαλεί και η προσφώνηση των προκατόχων του με την θεϊκή ιδιότητα, κάτι που παρατηρείται και σε άλλες επιστολές¹³⁴.

Εν συνεχεία, το κείμενο 15 του Μάρκου Αυρηλίου και Κόμμοδου χρονολογείται στο 177 μ.Χ. σε σχέση με τη δεύτερη θητεία της δημαρχικής εξουσίας, την οποία έλαβε ο Κόμμοδος στις 10 Δεκεμβρίου 176, και στην υπατία του. Σε αντίθεση με τις άλλες επιστολές, εδώ φαίνεται να δίνεται έμφαση στον τίτλο *pater patriae*, ο οποίος προηγείται όλων των άλλων στοιχείων του αυτοκράτορα και του γιού του. Εν συνεχεία δηλώνουν την αποδοχή της συμφωνίας για την οποία έχουν δεχτεί πρεσβεία. Στην επιστολή του κειμένου 16, ο Κόμμοδος επιστρέφει σε προηγούμενο μοτίβο προσφώνησης με την τίμηση των προκατόχων του με την πλήρη ιδιότητά τους και φανερώνοντάς τους ως θεούς, για να κλείσει, πριν χαιρετήσει τις αρχές, την βουλή και τον δήμο της Αφροδισιάδας, ως «πατέρας της πατρίδος». Ο Σεπτίμιος Σεβήρος, λίγα χρόνια αργότερα, σε επιστολή του προς τους Αιζανίτες (κείμενο 17), ακολουθεί τα βήματα του Κόμμοδου ως προς την προσφώνηση. Έτσι ανοίγει η επιστολή με την

¹³⁴ James H. Oliver (1989), «Greek Constitutions of Roman Emperors», σελ. 283. Kokkinia Christina (2003), «Letters of Roman Authorities», σελ. 204.

φράση «*Αὐτοκράτωρ Καίσαρ θεοῦ Μάρκον Ἀντωνεῖν*] νου *Εὐσεβούς Γερμανικού Σ[αρματικὸν υἱός]*, *θεὸν Κομμόδο*ν ἀδελφός, *θ[εὸν Ἀντωνεῖνου]* *Εὐσεβούς υἱώνος*, *θεοῦ Ἀδριαν[οῦ ἔγγονος*, *θε* *Ἰοῦ Τραϊανού Παρθικοῦ* και *θεοῦ Ν[έρωνα ἀπό]* γόνος, *Λούκιος Σεπτίμιος Σεούηρος Εὐσεβής Περτίναξ Σεβαστός Ἀραβικός Ἀδιαβηνικός, ἀρχιερέυς μέγιστος, δημοαρχικῆς ἐξουσίας το γ', αὐτοκράτωρ το η', ὑπατος το β', πατήρ πατρίδος*». Στην συνέχεια χαιρετά τους ἄρχοντες, την βουλή και τον δήμο. Το περιεχόμενο της επιστολῆς αφορά τον εορτασμό των Αἰζανιτῶν για τις καλές προσδοκίες για τον γιο του αυτοκράτορα. Σε ευχαριστία ο Σεπτίμιος στέλνει την επιστολή για αρχειοθέτηση στο ιερό των τοπικῶν θεῶν¹³⁵.

Ένας ἀπό τους λόγους που επέμεινα στην παράθεση ὅλων αυτῶν των επιστολῶν, είναι για την ἀνάδειξη τυχῶν διαφορῶν στις επιστολές των αυτοκρατόρων προς τις επαρχίες. Προς μεγάλη ἐκπληξή μου, οι επιστολές εμφανίζουν ἀπίστευτη ομοιομορφία, πέραν της παράθεσης ὅλο και μεγαλύτερων αναφορῶν σε προκατόχους τις αυτοκρατορικῆς ιδιότητος. Το ἴδιο επιβεβαιώνεται και σε επιστολή του 250 μ.Χ. (κείμενο 18) ἀπό τον αυτοκράτορα Δέκιο και τον Ερρένιο Ετρούσκο προς την Αφροδισιάδα. Απευθυνόμενοι προς τους πολίτες της Αφροδισιάδας δηλώνουν πως «*Ἦταν σύμφωνο τόσο με την ομώνυμη θεά της πόλης ὅσο και με τους δεσμούς και την πίστη σας στους Ρωμαίους που χαρήκατε για την εγκαθίδρυση της ἐξουσίας μας και προσφέρατε το σωστό εἶδος θυσιῶν και προσευχῶν. Εμεῖς ἀπό την πλευρά μας διατηρούμε την ελευθερία που ἦταν δική σας και ὅλα τα ἄλλα δικαιώματα που ἀποκτήσατε ἀπό τους αυτοκράτορες που προηγήθηκαν. Γιατί εἴμαστε ἔτοιμοι να συμμετάσχουμε στην προώθηση των δικαιωμάτων σας και μοιραζόμαστε τις ἐλπίδες για το μέλλον σας. Πρέσβεις ἦταν ο Αὐρήλιος Θεόδωρος και ο Ονήσιμος. Ἀποχαιρετισμός*». Σε αυτὴν την επιστολή υπάρχουν πολλά σημαντικά στοιχεία της ρωμαϊκῆς ἐξωτερικῆς πολιτικῆς, τα οποία ὅμως δεν θα σχολιαστοῦν σε αυτό το σημείο. Να δηλωθεῖ για ἄλλη μια φορά πως ο πατρικός ὅρος δεν λείπει, υπενθυμίζοντας ἔμμεσα ποιος είναι ο κύριος της οἰκουμένης¹³⁶.

¹³⁵ James H. Oliver (1989), «Greek Constitutions of Roman Emperors», σελ. 396-432.

¹³⁶ James H. Oliver (1989), «Greek Constitutions of Roman Emperors», σελ. 552.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Η Ρώμη, προς το τέλος της ραγδαίας επέκτασής της, απέκτησε την αίσθηση της μεγάλης της έκτασης και ισχύος. Η νέα όψη που απέκτησε διαμορφώθηκε σε μια οικουμενική πολιτική και ρητορική η οποία επιβίωσε αιώνες μετά την πτώση της *Res Publica*. Αν και η ιδέα είχε ρίζες ελληνικές, αυτές ήταν, κατά κύριο λόγο, περιορισμένες στο πεδίο των εξερευνήσεων και των φιλοσοφικών θεωρήσεων. Η ιδέα της οικουμενικότητας, στον ρωμαϊκό τρόπο σκέψης, διαμορφώθηκε από τον πόλεμο και την επιθετική πολιτική της Ρώμης. Από τον Κικέρωνα μέχρι και τον Αίλιο Αριστείδη, η αυτοκρατορία εμφανίζεται ως κύρια του κόσμου, εκεί όπου η *Urbs* επιβλήθηκε επί του *Orbis*. Με την σταδιακή επικράτηση του χριστιανισμού η , κατά τον Βιργίλιο, ευλογημένη από τους θεούς Ρώμη γίνεται φορέας θεϊκής αποστολής και ο αυτοκράτορας εικόνα του θεού στην γη, ξεπερνώντας την παράδοση θεοποίησης του ηγεμόνος. Αν και από τους χριστιανούς συγγραφείς που αναφέρθηκαν στο πρώτο κεφάλαιο η οικουμενικότητα φαίνεται να ακολουθεί την ίδια οδό με τον παραδοσιακό ρωμαϊκό τρόπο σκέψης, από άλλο πρόσημο, η γενικότερη αντίληψη περί πανταχού παρουσίας του Θεού και της απεριόριστης εξουσίας του, πέρα ακόμα και από τα σύνορα που περιορίζουν λαούς και βασιλείς, δημιουργεί το φυσικό ερώτημα: πρόκειται περί συμπτώσεως ή περί θρησκευτικού συγκρητισμού μέσα από τον οποίο η ιδέα βαπτίζεται στο χριστιανικό πνεύμα της εποχής; Η ιδέα της ισχύος της Ρώμης πέρα από τον φυσικό της χώρο προϋπήρχε. Διατηρώντας έναν βαθμό επιφυλακτικότητας θα ήθελα να πιστεύω ότι πρόκειται για έναν υγιές πάντρεμα ή μια κοινή πορεία, της οποίας τα όρια έγιναν θολά ή ταυτίστηκαν στους αιώνες της Ανατολικής Ρώμης, χάριτι των ενεργειών του Μεγάλου Κωνσταντίνου και την ακόλουθη επικράτηση του χριστιανισμού. Ένα θέμα σίγουρα που αξίζει την δικιά του έρευνα και μελέτη.

Στην κορυφή, κατά την προσωπική μου εκτίμηση, της πυραμίδας της οικουμενικής σκέψης βρίσκεται ο Στράβων, ο οποίος έδωσε τον πιο ακριβή όρο για αυτήν. Όπως αναφέρει «καλοῦμεν γὰρ οἰκουμένην ἢν οἰκοῦμεν καὶ γνωρίζομεν», έναν κόσμο τον οποίο προβαίνει να εξερευνήσει γεωγραφικά, να μελετήσει πολιτισμικά και να αναγνωρίσει τις πολιτικές και κοινωνικές συνθήκες που διαμόρφωσαν λαούς και

έθνη, ανοίγοντας τον δρόμο προς την οριστική άνοδο της Ρώμης στην παγκόσμια κυριαρχία. Η φιλορωμαϊκή στάση του Στράβωνα είναι εμφανώς επηρεασμένη από την εποχή του και τον ίδιο τον Αύγουστο. Ο τελευταίος, υιοθετώντας τις, λίγο έως πολύ, σιωπηρές οικουμενικές επιδιώξεις των προκατόχων του, του Ι. Καίσαρα και του Πομπηίου, τοποθετεί τον εαυτό του στο κέντρο του κόσμου και ανακηρύσσει την παγκόσμια κυριαρχία του. Πρόκειται στην πραγματικότητα, όχι για την εκδήλωση, αλλά για την πραγματική γέννηση της οικουμενικής πολιτικής που θα χαρακτηρίσει το πολιτικό πεδίο των επόμενων αιώνων. Βέβαια, οι δηλώσεις του Αυγούστου δεν ήταν απλές κενοδοξίες ή φλυαρίες. Ήδη, από το 31 π.Χ, ήταν ο μόνος κύριος της νέας αυτοκρατορίας και με σειρά διπλωματικών επεισοδίων, όπως η παράδοση ομήρων από τους Πάρθους και η επιστροφή των ρωμαϊκών λαβάρων, επιβεβαιώνουν την ισχύ του και την άνευ προηγουμένου επικράτηση σε πολιτικό επίπεδο. Έτσι, ο Αύγουστος δεν ήταν ψεύτης, ήταν όντως «κύριος της οικουμένης», αλλά ήταν μεγάλος προπαγανδιστής. Σε πολιτικό επίπεδο, ο νέος *princeps* είχε επικρατήσει στο μεγαλύτερο μέρος του γνωστού κόσμου, όπως θέλει να δηλώνει και μέσα από το έργο *Res Gestae*, αλλά η ισχύς του δεν άγγιζε ως τα πέρατα της οικουμένης, κάτι που οι αντίπαλες μερίδες στο εσωτερικό της αυτοκρατορίας προσπάθησαν να τονίσουν μέσα από την προβολή εξωτερικών δυνάμεων, όπως αυτές των Πάρθων, των Ινδών και άλλων. Επιπλέον, ο Αύγουστος προώθησε ένα τεράστιο αρχιτεκτονικό πρόγραμμα με σκοπό την προβολή της οικουμενικής του ιδεολογίας, όπως στο *Forum Augustum*, όπως επίσης και νέες εξερευνητικές επιχειρήσεις και χαρτογραφήσεις με σκοπό να επιβεβαιώσει το όραμά του. Ο χάρτης του Αγρίππα χρησιμοποιήθηκε για να στηρίξει αυτήν την πολιτική, όσο ήταν δυνατό, μέσα από την εικονογραφική παρουσίαση του κόσμου που εξουσίαζε η Ρώμη, των εδαφών, των λαών και πολιτισμών. Αν και η επίδραση του χάρτη του Αγρίππα είναι αμφίβολη, ο Αύγουστος χρησιμοποίησε και άλλα μέσα για να προωθήσει τις βλέψεις του, όπως το μέσο των συμβόλων. Πέρα από τα οικουμενικού χαρακτήρα αγάλματα, σημαντικά είναι τα νομίσματα που μας αποκαλύπτουν απαραίτητα στοιχεία για τις επιδιώξεις του *princeps*. Αρκετά νομίσματα κάνουν χρήση της υδρογείου για να δηλώσουν την επίγεια κυριαρχία της Ρώμης, σε συνδυασμό με προγονικές ή θεϊκές μορφές για να δηλώσουν μια αποστολή κληροδότημα, είτε θεϊκό πρόσταγμα της τελευταίας. Η εν λόγω υδρογείος βρίσκεται συνήθως είτε κάτω από το πόδι ή πάνω στο χέρι και γύρω από τον αυτοκράτορα ή τις εν λόγω μορφές, παρουσιάζοντας τον έλεγχο της Ρώμης επί της οικουμένης.

Οι παραπάνω πρακτικές, τις οποίες ακολούθησαν και οι διάδοχοι του Αυγούστου, δεν αποτέλεσαν το μόνο ορόσημο αυτής της πολιτικής. Η παραχώρηση του Καρακάλλα αποτέλεσε την αποκορύφωση ενός μετασχηματισμού, στόχος του οποίου ήταν εξ αρχής η πολιτική, νομική και πολιτισμική ενοποίηση στο εσωτερικό της αυτοκρατορίας. Στην πρώιμη Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία, η αφομοίωση τοπικών ελίτ παρέμεινε μια πρόκληση, όπου το χάσμα μεταξύ αυτοκρατορικής και τοπικής αριστοκρατίας ήταν ιδιαίτερα οξύμνη στην ανατολή, εκεί όπου το Ρωμαϊκό καθεστώς αναγνώριζε και εντατικά συντηρούσε μια ιδιαίτερη πολιτιστική παράδοση. Οι άνθρωποι που διοικούσαν τις επαρχίες, όλοι Ρωμαίοι πολίτες, λατινόφωνοι και σε μεγάλο βαθμό Ιταλοί ή ιταλικής καταγωγής, εξαρτιόταν από την στήριξη ιδιοκτησιακών ομάδων που μιλούσαν ελληνικά, έβλεπαν τον εαυτό τους ως Έλληνες και συχνά δεν είχαν ρωμαϊκή υπηκοότητα. Οι επιστολές και τα διατάγματα που οι Ρωμαίοι ηγέτες απεύθυναν στις ελληνικές κοινότητες, προσπαθούν να γεφυρώσουν τις διαφορές με το να τις αντιμετωπίσουν στα πλαίσια μια παγκόσμιας αριστοκρατίας αρετής που δεν δίνει σημασία σε νομικές, πολιτιστικές ή εθνικές διαφορές. Βέβαια η παραπάνω εικόνα αποτελεί μέρος της οικουμενικής ρητορικής, όχι της πραγματικότητας. Η αυτοκρατορία επί δεκαετίες, αν και επιδίωκε την πολιτική αφομοίωση των πληθυσμών της, ταυτόχρονα στήριζε και προωθούσε τις τοπικές διαφορές παρατείνοντας τις παραπάνω προσπάθειες. Η επιχορήγηση του Καρακάλλα ήταν ένα σημαντικό ορόσημο σε έναν μακροπρόθεσμο μετασχηματισμό του νομικού τοπίου της αυτοκρατορίας, από ένα σύστημα νομικού πλουραλισμού, στο οποίο οι περισσότερες από τις κοινότητες της αυτοκρατορίας είχαν τους δικούς τους νόμους, σε ένα σύστημα νομικής οικουμενικότητας, στην οποία όλοι οι κάτοικοι υπάγονταν στο ρωμαϊκό δίκαιο. Βέβαια, η επιχορήγηση ήταν μια μακρά και πολύπλοκη εξέλιξη παρά μια στιγμιαία μεταμόρφωση. Πολύ πιο πριν, τα ρωμαϊκά δικαστήρια είχαν βρει τρόπους για να εφαρμόζουν το ρωμαϊκό δίκαιο σε μη πολίτες, ενώ οι μη ρωμαϊκές κοινότητες οικειοποιήθηκαν τους ρωμαϊκούς κανόνες στα δικά τους συστήματα. Ακόμη, μετά την παραχώρηση του Καρακάλλα, η αλλαγή δεν επιβλήθηκε άμεσα αλλά ήταν σταδιακή. Επιτράπηκε η διατήρηση των τοπικών συστημάτων, εθίμων, παραδόσεων, νόμων κ.τ.λ. Η *Constitutio Antoniniana* πρέπει να επιτάχυνε την εν λόγω διαδικασία και να άνοιξε τον δρόμο ώστε όλοι οι πολίτες να γίνουν μέτοχοι του οικουμενικού οράματος.

Η αποκορύφωση του οικουμενικού πλάνου των αυτοκρατόρων ήλθε από την αυτοπροβολή τους ως *Pater Patriae* - «Πατέρες της Πατρίδος», ένας τίτλος που πρώτα δόθηκε στον Αύγουστο από την Σύγκλητο. Αν και ο όρος του πατέρα είχε προηγούμενο στην ρωμαϊκή πρακτική και σκέψη, με τον Αύγουστο αποκτά για πρώτη φορά εξέχουσα θέση και προβάλλεται ως σύμβολο του οικουμενικού προσώπου του αυτοκράτορα. Έτσι ο *princeps* δεν είναι απλώς ένας ηγεμόνας που εξουσιάζει μυριάδων ανθρώπων, αλλά είναι πατέρας του έθνους και όσων ζουν σε αυτό, ένας πατέρας κάτω από το πρόσωπο του οποίου οι τοπικές διαφορές διαλύονται και φέρνει ειρήνη, ευμάρεια και ευτυχία. Η εικόνα του *Pater Patriae*, όπως και στην περίπτωση της οικουμένης προηγουμένως, χρησιμοποιήθηκε σε επιγραφές, επιστολές και νομίσματα. Η δύναμη του τίτλου και της ισχύος της οικουμενικής ρητορικής φαίνεται από την επιγραφή που βρέθηκε στις νήσους Φαρασάν, σε ένα φρούριο που στην κυριολεξία αποτέλεσε το πιο απόμακρο μέρος της αυτοκρατορίας σε σχέση με την απόστασή του από την ίδια την Ρώμη. Η χρήση του πατρικού όρου φαίνεται να είναι σταθερή στα νομίσματα και τις επιγραφές, από την εποχή του Αυγούστου έως το τέλος της αυτοκρατορίας. Στις επιστολές ο όρος αναφέρεται σε μερικές γενικές μορφές, οι οποίες δεν φανερώνουν κάτι το ιδιαίτερο πέρα από την σταθερότητα στην αυτοκρατορική προπαγανδιστική γραμμή. Στα νομίσματα ο όρος *Pater Patriae* εμφανίζεται συνήθως, είτε γύρω από την προτομή του αυτοκράτορα στον εμπροσθότυπο ή γύρω από την μορφή του Αυγούστου, της προσωποποιημένης Ρώμης ή κάποιας θεϊκής μορφής στον οπισθότυπο.

Εν τέλει, η ιδέα της οικουμενικότητας, γεννημένη από την πολεμική δραστηριότητα της Ρώμης, αποτέλεσε το απόλυτο ιδεολογικό εργαλείο, πάνω στο οποίο επιχειρήθηκε η διπλωματική υπεροχή της Ρώμης προς το εξωτερικό, ενώ επιχειρήθηκε η πολιτική, νομική και πολιτισμική αφομοίωση της αυτοκρατορίας, μέσω ποικίλων μεθόδων, με επίκεντρο το πρόσωπο του ίδιου του αυτοκράτορα.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

- AFLPer - Annali della Facoltà di Lettere e Filosofia
- CAH - Cambridge Ancient History
- DHA - Dialogues d'histoire ancienne
- FGrH – Die Fragmente der griechischen Historiker
- HSCPh - Harvard Studies in Classical Philology
- PCPhS - Proceedings of the Cambridge Philological Society
- RA – Revue Archéologique
- RIL – Rendiconti dell’ Istituto Lombardo
- RG – Res Gestae
- SEG - Supplementum Epigraphicum Graecum

Πονήματα σε Ξένη Γλώσσα

- Alföldi Andreas (1971), *Der Vater des Vaterlandes im Römischen Denken*, Darmstadt.
- Ando Clifford (2000), *Imperial Ideology and Provincial Loyalty in the Roman Empire*, Berkley – Los Angeles – London.
- Badian E. (1968), *Roman Imperialism in the Late Republic*, Oxford.
- Barnes D. Timothy (1981), *Constantine and Eusebius*, Cambridge – Massachusetts - London.
- Bennett Julian (1997), *Trajan Optimus Princeps. A Life and Times*, London-New York.
- Bowersock G.W. (1965), *Augustus and the Greek World*, Oxford.
- Bowersock G.W. (1978), *Julian the Apostate*, London.
- Brunt P.A. (1978), «Laus Imperii», στο *Cambridge classical studies, Imperialism in the Ancient World*, Cambridge – London – New York – Melbourne, 159-191.
- Bukharin D. Mikhail (2011), «Roman Penetration into the Southern Red Sea and the Aksumite Campaign in West Arabia (Reconsideration of The Latin Dedicatory Inscription from The Farasān Archipelago). Part II», *Journal of Indian Ocean Archaeology*, No 7, 2011, 1-24.
- Cameron Averil (1999), *Eusebius’ Life of Constantine*, Oxford.
- Campbell Brian (2002), «War and Diplomacy: Rome and Parthia 31 BC – AD 235», *Leicester-Nottingham Studies in Ancient Society Volume 5, War and Society in the Roman World*, 213-240.

- Carrie Jean-Michel (2005), «Developments in Provincial and Local Administrations», στο *CAH XII, 2nd ed.: The Crisis of Empire, AD 193–337*, Cambridge, 2005, σελ. 269-312.
- Chadwick H. (1993), «Christian and Roman Universalism», στο *Christian Faith and Greek Philosophy*, Leiden, 26-42.
- Clarke Katherine (2002), *Between Geography and History Hellenistic Constructions of the Roman World* (OXFORD CLASSICAL MONOGRAPHS), Oxford.
- Cornell Tim (2002), «The End of Roman Imperial Expansion», *Leicester-Nottingham Studies in Ancient Society Volume 5, War and Society in the Roman World*, 139-170.
- Crawford M.H. (1978), «Greek Intellectuals and the Roman Aristocracy in the First Century B.C. », στο *Cambridge classical studies, Imperialism in the Ancient World*, Cambridge – London – New York – Melbourne, 193-207.
- Cresci G. Marrone (1993), *Ecumene Augustea. Una politica per il consenso* (Problemi e Ricerche di Storia Antica 14), Rome.
- Cresci G. Marrone (2016), «Mettere in mostra la conquista ecumenica di Augusto: il contributo della carta di Agrippa», στο Alberto Barzano e Cinzia Bearzot (επιμ.), *Esporre ed esporsi al mondo dall'antichità alla contemporaneità Atti della Summer School EXPOsizioni*, 2016, Μιλάνο, 133-143.
- Dihle A. (1964) «The conception of India in Hellenistic and Roman literature», *PCPhS* 10, 15–23.
- Dion R. (1977), *Aspects politiques de la géographie antique*, Paris.
- Drake H.A. (1975), *In Praise of Constantine. A Historical Study and New Translation of Eusebius Tricennial Orations*, Berkley – Loas Angeles – London.
- Dueck Daniela (2000), *Strabo of Amasia: A Greek Man of Letters in Augustan Rome*, London-New York.
- Dyck A.R. (1999), *A Commentary on Cicero, De Officiis*, Ann Arbor.
- Dyck A.R. (2007), *A Commentary on Cicero, De Legibus*, Ann Arbor.
- Eckstein M. Arthur (2008), *Rome Enters the Greek East. From Anarchy to Hierarchy in the Hellenistic Mediterranean, 230-170 BC*, Oxford.
- Elm Susanna (2012), *Sons of Hellenism, Fathers of the Church: Emperor Julian, Gregory of Nazianzus, and the Vision of Rome* (Transformation of the Classical Heritage 49), Berkley – Los Angeles – London.
- Erim K. (1982), «Recentes decouvertes a Aphrodisias de Carie», στο *RA*, 1982, 163- 69.
- Erim K. (1986), *Aphrodisias*, London.
- Erskine Andrew (1994), «The Romans as Common Benefactors», στο *Zeitschrift fur Alte Geschichte Bd.43*, 70-87.

- Ferguson John & Milton Keynes (1978), «China and Rome», στο *Halbband Politische Geschichte (Provinzen und Randvölker: Mesopotamien, Armenien, Iran, Südarabien, Rom und der Ferne Osten [Forts.])*, τόμος 2, 581-603.
- Gabba Emilio (1982), «Political and Cultural Aspects of the Classicistic Revival in the Augustan Age», *Classical Antiquity* 13 (1982), 43-65.
- Gage Jean (1936), *De César a Auguste. Où en est le problème des origines du Principat?* (Revue Historique), Paris.
- Garnsey Peter (2004), «Roman Citizenship and Roman Law in the Late Empire», στο *Approaching Late Antiquity: The Transformation from Early to Late Empire*, Oxford, 133-155.
- Hall E. (1989), *Inventing the Barbarian: Greek Self Definition through Tragedy*, Oxford.
- Hammond, M. (1951), «Germana Patria» HSCPh 60, 147–174.
- Hardie, P. (1986), *Virgil's Aeneid: Cosmos and Imperium*, Oxford.
- Hartmuth Wolff (1976), *Die Constitutio Antoniniana und Papyrus Gissensis* 40 I, Cologne.
- Holscher T. (1967), *Victoria Romana*, Mainz.
- Hopkins K. (1980), «Taxes and Trade in the Roman Empire (200 B.C.-A.D. 400)», στο *Journal of Roman Studies* 70, 101-125.
- Hueber Fr. (1987), "Der Baukomplex einer JulioClaudischen Kaiserkultanlage στο Aphrodisias" in . J. de la Geniere (edit.), *Aphrodisias de Carie*, Paris, 1987, 63-68.
- Imrie Alex (2018), *The Antonine Constitution: An Edict for the Caracallan Empire*, Leiden, 2018.
- Janni, P. (1988), «L'Italia di Strabone: descrizione e imagine», in *Italia Antica*, 147-59.
- Janni, P. (1992), «Fernando Colombo e PINDIKE di Arriano», *Geographia Antiqua*, 1, 161-6.
- James H. Oliver (1953), «The Ruling Power. A Study of the Roman Empire in the Second Century after Christ through the Roman Oration of Aelius Aristides», *Transactions of the American Philosophical Society* 43, 871-1003.
- James H. Oliver (1989), «Greek Constitutions of Early Roman Emperors from Inscriptions and Papyri», *Memoirs of the American Philosophical Society* 178, 23-595.
- Jones A. H. M. (1948), *Constantine and the Conversion of Europe*, London.
- Jones A. H. M. (1974), *The Roman Economy: Studies in Ancient Economic and Administrative History*, Oxford.
- Jones A. H. M. (1986), *The Later Roman Empire, 284-602. A Social, Economic and Administrative Survey*, Baltimore.
- Kokkinia Christina (2003), «Letters of Roman Authorities on Local Dignitaries: The Case of Vedius Antoninus», στο *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik*, Bd. 142, 197-213.

- Kokkinia Christina (2017), «Martyriai: Civic Honours and Imperial Government», στο *Brill Studies in Greek and Roman Epigraphy, Vol.8, The Politics of Honour in the Greek Cities of the Roman Empire*, Leiden – Boston, 373-385.
- Last H. (1977), «Tiberius Gracchus», in: *CAH IX, The Roman Republic 133-44 B.C.*, 6^η έκδ, Cambridge, 16-39.
- Licandro Orazio (2016), «La Pax Deorum e L'imperatore Augusto (Che "Inizio a Pore Ordine Nell'ecumene")», στο *Scritti per Alessandro Corbino 4*, Tricase, 223-300.
- Lomas K. (2004), «Italy during the Roman Republic, 338-31 B.C», στο *The Cambridge Companion to the Roman Republic*, Cambridge, 207-223.
- Mathisen W. Ralph (2006), «Peregrini, Barbari, and Cives Romani: Concepts of Citizenship and the Legal Identity of Barbarians in the Later Roman Empire», *The American Historical Review vol.111, No.4, 1011-1040*.
- Michel D. (1969), *Alexander als Vorbild*, Annee.
- Millar Fergus (1977), *The Emperor in the Roman World (31 BC – AD 337)*, London.
- Mommsen Theodor (1883), *Res Gestae Divi Augusti*, Rome.
- Mommsen Theodor (1887-1888), *Römisches Staatsrecht II*, Leipzig.
- Myles Lavan (2013), *Slaves to Rome. Paradigms of Empire in Roman Culture*, Cambridge.
- Myles Lavan (2016), « "Father of the whole human race": Ecumenical language and the limits of elite integration in the early Roman Empire » in Lavan, Payne & Wesweiler (edit.), *Cosmopolitanism and Empire*, Oxford, 2016.
- Myles Lavan (2016), «The Spread of Roman Citizenship, 14-212 CE: Quantification in the Face of High Uncertainty», στο *Past and Present, no.230*, σελ. 3-46.
- Nicolet Claude (1994), *Space, Geography and Politics in the Early Roman Empire*, Michigan.
- Noe E. (1988), «Considerazioni sull'impero romano in Strabone e Cassio Dione», *RIL*, 122 (1988), σελ. 101-124.
- Norena F. Carlos (2011), *Imperial Ideals in the Roman West, Representation, Circulation, Power*, Cambridge.
- Nutton V. (1978), «The Beneficial Ideology», στο *Cambridge classical studies, Imperialism in the Ancient World*, Cambridge – London – New York – Melbourne, 209-221.
- Oakley Stephen (2002), «The Roman Conquest of Italy», *Leicester-Nottingham Studies in Ancient Society Volume 5, War and Society in the Roman World*, 9-37.
- Premerstein A. (1937), *Vom Werden und Wesen des Prinzipats*, Munchen.
- Regenbogen O. (1932), *Lukrez: Seine Getalt in Seinem Gedicht*, Leipzig.
- Reynolds J. (1982), *Aphrodisias and Rome*, London.

- Rich John (2002), «Fear, Greed and Glory: the Causes of Roman War-Making in the Middle Republic», *Leicester-Nottingham Studies in Ancient Society Volume 5, War and Society in the Roman World*, 38-68.
- Rilinger Rolf (1988), *Humiliores and Honestiores: Zu einer sozialen Dichotomie im Strafrecht der römischen Kaiserzeit*, Munich.
- Sallmann K.G. (1971), *Die Geographie des Älteren Plinius in ihrem Verhältnis zu Varro*, Βερολίνο-Νέα Υόρκη.
- Salmon E.T. (1962), «The Cause of the Social War», *Phoenix*, 16, Victoria, 107-119.
- Santamaria G. Mancinetti (1978-1979), «Strabone el'ideologia augustea», στο *AFLPer*, 16, σελ. 127-142.
- Serwin-White A.N. (1996), *The Roman Citizenship*, Oxford.
- Skard E. (1933), *Pater Patriae: Zum Ursprung einer Religiös-Politischen Idee*, Oslo.
- Skar S. L. (1993), «Andean Women and the Concept of Space/Time», στο S. Ardener (ed.), *Women and Space: Ground Rules and Social Maps (Cross-Cultural Perspectives on Women)*, 5, Oxford-Berg, 1993, 31-45.
- Speidel A. Michael (2016), «Fernhandel und Freundschaft zu Roms Amici an den Handelsrouten nach Südarabien und Indien», *Orbis Terrarum* 14, 155-193.
- Swain Simon (1996), *Hellenism and Empire. Language, Classicism and Power in the Greek World A.D. 50-250*, Oxford.
- Picard, G. (1973), «Le Monument de César Cosmocrator au Capitole». *Revue Archéologique*, 1973, vol. 2, σελ. 261-272.
- Taylor R.L. (1931), *The Divinity of the Roman Emperor*, Middletown.
- Tise B. (2001), «Strabone, l'ecumene romana e la monarchia macedone», in: *Studi sull'XI Libro dei Geographika di Strabone*, Galatina, σελ. 127-140.
- Trusset P. (1993), «La "Carte d'Agrippa": nouvelle proposition de lecture», στο *DHA* 19, σελ. 137-156.
- Vogt J. (1929), *Orbis Romanus*, Tubingen.
- Weinstock S., *Divus Julius*, Oxford.
- Whittaker C. R. (1994), *Frontiers of the Roman Empire. A Social and Economic Study*, London-Baltimore.
- Whittaker C. R. (2004), *Rome and its frontiers: the dynamics of empire*, London-New York.
- Woolf Greg (2002), «Roman Peace», *Leicester-Nottingham Studies in Ancient Society Volume 5, War and Society in the Roman World*, 171-194.
- Zanker Paul (1988), *The Power of Images in the Age of Augustus* (JEROME LECTURES SIXTEENTH SERIES), Ann Arbor.

Πονήματα σε Ελληνική Γλώσσα

- Humbert Michel (2012), *Πολιτικοί και κοινωνικοί θεσμοί της Αρχαιότητας*, από Ιωάννη Τζαμτζή (μετάφρ.), Αθήνα.
- Ramage H. Nancy & Ramage Andrew (2018), *Ρωμαϊκή Τέχνη, από τον Ρωμόλο έως τον Κωνσταντίνο*, από Δάφνη Δημητριάδου (μετάφρ.) και Θεοδοσία Στεφανίδου-Τιβερίου (επιμ.), Θεσσαλονίκη.
- Αθανασιάδη Π. (2001), *Ιουλιανός: μια βιογραφία*, Αθήνα.
- Μπατάς Μιχάλης (2015), *Αίλιος Αριστείδης: ένας σοφιστής μεταξύ δύο εποχών (Δεύτερη Σοφιστική και Ύστερη Αρχαιότητα)*, Διδακτορική Διατριβή, Εθνικό Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας, Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών, Αθήνα.
- Μπόνης Γ. Κωνσταντίνος (1939), *Το Έργον Ευσεβίου του Παμφίλου «Εις τον Βίον του Μακάριου Κωνσταντίνου Βασιλέως» ως Ιστορική Πηγή*, Αθήνα.
- Τζαμτζής Ι. Ε. (2014), *Ο Μεσογειακός Κόσμος. Από τον θάνατο του Μεγάλου Αλεξάνδρου έως τη δολοφονία του Ιουλίου Καίσαρα (323 – 44 π.Χ.). Συνοπτική πολιτική και θεσμική ιστορία*, Αθήνα-Θεσσαλονίκη.
- Τζαμτζής Ι. Ε. (2016), «Πέρα από τις εσχατιές της ρωμαϊκότητας. Παρατηρήσεις σχετικά με την δικαιοϊστορική θεώρηση των ρωμαίο-σινικών σχέσεων», στο Μαρία Γιούνη (επίμ.), *Δίκαιο και Ιστορία*, τομ.2, Πρακτικά Συνεδρίου, 2016, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 73-105.
- Τζαμτζής Ι. Ε. (2018), «Οργάνωση και κατά χώρο διάταξη των ναυτικών δυνάμεων της αυτοκρατορικής Ρώμης (27 π.Χ.-235 μ.Χ.)», *Εθνικές Επάλξεις 124*, 50-55.
- Τζαμτζής Ι. Ε. (2018), «Η Διάταξη των Λεγεώνων στη Ρωμαϊκή Αυτοκρατορική Επικράτεια», *Εθνικές Επάλξεις 126*, 54-58.

Αρχαίες Πηγές

- Αθήναιος, *Δειπνοσοφισταί*, Charles Burton Gulick (μετ.), Cambridge, 1993, εκδ. Loeb.
- Αίλιος Αριστείδης, *Ιεροί Λόγοι, Τόμος Ι, Παναθηναϊκός*, Michael Trapp (μετ./επιμ.), Cambridge, 2017, εκδ. Loeb.
- Αίλιος Αριστείδης, *Ιεροί Λόγοι, Ρώμης Εγκώμιον*, Lenz F. W. – Behr C. A., 1976, *P. Aelii Aristidis Opera Omnia*, τομ.4, Λέιντεν.
- Αππιανός, *Roman History. The Foreign Wars, Mithridatic Wars*, vol. 2, Horace White (μετ.), Cambridge, 1913, εκδ. Loeb.
- Αππιανός, *Roman History. The Civil Wars*, vol. 3, Horace White (μετ.), Cambridge, 1913, εκδ. Loeb.
- Αυγουστίνος, *De Civitate Dei Contra Paganos*, William C. Green, Cambridge, 1972, εκδ. Loeb.
- Αυγουστίνος, *Confessions*, vol.2, Carolyn J.-B. Hammond (μετ.), Cambridge, 2016, εκδ. Loeb.

- Αύγουστος, *Res Gestae divi Augusti*, Frederic W. Shipley, Cambridge, 1924, εκδ. Loeb.
- Βάρρων, *De Re Rustica*, W. D. Hooper και Harrison Boyd Ash (μετ.), Cambridge, 1934, εκδ. Loeb.
- Βέλλιος Πατέρκουλος, *Compendium of Roman History. Res Gestae Divi Augusti*, Frederick W. Shipley (μετ.), Cambridge, 1924, εκδ. Loeb.
- Βιργίλιος, *Εκλογές, Γεωργικά, Αινειάδα I-VI*, vol.1, H. Rushton Fairclough (μετ.), G. P. Goold. (αναθ.), Cambridge, 1916, εκδ. Loeb.
- Διογένης Λαέρτιος, *Lives of Eminent Philosophers*, vol.2, D. Hicks (μετ.), Cambridge, 1925, εκδ. Loeb.
- Διόδωρος Σικελιώτης, *Ιστορική Βιβλιοθήκη*, vol.8, C. Bradford Welles (μετ.), Cambridge, 1963, εκδ. Loeb.
- Διόδωρος Σικελιώτης, *Ιστορική Βιβλιοθήκη*, vol.12, Francis R. Walton (μετ.), Cambridge, 1967, εκδ. Loeb.
- Διονύσιος Αλικαρνασσεύς, *Ρωμαϊκή Αρχαιολογία*, vol. 1-7, Earnest Cary (μετ.), Cambridge, 1967, εκδ. Loeb.
- Δίων ο Χρυσόστομος, *Orationes*, vol.1-3, J. W. Cohoon και H. Lamar Crosby (μετ.), Cambridge, 1932-1951, εκδ. Loeb.
- Δίων Κάσσιος, *Historiae Romanae*, vol. 3-7, Earnest Cary (μετ.), Cambridge, 1914-1924, εκδ. Loeb.
- Ευσέβιος Καισαρείας, *Βιος Μεγάλου Κωνσταντίνου*, Ράπτης Α. Γεώργιος (μετ.), Θεσσαλονίκη, 2011, εκδ. Ζήτρος.
- Ευσέβιος Καισαρείας, *Εκκλησιαστική Ιστορία*, τ.1-2, Παναγιώτης Χρήστου, Βασίλειος Δ. Φανουργάκης και Ελευθέριος Γ. Μερετάκης (μετ./επιμ.), Θεσσαλονίκη, 1977-1982, εκδ. Γρηγόριος Παλαμάς.
- Θεμιστίσιος, *Orationes*, Schenkl H., Downey G και Norman A. F. (1965-1974), *Themistii Orationes quae supersunt*, τομ.3, Λειψία.
- Ιουλιανός, *Εγκωμιαστικοί Λόγοι*, τ.1, Θεόδωρος Γ. Μαυρόπουλος (μετ./επιμ.), Θεσσαλονίκη, 2009, εκδ. Ζήτρος.
- Ιουστίνος, *Έπιτομή τῶν Φιλιππικῶν τοῦ Πομπηίου Τρόγου (Epitoma Historiarum Philippicarum Pompei Trogi)*, Seel O., Στουτγάρδη, 1985.
- Ιώσηπος Φλάβιος, *Antiquitates Judaicae*, vol.7, Ralph Marcus (μετ.), Cambridge, 1963, εκδ. Loeb.
- Κικέρων, *Orationes, Against Catiline 1-4. Pro Murena. Pro Sulla. Pro Flacco*, C. Macdonald (μετ.), Cambridge, 1976, εκδ. Loeb.
- Κικέρων, *Pro Archia. Post Reditum in Senatu. Post Reditum ad Quirites. De Domo Sua. De Haruspicum Responsis. Pro Plancio*, N. H. Watts (μετ.), Cambridge, 1923, εκδ. Loeb.
- Κικέρων, *De Finibus Bonorum et Malorum*, H. Rackham (μετ.), Cambridge, 1914, εκδ. Loeb.
- Κικέρων, *De Imperio Cn. Pompei ή Pro Lege Manilia. Pro Caecina. Pro Cluentio. Pro Rabirio Perduellionis Reo*, H. Grose Hodge (μετ.), Cambridge, 1927, εκδ. Loeb.

- Κικέρων, *De Legibus. De Re Publica*, Clinton W. Keyes Hodge (μετ.), Cambridge, 1928, εκδ. Loeb.
- Κικέρων, *De Officiis*, Walter Miller (μετ.), Cambridge, 1913, εκδ. Loeb.
- Κικέρων, *Pro Caelio. De Provinciis Consularibus. Pro Balbo*, R. Gardner (μετ.), Cambridge, 1958, εκδ. Loeb.
- Κικέρων, *Epistulae ad Atticum*, vol.1, D. R. Shackleton Bailey (μετ.), Cambridge, 1999, εκδ. Loeb.
- Κικέρων, *Pro Sestio. In Vatinius*, R. Gardner (μετ.), Cambridge, 1958, εκδ. Loeb.
- Κοϊντιλιανός, *Institutio Oratoria*, vol.5, Donald A. Russell (μετ./επιμ.), Cambridge, 2002, εκδ. Loeb.
- Λιβάνιος, *Λόγοι*, vol. 1-2, A. F. Norman (μετ./επιμ.), Cambridge, 1992, εκδ. Loeb.
- Λίβιος, *History of Rome*, vol.1-3, 11-12, B. O. Foster (μετ.), Cambridge, 1919-1959, εκδ. Loeb.
- Μάρκος Αυρήλιος, *Διαλογισμοί*, C. R. Haines (μετ./επιμ.), Cambridge, 1916, εκδ. Loeb.
- Μάρκος Κορνήλιος Φρόντων, *Ad Antoninum de eloquentia*, vol.1-2, C. R. Haines (μετ.), Cambridge, 1919-1920, εκδ. Loeb.
- Νικόλαος Δαμασκηνός, Βίος Καίσαρος, *Fragmenta Historicorum Graecorum*.
- Οβίδιος, *Ars Amatoria*, J. H. Mozley (μετ.), Cambridge, 1929, εκδ. Loeb.
- Οβίδιος, *Fasti*, James G. Frazer (μετ.), Cambridge, 1931, εκδ. Loeb.
- Πλίνιος ο Πρεσβύτερος, *Historia Naturalis*, vol.2-3, H. Rackham (μετ.), Cambridge, 1940-1942, εκδ. Loeb.
- Πλίνιος ο Νεώτερος, *Letters, Volume II: Books 8-10. Panegyricus*, Betty Radice (μετ.), Cambridge, 1969, εκδ. Loeb.
- Πλούταρχος, *Βίοι Παράλληλοι, Τόμος V: Αγησίλαος και Πομπήιος. Πελοπίδας και Μάρκελλος*, Bernadotte Perrin (μετ.), Cambridge, 1917, εκδ. Loeb.
- Πλούταρχος, *Βίοι Παράλληλοι, Τόμος VII: Δημοσθένης και Κικέρων. Αλέξανδρος και Καίσαρ*, Bernadotte Perrin (μετ.), Cambridge, 1919, εκδ. Loeb.
- Πλούταρχος, *Τα Ηθικά, Τόμος XIII: Μέρος 2: Στωικά Δοκίμια*, Harold Cherniss (μετ.), Cambridge, 1976, εκδ. Loeb.
- Πολύβιος, *Ιστορίαι*, vol.1-3, 6, S. Douglas Olson. Translated by W. R. Paton (μετ./επιμ.), Cambridge, 2010-2012, εκδ. Loeb.
- Σαλλούστιος, *Catilinae Coniuratio*, John T. Ramsey (επιμ.) και J. C. Rolfe (μετ.), Cambridge, 2013, εκδ. Loeb.
- Σενέκας, *Epistoles, Volume I, Ad Lucilium Epistulae Morales*, Richard M. Gummere (μετ.), Cambridge, 1917, εκδ. Loeb.
- Σουητώνιος, *Lives of Ceasars, Volume I, The Deified Augustus*, J. C. Rolfe (μετ.), Cambridge, 1914, εκδ. Loeb.

- Στράβων, *Γεωγραφικά*, vol.1, 3-5, 7-8, Horace Leonard Jones (μετ.), Cambridge, 1917-1932, εκδ. Loeb.
- Τάκιτος, *Annales*, vol.3-4, Clifford H. Moore και John Jackson (μετ.), Cambridge, 1931-1937, εκδ. Loeb.
- Τάκιτος, *De Vita Iulii Agricola*, M. Hutton, W. Peterson (μετ.), Cambridge, 1914, εκδ. Loeb.
- Τερτυλλιανός, *Apologeticum*, T. R. Glover, Gerald H. Rendall (μετ.), Cambridge, 1931, εκδ. Loeb.
- Φλώρος, *Epitome Rerum Romanorum*, E. S. Forster (μετ.), Cambridge, 1929, εκδ. Loeb.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

ΝΟΜΙΣΜΑΤΑ

Όλα τα νομίσματα βρέθηκαν στους ηλεκτρονικούς νομισματικούς καταλόγους <https://numismatics.org/>, <https://www.acsearch.info/home.html>, <https://www.forumancientcoins.com/> και <http://numismatics.org/crro/>.

Νόμισμα 1: Ιούλιος Καίσαρ 49-44 π.Χ., Δηνάριο 4.2 γρ., Ρώμη 44 π.Χ. **E. CAESAR IMP.** Δαφνοστεφής κεφαλή του Καίσαρος δ. **O. M METTIVS.** Η Αφροδίτη στέκει αρ., κρατώντας στο δ. χέρι την Victoria (Νίκη) και στο αρ. μια ασπίδα, τοποθετημένη πάνω σε σφαίρα.

ANS 1954.203.65, American Numismatic Society, accessed March 21, 2023, <http://numismatics.org/collection/1954.203.65>.

Νόμισμα 2: Οκταβιανός, Αύγουστος 27 π.Χ. – 14 μ.Χ., Δηνάριο 3.07 γρ., Κυρηναϊκή 31 π.Χ. **E. AVGVR PONTIF.** Κεφαλή του Άμμωνος Διός δ. **O. IMP-CAESAR / DIVI-F.** Η Νίκη όρθια πάνω σε σφαίρα δ., κρατώντας στεφάνι στο δ. χέρι και κλαδί φοίνικα στο αρ.

ANS 1944.100.6922, American Numismatic Society, accessed March 21, 2023, <http://numismatics.org/collection/1944.100.6922>.

Νόμισμα 3: Δηνάριο 4.06 γρ., Ρώμη 48 π.Χ. **E. LIBERTATIS**. Δαφνοστεφής κεφαλή της Libertatis (Ελευθερίας) δ. **O. C Pansa C F C N**. Η Ρώμη με γυμνό το δ. στήθος, κάθετα σε μια στοίβα από άρματα με το αριστερό πόδι πάνω σε σφαίρα δ., φορώντας περικεφαλαία και κρατώντας σκήπτρο στο δ. χέρι. Η Victoria (Νίκη) πετώντας στεφανώνει την Ρώμη.

ANS 1937.158.252, American Numismatic Society, accessed March 21, 2023, <http://numismatics.org/collection/1937.158.252>.

Νόμισμα 4: Δηνάριο 3.7 γρ., Ρώμη 70 π.Χ. **E. HO VIRT KALENI**. Συζευγμένες κεφαλές των Honos (Τιμή) και Virtus (Αρετή) δ. **O. ITAL RO CORDI**. Η Ιταλία αρ. και η Ρώμη δ., κάνουν χειραψία. Ανάμεσα στα χέρια τους ένα Κέρας Αμαλθείας. Η Ρώμη φορά διάδημα, κρατά δέσμη ράβδων στο αρ. χέρι και τοποθετεί το δ. πόδι πάνω σε σφαίρα.

ANS 1937.158.150, American Numismatic Society, accessed March 21, 2023, <http://numismatics.org/collection/1937.158.150>.

Νόμισμα 5: Ιούλιος Καίσαρ 100-44 π.Χ., Δηνάριο 3.7 γρ., Ρώμη 44 π.Χ. **E. CAESAR DICT PERPETVO**. Δαφνοστεφής κεφαλή του Ιουλίου Καίσαρα δ. **O. L BVCA**. Δέσμη ράβδων χωρίς τσεκούρι και κηρύκειο σε αλάτι αρ., σφαίρα πάνω από δύο χέρια σε χειραψία δ.

ANS 1935.117.23, American Numismatic Society, accessed March 21, 2023, <http://numismatics.org/collection/1935.117.23>.

Νόμισμα 6: Πομπήιος 106-48 π.Χ., Δηνάριο 4.00 γρ., Ρώμη 56 π.Χ. **E. S C.** Κεφαλή του Ηρακλή δ. με λεοντοκεφαλή. **O.** Τέσσερα στεφάνια γύρω από μια σφαίρα, ένα στάχυ κάτω δ. και ένα *aplustre* κάτω αρ.

ANS 1944.100.2621, American Numismatic Society, accessed March 21, 2023, <http://numismatics.org/collection/1944.100.2621>.

Νόμισμα 7: Ιούλιος Καίσαρ, Δηνάριο 4.087 γρ., Ρώμη 42 π.Χ. **E.** Δαφνοστεφής κεφαλή του Ιουλίου Καίσαρα δ. **O.** L MVSSIDIVS LONGVS. Στο κέντρο ένα Κέρας Αμαλθείας πάνω σε σφαίρα, πηδάλιο αρ. και κηρύκειο δ.

ANS 1937.158.321, American Numismatic Society, accessed March 21, 2023, <http://numismatics.org/collection/1937.158.321>.

Νόμισμα 8: Δηνάριο 3.98 γρ., Ισπανία 76-74 π.Χ. **E.** G P R. Ενδεδυμένη προτομή του Genius Populi Romani δ., με ταινία στην κεφαλή, σκήπτρο στον ώμο. **O.** EX / S C / LENT CVR X FL ή LENT CVR X F. Σκήπτρο και στεφάνι, στο πεδίο κάτω σφαίρα και πηδάλιο πλοίου.

ANS 1896.7.82, American Numismatic Society, accessed March 21, 2023, <http://numismatics.org/collection/1896.7.82>.

Νόμισμα 9: Οκταβιανός, Αύγουστος, Σηστέρτιος 24.14 γρ., Lugdunum (Λυών) 9-14 μ.Χ. **E. CAESAR AVGVSTVS DIVI F PATER [PATRIAE]**. Δαφνοστεφής κεφαλή του Αυγούστου δ. **O. ROM ET AVG**. Βωμός διακοσμημένος με πολιτικό στέμμα, με δάφνες και με δύο γυμνές ανδρικές φιγούρες. Τον βωμό πλαισιώνουν δύο φτερωτές Νίκες.

ANS 1953.171.1071, American Numismatic Society, accessed March 21, 2023, <http://numismatics.org/collection/1953.171.1071>.

Νόμισμα 10: Νέρβας (M. Cocceius Nerva) 96-98 μ.Χ., Δηνάριο 3.34 γρ., Ρώμη 97 μ.Χ. **E. IMP NERVA CAES AVGV P M TR POT**. Δαφνοστεφής κεφαλή του αυτοκράτορα δ. **O. COS III PATER PATRIAE**. Στο κέντρο simpulum, aspergillum, ewer και lituus.

ANS 1937.158.487, American Numismatic Society, accessed March 21, 2023, <http://numismatics.org/collection/1937.158.487>.

Νόμισμα 11: Καλιγούλας (Gaius Julius Caesar Augustus Germanicus) 37 – 41 μ.Χ., Aureus 7.72 γρ., Ρώμη 40 μ.Χ. **E. C CAESAR AVGV PON M TR POT III COS III**. Δαφνοστεφής κεφαλή του Καλιγούλα δ. **O. DIVVS AVGV PATER PATRIAE**. Κεφαλή του ακτινοστεφούς Αυγούστου δ.

ANS 1967.153.111, American Numismatic Society, accessed March 21, 2023, <http://numismatics.org/collection/1967.153.111>.

Νόμισμα 12: Οκταβιανός, Αύγουστος, Δηνάριο 3.49 γρ., Lugdunum (Λυών) 13-14 μ.Χ. **E. CAESAR AVGVSTVS DIVI F PATER PATRIAE.** Δαφνοστεφής κεφαλή του Αυγούστου δ. **O. TI CAESAR AVG F TR POT XV.** Κεφαλή του Τιβέριου δ.

ANS 1944.100.39115, American Numismatic Society, accessed March 21, 2023, <http://numismatics.org/collection/1944.100.39115>.

Νόμισμα 13: Αντωνίνος ο Ευσεβής (Titus Fulvus Aelius Hadrianus Antoninus Augustus Pius) 138-161 μ.Χ., Σηστέρτιος 24.97 γρ., Ρώμη 139 μ.Χ. **E. IMP T AEL CAES HADR ANT-ONINVS AVG PIVS P P.** Δαφνοστεφής κεφαλή του Αντωνίνου Ευσεβούς δ. **O. P M TR POT COS II / S C.** Η Fides (Πίστη) όρθια δ., κρατώντας στάχυ στο αρ. χέρι και καλάθι με φρούτα στο δ.

Classical Numismatic Group 355, 15 July 2015, Lot 533.

Νόμισμα 14: Καρακάλλας (Marcus Aurelius Severus Antoninus Pius Augustus) 198 - 217 μ.Χ., Δηνάριο 3.15 γρ., Ρώμη 215 μ.Χ. **E. ANTONINVS PIVS AVG GERM.** Δαφνοστεφής κεφαλή του αυτοκράτορα δ. **O. P M TR P XVIII COS III P P.** Η Pax (Ειρήνη) κρατά κλαδί ελιάς στο αρ. χέρι και δόρυ στο δ.

Noble Numismatics Pty Ltd 124, 28 July 2020, Lot 3327.

Νόμισμα 15: Οκταβιανός, Αύγουστος, Δηνάριο 3.876 γρ., Lugdunum 2 π.Χ. - 4 μ.Χ. **E. CAESAR AVGVSTVS DIVI F PATER PATRIAE.** Δαφνοστεφής κεφαλή του Αυγούστου δ. **O. C L CAESARES AVGVSTI F COS DESIG PRINC IVVENT.** Ο Γάιος και ο Λεύκιος Καίσαρ όρθιοι, ανάμεσά τους ασπίδες και δόρατα, πάνω simpulum και lituus.

ANS 0000.999.16780, American Numismatic Society, accessed March 21, 2023, <http://numismatics.org/collection/0000.999.16780>.

Νόμισμα 16: Κόμμοδος (L. Aurelius Commodus) 177-192, Δηνάριο 2.99 γρ., Ρώμη 178 μ.Χ. **E. L AVREL COMMODVS AVG.** Δαφνοστεφής και ενδεδυμένη προτομή του Κόμμοδου δ. **O. COS P P.** Η Ρώμη με περικεφαλαία αρ., κρατά την Victoria (Νίκη) στο αρ. χέρι και ένα δόρυ στο δ.

Classical Numismatic Group 529, 14 December 2022, Lot 688.

Νόμισμα 17: Αδριανός (Publius Aelius Traianus Hadrianus) 117-138 μ.Χ., Σηστέρτιος 24.59 γρ., Ρώμη 128 μ.Χ. **E. HADRIANVS AVGVSTVS P P.** Δαφνοστεφής προτομή του Αδριανού δ. **O. S C / COS III.** Ο Αδριανός αρ. και ο Genius της Συγκλήτου δ., σε χειραψία. Ανάμεσά τους η Ρώμη, κρατώντας δόρυ στο αρ. χέρι, τοποθετεί το δ. χέρι πάνω στα χέρια των ανωτέρω σε χειραψία.

Nomos AG 16, 10 May 2018, Lot 183.

Νόμισμα 18: Αδριανός 117-138 μ.Χ., Ασημένια Δραχμή 3.19 γρ., Καισάρεια της Καππαδοκίας 128-138 μ.Χ. **Ε.** [ΑΔΡ]ΙΑΝΟΣ ΣΕΒΑΣΤΟΣ. Δαφνοστεφής προτομή του Αδριανού δ., ενδεδυμένη. **Ο.** ΥΠΑΤΟΣ Γ ΠΑΤΗΡ ΠΑΤΡ. Το Αργαίο όρος, άνω τρεις αστέρες.

Leu Numismatik AG 26, 8-13 July 2023, Lot 2682.

Νόμισμα 19: Δομιτιανός (Titus Flavius Domitianus) 81-96 μ.Χ., Δηνάριο 3.37 γρ., 92 μ.Χ. **Ε.** IMP CAES DOMIT AVG GERM PM TRP XI. Δαφνοστεφής κεφαλή του αυτοκράτορα δ. **Ο.** IMP XXI COS XVI CENS P PP. Η Minerva (Αθηνά) όρθια δ., πάνω σε κατάστρωμα γαλέρας, κρατά δόρυ και ασπίδα, στα πόδια της κουκουβάγια δ.

Classical Numismatic Group 150, 18 October 2006, Lot 265.

Νόμισμα 20: Τραϊανός (M. Ulpius Traianus) 98-117 μ.Χ., Δηνάριο 3.23 γρ., Ρώμη 103-111 μ.Χ. **Ε.** IMP TRAIANO AVG GER DAC P M TR P. Δαφνοστεφής προτομή του Τραϊανού δ. **Ο.** COS V P P S P Q R OPTIMO PRINC. Ένθρονη Ρώμη αρ., με περικεφαλαία, στρατιωτική περιβολή, δόρυ στο αρ. χέρι, κρατά την Victoria (Νίκη) στο δ.

ANS 1995.11.536, American Numismatic Society, accessed March 21, 2023, <http://numismatics.org/collection/1995.11.536>.

Νόμισμα 21: Αλέξανδρος Σεβήρος (Marcus Aurelius Severus Alexander) 222-235 μ.Χ., Δηνάριο 2.63 γρ., Ρώμη 227 μ.Χ. **E. IMP C M AVR SEV ALEXAND AVG.** Δαφνοστεφής και ενδεδυμένη προτομή του Αλέξανδρου Σεβήρου δ. **O. P M TR P VI COS II P P.** Ο αυτοκράτορας όρθιος αρ., θυσιάζει με φιάλη (patera) σε τρίποδα με το δ. χέρι και κρατάει ειλητάριο στο αρ..

Classical Numismatic Group 330, 09 July 2014, Lot 374.

Νόμισμα 22: Δηνάριο 3.79 γρ., Colonia Patricia 18 π.Χ. **E. CAESARI AVGVSTO.** Τέθριππο με λάβαρο, κοσμημένο με Νίκες. **O. S P Q R PAREN / CONS SVO.** Κέρας Αμαλθείας αρ., ένας αετός πάνω αρ., στεφάνι δ.

Numismatica Ars Classica NAC AG 51, 05 March 2009, Lot 152.

Επιστολές, Διατάγματα και Επιγραφές

Κείμενο 1: Επιστολή Αντωνίνου Σεβαστού για Βέντιο Αντωνίνο¹³⁷.

- [Αὐτοκράτωρ Καῖσαρ θεοῦ Ἀδριανοῦ
[υἱὸς, θεοῦ Τραιανοῦ Παρθικοῦ υἱω]νός,
[θεοῦ Νέρουα ἔ]κγον[ος Τίτος] Αἴλιο[ς Ἀδρι]ανός
5 [Ἀντωνεῖνος Σεβα]στό[ς, ἀρχιερεὺ]ς μ[έγιστος, δη]μαρ-
[χι]κ[ῆς ἐξουσίας] τὸ η', α[ὐτοκράτωρ τ]ὸ β', ὑπατος τ[ὸ δ', πα]-
τὴρ π[ατριδος Ἐφεσ]ίων τοῖς [ἄρ]χουσι καὶ τ[ῆ] βουλῆ καὶ
[τῶ]ι δήμωι χ[αίρε]ιν· τ]ὴν φιλοτιμίαν ἣν φιλοτιμε[ῖται]
[πρὸς ὑμ]ᾶς Ο[ὐ]ήδιο[ς Ἀντωνεῖνος] ἔμαθον οὐχ οὕτω[ς] ἐκ
10 τῶν ὑμετέρω[ν γραμ]μάτων ὡς ἐκ τῶν [ἐκ]είνου· βουλόμε-
νος γὰρ παρ' ἐμοῦ τυχεῖν βοηθείας [εἰς τὸ]ν κόσμον τῶν
ἔργων ὧν ὑμεῖν ἐπηγγείλατο ἐδήλ[ω]σεν ὅσα κ[αὶ] ἡλίκα οἰ-
κοδομήματα προστίθησιν τῇ πόλ[ει]· ἀλλ' ὑμ[εῖς] οὐ[ν] ὀρ-
θῶς ἀποδέχεσθε αὐτόν· κἀγὼ καὶ συ[νεχώρησα α]ὐτῶ [. . .]ς
15 ἃ ἠτήσατ[ο] καὶ ἀπεδεξάμην ὅτι [οὐ] τὸν π[ολλῶν τῶ]ν πο-
λειτευομένων τρόπον, οἱ τοῦ [παρ]αχρημ[α] εὐδοκιμ[εῖ]ν χά-
[ρ]ιν εἰς θέα[ς] κ[αὶ] διανομὰς καὶ τὰ τῶ[ν ἀγόνων] θέματα δαπαν[ῶ]σιν
[τῆ]ν φιλοτιμίαν, ἀλλὰ δι' οὐ πρὸς τὸ [μέλλον ἐλπίζει] σ]εμνο-
[τέραν ποιή]σειν τὴν πόλιν προήρη[ται]. τὸ ψήφισμα ἔπεμψεν [Κλ]αύδιος Ἰουλιανὸς ὁ
κράτιστος ἀνθύ[πατος]. εὐτυχεῖτ[ε].

Κείμενο 2: Επιγραφή νήσων Φαρασάν της Ερυθράς Θάλασσας

IMP·CAES·TITO AEL·HADR
ANTONINOC AVG P·IO PONTI
MAXIM·TKI B·POT·VII·COS·III
P·P·VEXILL·LEG·ITR·F·UR·T·S
ET AVXIL·EIVS·CASTR·CIVS·P·F
ARMINSP·RAEF·FERRESANI·PORTVS
ET PONT·HERCVL·FEG·EID·)

¹³⁷ Kokkinia Christina (2003), «Letters of Roman Authorities», σελ. 204.

Κείμενο 3: Επιστολή Τιβέριου προς Γυθεάτες¹³⁸

[-----] ἐπιτιθέτω [-----]
 [ἐπὶ μὲν τὴν πρώτην θεοῦ Σεβαστοῦ Καίσα]ρος τοῦ πατρός, ἐπὶ δὲ τὴν ἐκ
 δευτέραν Ἰουλίας τῆς Σεβαστῆς, ἐπὶ δὲ τὴν τρίτην Αὐτοκράτορος Τιβερίου
 Καίσαρα
 [ρος τ]οῦ Σεβαστοῦ, τ[ὰς] εἰκόνας παρεχούσης αὐτῶ τῆς πόλεως Προτι
 θέσ[θω]
 5 [δὲ κ]αὶ τράπεζα ὑπ' αὐτοῦ ἐν μέσῳ τῶ θεάτρῳ καὶ θυμιατήριον ἐπικείμεθα
 κα[ί]
 [ἐπι]τιθέτωσαν πρὶν εἰσεῖναι τὰ ἀκροάματα ὑπὲρ τῆς τῶν ἡγεμόνων σωτηρία[ς]
 οἱ τε σύνοδοι καὶ αἱ συναρχαὶ πᾶσαι. Ἀγέτω δὲ τὴν μὲν πρώτην ἡμέραν θεοῦ
 Καίσαρα
 ρος θεοῦ υἱοῦ Σεβαστοῦ Σωτῆρος Ἐλευθερίου, τὴν δὲ δευτέραν Αὐτοκράτορος
 [Τι]
 βερίου Καίσαρος Σεβαστοῦ καὶ πατρός τῆς πατρίδος, τὴν δὲ τρίτην Ἰουλίαν
 Σεβαστῆ[ς]
 10 τῆς τοῦ ἔθνους καὶ πόλεως ἡμῶν Τύχης, τὴν δὲ τετάρτην Γερμανικοῦ Καίσαρος
 τῆς Ν[ί]
 κης, τὴν δὲ πέμπτην Δρούσου Καίσαρος τῆς Ἀφροδείτης, τὴν δὲ ἕκτην Τίτου
 Κοϊνκτίου
 Φλαμενίου καὶ ἐπιμελείσθω τῆς τῶν ἀγωνιζομένων εὐκοσμίας. Φερέ[ρε]τω δὲ
 καὶ π[ά]
 ρης τῆς μισθώσεως τῶν ἀκροαμάτων <καὶ> τῆς διοικήσεως τῶν ἱερῶν χρη
 μάτων τὸν λόγον τῇ πόλ[ει]
 μετὰ τὸν ἀγῶνα τῇ πρώτῃ ἐκκλησίᾳ· κἂν εὐρεθῆ νενοσφισμένος ἢ ψευδῶς
 λογογραφῶν ἐξελε[γ]

Κείμενο 4: Επιστολή Κλαυδίου προς Λαερτίτες, του 42 μ.Χ.¹³⁹

[Τιβέριος Κλαύδιος Καίσαρ Σεβαστός Γερμανικός, ἀρχι]ερεὺς, δημαρχικῆς
 [ἐξουσίας -----], πατὴρ πατρίδος,
 [Λαερτεῖτων ἀρχουσι βουλῆι δήμῳ vvv χαιρεῖν vvv Τ]ῶν κατὰ Ἰούλιον Πολέ
 [μονα -----] τὸ τέλος σχόντων
 [-----]τι αὐτὸν μεν
 [-----] πρ]εσβευτήν
 [-----]ησθεῖ[-----]
 [-----]

¹³⁸ James H. Oliver (1989), «Greek Constitutions of Roman Emperors», σελ. 59-61.

¹³⁹ James H. Oliver (1989), «Greek Constitutions of Roman Emperors», σελ. 90.

Κείμενο 5: Επιστολή Κλαυδίου προς Θάσιους, του 42 μ.Χ.¹⁴⁰

Τιβέριος Κλαύδιος Καίσαρ [Σεβα]στός Γερμανικός, ἀρχιερεύς, δημαρχικῆς
 ἐξουσίας
 τὸ δεύτερον, ὑπάτος ἀποδεδειγμένος τὸ τρίτον, αὐτοκράτω[ρ, πατήρ πατρίδος],
 Θασίων ἀρχουσι, βουλῆ, δήμῳ χαίρειν· Ὅπερ [ταῖς πρεσβείαις πάσαις ταῖς
 πειμφ]
 θείσαις ἀπεφηνάμην, τοῦ[τ]ο καὶ ὑμεῖν λέγω, ὅτι τρ[ύς λόγους τῆς ὑμετέρας]
 σπο[υ]

Κείμενο 6: Επιστολή Κλαυδίου προς Δελφούς, του 52 μ.Χ.¹⁴¹

Τιβέρ[ιος Κλαύδιος Καῖσ]αρ Σ[εβαστ]ός Γ[ερμανικός, δημαρχικῆς ἐξου]σίας [τὸ IB, αὐτοκράτωρ τ]ὸ ΚΓ, π[ατήρ π]ατρί[δος, Δελφῶν τῆ] βουλῆ χαίρειν].
 Πά[λαι μὲν τ]ῆ π[όλει τῆ] τῶν Δελφ[ῶν ἦν ο]ὐ μόν[ον εὐνοῦς ἀλλ] ' ἐν φιλιὰ
 συνε]
 χῆς, δεῖ δ' ἐτήρη[σα τῆ]ν θρησκεί[αν τ]οῦ 'Από[λλωνος τοῦ Πυθίου]· ἀλλ'
 ὁμως]
 5 νῦν λέγεται καὶ [πολ]ειτῶν ἔρη[μο]ς εἶναι, ὧ[ς μοι ἀρτι ἀπήγγειλε Λ. Ἰού]νιος Γαλλίων ὁ φ[ίλος] μου κα[ὶ ἀνθύ]πατος. [ἐγὼ δὲ πιστεύω τοὺς Δελφοὺς]
 ἔτι ἔξειν τὸν πρ[ότερον κόσμον ἐντελ]ῆ, ἐ[ὰν ὑμεῖν δόξῃ] ποτὲ καὶ ἐξ ἀλ]
 λων πόλεων καλ[εῖν ἐλευθέρους εἰς τὴν ὑμέτεραν ὡς νέους κατοίκους καὶ]
 αὐτοῖς ἐπιτρέ[πειν ἐκγόνοις τε τὰ] πρεσ[βεῖα πάντα ἔχειν τὰ τῶν Δελ]
 10 φῶν ὡς πολε[ίταις ἐπ' ἴση καὶ ὁμοίᾳ]· ἐ[ὶ μὲν γάρ τι]νες ξένοι ὡς πολεῖ]
 ται μετωκί[σ]αντο εἰς τοῦτους τοῦ]ς τόπους, κρ[-----]
 [το]ύτους [-----]ν πάντως ε[-----]
 [-----]σθη· ὅτινε[ς δὲ -----]
 [-----] καὶ τὸ συναψ[ξ]ειν[-----]
 15 [-----] ὥσπε]ρ ἐπὶ τῶν ἀνα[-----]
 ἀνα[-----] φ]ημι [Τ]οῖς μέντ[οι -----]
 εἰς τῶν [-----]εἶασε ἐντέλλομαι, ἵν[α -----]
 κατὰ προ[σῆκον πάντων] τῶν ἐν αὐτῷ γεγραμ[μένων μηδὲν] ἔριστὸ[ν ἦ]

¹⁴⁰ James H. Oliver (1989), «Greek Constitutions of Roman Emperors», σελ. 91.

¹⁴¹ James H. Oliver (1989), «Greek Constitutions of Roman Emperors», σελ. 107.

Κείμενο 7: Επιστολή Κλαυδίου προς Διονυσιακούς καλλιτέχνες, του 48 μ.Χ.¹⁴²

[Τι]βέριος Κλαύδιος Καῖσαρ Σεβαστός Γερμ[ανι-]
[κ]ός, δημαρχικῆς ἐξουσίας τὸ η', ὕπατος [ῥ[ὸ δ',]
αὐτοκράτωρ τὸ ιε', πατὴρ πατρίδος, τειμητής,
τοῖς περὶ τὸν Διόνυσον ἱερονεύκας καὶ τεχνεί
5 ταις χαίριν. Μεμνημένους ὑμᾶς, ὧν παρεσ
χόμην διαφυλάξας τὰ ὑπὸ τῶν πρὸ ἐμοῦ Σε
βαστῶν καὶ τῆς συνκλήτου δεδομένα δίκαια,
ἀποδέχομαι καὶ πιάσσομαι αὖτις αὐτὰ εὐ
σεβῶς διακιμένων ὑμῶν πρὸς τὸν ἐμὸν οἶ
10 κον. τοῦτο δέ μοι παρέστησεν Μάρκος Οὐαλέ
ριος Ἰουνιανὸς οἰκιακὸς μου, ὃν καὶ αὐτὸν ἐ
πήνεσα οὕτως διακίμενον πρὸς ὑμᾶς.
[Ἔρωσθε?]

Κείμενο 8: Roll of 194 A.D. for roving athlete Herminus called Morus of Hermopolis¹⁴³

Ἑρμείνος ὁ καὶ [Μῶρος] Ἑρμοπολείτης πύκτης
Ἡ [i]ε[ρὰ] ζυστική περιπολιστική Ἀδριανὴ Ἀντωνιανὴ
Σεπτιμιανὴ [σ]ύνοδος τοῖς ἀπὸ τῆς αὐτῆς συνόδου χαίρειν.
Γινώσχετε ὃν[τ]α ἡμῶν συνοδείτην Ἑρμείνον τὸν καὶ Μῶρον
5. Ἐ[ρ]μοπολείτη[ν πύκτ]ην ὡς ἐτῶν ννν καὶ ἀποδεδωκότα τὸ κα
τὰ τὸν νόμον [ἐντά]ξιον πᾶν ἐκ πλήρους [δ]ηνάρια ἑκατόν.
Ἐγράψαμ[εν οὖν] ὑμῖν ἵνα εἰδῆτε. Ἐρ[ρ]ωσθε.
Τιβέριος [Κλ]αύδιος Καῖσαρ Σεβαστός Γερμανικὸς Σαρματικὸς, ἀρχιερεὺς
μέγιστος, δημαρχικῆς ἐξουσίας τὸ ζ, ὕπατος ἀποδεδειγμένος
10 τ[ὸ] δ, [αὐτ]οκράτωρ τὸ ιβ, πατὴρ πατρίδος, συνόδ[ω] ζυστικῆ
[περιπολιστικ]ῆ vacat χαίρειν vacat
Τὸν πεμ[φ]θέντ[α μο]ι ὑφ' ὑμῶν ἐπὶ τῇ κατὰ Βρετανῶν νείκη χρυ
σοῦν σ[τέ]φ[α]ων ἡδέως ἔλαβον σύμβολον περιέχοντα τῆς ὑμετέ
ρας πρὸς με εὐσεβείας. vacat Οἱ πρεσβεύοντες ἦσαν Τιβ. Κλ. Ἑρμᾶς,
15 Τιβ. Κλ. Κύρος, Δίων Μικκάλου Ἀντιοχεύς. vacat Ἔρωσθε.
[Τιβέριος Κ]λαύδιος Καῖσαρ Σεβαστός Γερμανικὸς Σαρματικὸς, ἀρχιερεὺς[ς]
[μέγιστος], δημαρχικῆς ἐξουσίας τὸ ζ, ὕπατος τὸ γ, αὐτοκρά
τωρ τὸ ιη, πατὴρ πατρίδος, συνόδω ζυστικῆ περιπολιστικῆ
τῶν περὶ τὸν Ἡρακλέα vacat χαίρειν vacat

¹⁴² James H. Oliver (1989), «Greek Constitutions of Roman Emperors», σελ. 105.

¹⁴³ James H. Oliver (1989), «Greek Constitutions of Roman Emperors», σελ. 101.

Κείμενο 9: Δομιτιανός προς Δελφούς, του 90 μ.Χ., SIG 821C¹⁴⁴

Αὐτοκράτωρ Καῖσαρ, θεοῦ Οὐεσπασια[νοῦ] υἱός, [[Δομιτιανός]] Σεβαστὸς
Γ]ερμανικός, ἀρχιερεὺς μέγιστος, δημαρχικῆς ἐξουσίας τὸ ·Θ·,
αὐτοκρά[τωρ]
τὸ ·ΚΑ·, ὑπατος ·τὸ ΙΕ, τειμητῆς διὰ β[ί]ο[u], πατὴρ πατρίδος, Δελφῶν
ἀρ[χου]σι καὶ τῇ πόλει ὕ χαίρειν ὕ Φύσει δίκαιόν ἐστιν καὶ εὐσεβὲς τὴν
προθε[σμίαν]
τοῦ Πυθικοῦ ἀγῶνος ἀκολούθως τοῖς 'Α]μφικτυονικῶς νόμοις φυλά[ττε]σθαι,
μηδενὸς μέρους τ[ῶν] ἀρχαίων ἐθῶν παρενχειρομένου· ὃ ἴν[α γένη]
ται ἀκολούθως τῇ προαιρέσει μου· ἔγραψ[α -----]εν[-----] ἀνθυπάτω
ὕν [Οἱ πρεσβευταὶ] ἦσαν Ἐπίνεικ[ος] Εὐδώρου, Ῥούστικος Εὐδάμου,
οὗς {ι} διὰ εὐδο[κίμου]
 5 [πρε]σβείας δξίους κρε[ίνω τοῦ ἐφοδίου, εἰ μὴ προῖκα ἐπηγγείλαντο πρεσβεύ
σειν -----] ἔρρωσθε ὕ 'Α[πὸ-----]

Κείμενο 10: Τραϊανός προς Ισθμιακή Σύνοδο, του 99 μ.Χ.¹⁴⁵

[Αὐτοκράτωρ Καῖσαρ, θεοῦ Νε[ρούα] υἱός, Νέρουας]
[Τραϊανός Σεβαστ]ός Γερμανικ[ός, ἀρχιερεὺς μέγιστος],
[δημαρχικῆς ἐξου]σίας τὸ τρίτο[ν, ὑπατος τὸ δεύτερον],
[πατὴρ πατρίδος, τ]ῆι Ἰσθμικῆι συνόδωι τῶν περὶ τόν]
 5 [Ἡρακλέα ἀθλητῶν ὕ]ὕν χαίρειν ὕν[vacat]
[-----]πειαν οὔτε ὑπο[-----]
[-----]ν καὶ φυλαττε[-----]
[-----]σθε οὖν καὶ ὑμ[-----]
[-----]ς ὅσον τῶν θυσι[ῶν-----]
 10 [----- Ποσει]δῶνος ποιείσθα[ι -----]
[Πρεσβευτῆς ἦν -----]οις Φιλάδελφο[ς -----] ὄν τοῦ]
[τῆς πρεσβείας δξιο]ν κρείνω ἐφοδίο[υ, εἰ μὴ προῖκα ὑπέ]
[σχηται πρεσβεύσει]ν ὕν ἔρρωσθαι ὑμ[ᾶς βούλομαι]
[] vacat []
[] ἔρρωσθε vacat []

¹⁴⁴ James H. Oliver (1989), «Greek Constitutions of Roman Emperors», σελ. 130.

¹⁴⁵ James H. Oliver (1989), «Greek Constitutions of Roman Emperors», σελ. 139.

Κείμενο 13: Επιστολή Αδριανού προς συντεχνία αθλητών, του 134 μ.Χ.,
IGUrbRomae I, 235 (=IGR I 149)¹⁴⁸

Ἄγαθῆι · Τύχηι

Αὐτοκράτωρ · Καίσαρ, θεοῦ Τραιανοῦ Παρθικοῦ υἱός,
θεοῦ Νέρουα υἱωνός, Τραιανός · Ἀδριανός · Σεβαστός, ἀρχιερεὺς
μέγιστος · δημαρχικῆς · ἐξουσίας · τὸ Τ·Η̄ · ὕπατος · τὸ · Γ̄ ·
5 πατήρ · πατρίδος · συνόδῳ · ξυστικῆ · τῶν · περὶ τὸν
Ἑρακλέα · ἀθλητῶν · ἱερονεικῶν · στεφανειῶν · χαίρειν.
Καὶ τόπον ἔνθα · βούλεσθε · κελεύσω δοθῆναι ὑμῖν · καὶ · οἴκημα
ὡς τὰ γράμματα ἀποτίθεσθαι τὰ κοινά, καὶ εἰ τῶν διπλῶν τὴν
μεταποίησιν · ἀνανκαίαν · νομίζετε, τοῦτο ἐφ' ὑμῖν ἔστιν.
10 Ἐπρέσβευεν Οὐλπίος · Δομεστικός · Εὐτυχεῖτε
Πρὸ · Γ̄ · κωνῶν · Μαιῶν · ἀπὸ · Ῥώμης

Κείμενο 14: Επιστολή Αντωνίνου Σεβαστού προς Πτολεμαῖδα-Βάρκοι στο
Καπιτώλιο, του 154 μ.Χ.¹⁴⁹

Αὐτοκράτωρ Καίσαρ θεοῦ Ἀδριανοῦ υἱός, θεοῦ Τραιανοῦ Παρθικοῦ υἱωνός,
θεοῦ Νέρουα ἑγγ[ο]
νος, Πίτος Αἰλίου Ἀδριαν[ός Ἀντωνε]ῖνος Σεβαστός, ἀρχιερεὺς μέγιστος,
δημαρχικῆς ἐξ[ου]
80 σίας τὸ ιζ', αὐτοκράτωρ τὸ β', ὕπατος τὸ δ', πατήρ πατρίδος, Πτολεμαεῦσι
Βαρκαίοι[ς]
χαίρειν vacat [Θαυμάζω] ὅτι μηδέποτε ἐν τῷ ἔμπροσθεν χρόνῳ

Κείμενο 15: Επιστολή Μ. Αυρηλίου και Κόμμοδου προς [Φεραίους], του 177 μ.Χ.¹⁵⁰

ὕπατος τὸ Γ', πατήρ πατρί[δος,
καὶ Αὐτοκράτωρ]
[Καίσαρ, Αὐτοκράτορος] Ἀντωνίνου Σεβαστοῦ υἱός, θεοῦ Εὐσεβοῦς υἱωνός,
θεοῦ Ἀδρι
[ανοῦ ἑγγονος, θεοῦ] Τραιανοῦ Παρθικοῦ [καὶ θεοῦ Νέρουα ἀπόγονος, Α. Αὐρ.
Κόμμοδος Σε]
[βαστός, δημαρχικῆς] ἐξουσίας τὸ Β', ὕπατος, Φηραίων τοῖς ἀρχουσι καὶ τῇ
βουλῇ καὶ τῷ
5 [δήμῳ χαί]ρειν. Ἐνετύχομεν οἷς ἐπεστει[λατε πρὸς ὑμᾶς [-----]
[.....] ὑπὲρ ὧν τετ[υ]χηκέναι παρ' αὐτῶ[ν [-----]
λερ, εἰ οὕτως ἔχει, ἀποδεχόμεθα καὶ τ[-----]
ὕμ<ετ>εραν ὁμολογίαν τῆς χάριτος [-----]. Ἐπρέσβευε ---, ὃ τὸ ἐφόδι
ον δοθήτω, εἰ μὴ προῖκα ὑπέσχηται. Εὐτυχεῖτε

¹⁴⁸ James H. Oliver (1989), «Greek Constitutions of Roman Emperors», σελ. 216.

¹⁴⁹ James H. Oliver (1989), «Greek Constitutions of Roman Emperors», σελ. 283.

¹⁵⁰ James H. Oliver (1989), «Greek Constitutions of Roman Emperors», σελ. 396-397.

Κείμενο 16: Επιστολή Κόμμοδου προς Αφροδισιάδα για τον Ούλπιο Μαρκέλλο, του 189 μ.Χ.¹⁵¹

Αὐτοκ[ρά]τωρ Κα[ίσαρ], θεοῦ Μάρκου Ἀντωνεῖνου Εὐσεβοῦς Γερμανικοῦ
 Σ[αρματ]ικοῦ [υ]ίου, θ<ε>οῦ Εὐσε[β]οῦς υἱωνός vac.
 θεοῦ Ἀδριανοῦ[ῶ] ἔγγονος, θεοῦ Τραϊανοῦ Παρθικοῦ καὶ θεοῦ Νέρονα ἀπόγ
 [ονος], Μάρκ[ο]ς Αὐρήλιος Κόμ[μ]οδος vac.
 Ἀντων[εῖ]νος Εὐσεβῆς Εὐτυχῆς Σεβαστὸς Σαρματικός, Γερμανικὸς μέγιστος
 [Βρε]τανικ[ός], ἀρχιερ[εὺς] μέγιστο[ς],
 δημαρχικ[ῆς] ἐξουσίας τὸ ἰδ', αὐτοκράτω[ρ] τὸ η' vac. ὑπατος τὸ ε' vac.
 πατὴρ πατ[ρίδο]ς, [Ἀφροδ]εῖσιέω[ν τοῖς ἀ]ρχου[σι]
 5 καὶ vacat τῇ βουλῇ vacat καὶ τῷ δήμῳ vacat χαίρειν vacat

Κείμενο 17: Επιστολή Σεπτίμιου Σεβήρου προς Αιζανίτες, του 195 μ.Χ.¹⁵²

Εὐσεβοῦς υἱωνός, θεοῦ Ἀδριαν[οῦ] ἔγγονος, θε
 5 οῦ Τραϊανοῦ Παρθικοῦ καὶ θεοῦ Ν[έ]ρονα ἀπό
 γονος, Λούκιος Σεπτίμιος Σεούηρος Εὐσε
 βῆς Περτίναξ Σεβαστὸς Ἀραβικὸς Ἀδιαβηνι
 κός, ἀρχιερεὺς μέγιστος, δημαρχικῆς ἐξουσί
 ας τὸ γ', αὐτοκράτωρ τὸ η', ὑπατος τὸ β', πατὴρ
 10 πατρίδος, Αἰζανιτῶν τοῖς ἀρχουσι καὶ τῇ
 βουλῇ καὶ τῷ δήμῳ χαίρειν vacat
 Τὴν ἡδονὴν ἣν ἐπὶ τοῖς κατορθωμένοις
 ἔχετε καὶ ἐπὶ τῷ τὸν υἱόν μου Μάρκον Αὐρή
 λιον Ἀντωνεῖνον ἐπιβαίνειν ἀγαθῇ τύχῃ
 15 τῶν τῆς ἀρχῆς ἐλπίδων καὶ τετάχθαι μ[ετὰ]
 τοῦ πατρός, φανερώτατα ἔγνω δι[ὰ]
 τοῦ ψηφίσματος καὶ ἦσθην ὅτ[ι] δη
 [μ]οσίαν ἠγάγετε ἑορτὴν καὶ ἐθύ[σατε]
 τοῖς θεοῖς θυσίας χαρισ[τηρί]ους, [πό]
 20 λις ὄντες ἐνδοξος καὶ ἐκ παλαιο[ῦ] Ῥω
 μαίων ἀρχῇ χρήσιμος. Τὴν νείκη[ν] δὲ]

¹⁵¹ James H. Oliver (1989), «Greek Constitutions of Roman Emperors», σελ. 426-427.

¹⁵² James H. Oliver (1989), «Greek Constitutions of Roman Emperors», σελ. 430-431.

Κείμενο 18: Επιστολή Δέκιου και Ερρενίου Ετρούσκου προς Αφροδισιάδα, του 250 μ.Χ.¹⁵³

- [Αύ]τοκράτωρ Καῖσαρ [[Γάιος Μέσσιος Κυντος Τραϊανός]]
[[Δέκιος]] Εὐσεβής Εὐτυχής Σεβαστός, δημαρχικῆς
ἐξουσίας τὸ γ', ὑπατος τὸ β', αποδεδειγμένος τὸ τρίτ[ο]ν,
πατὴρ πατρίδος, ἀνθύπατος, καὶ [[Ἐρένιος Τραϊανός]]
5 [[Δέκιος Καῖσαρ]], ἀρχιερεὺς μέγιστος, δημαρχικῆς ἐξουσίας
τὸ πρῶτον, ὑπατος αποδεδειγμένος, Ἀφροδισιέων τοῖς
(scroll) ἀρχουσιν καὶ τῇ βουλῇ καὶ τῶ δήμῳ χαίρειν (scroll)
Εἰκὸς ἦν ὑμᾶς καὶ διὰ τὴν ἐπώνυμον τῆς πόλεως θεὸν κα[ὶ]
διὰ τὴν πρὸς Ῥωμαίους οἰκειότητά τε καὶ πίστιν ἡσθῆναι
10 μὲν ἐπὶ τῇ καταστάσει τῆς βασιλείας τῆς ἡμετέρας
θυσίας δὲ καὶ εὐχὰς ἀποδοῦναι δικαίας καὶ ἡμεῖς δὲ
τὴν τε ἐλευθερίαν ὑμῶν φυλάττομεν τὴν ὑπάρχουσαν
καὶ τὰ ἄλλα δὲ σύνπαντα δίκαια ὁπόσων παρὰ τῶν πρὸ [ἡ]
μῶν αὐτοκρατόρων τετυχήκατε συναύξειν ἐτοιμῶς
15 ἔχοντες ὑμῶν καὶ τὰς πρὸς τὸ μέλλον ἐλπίδας (scroll)
Ἐπρέσβευον Αὐρήλιοι Θεόδωρος καὶ Ὀνήσιμος
Εὐτυχεῖτε.

Κείμενο 19: Δείγμα επιστολῶν για τον Οπραμόα¹⁵⁴

α) Opr. 17. The governor Velerius Severus addressing Rhodiapolis: Ὡς ἀξιού[τε], Ὀπραμόα Ἀπολλωνίου δις τοῦ Καλλιιάδου, ὄντι καλῶ καὶ ἀγαθῶ πολείτῃ κα[ὶ] ἀξίῳ] μὴ μόνον τῆς ἀφ' ὑμῶν μαρτυρί[ας ἀλλ]ὰ καὶ τῆς ἀπὸ τοῦ ἔθνους, ἐπὶ τῇ φιλοτειμίᾳ? τειμᾶς] ὑμᾶς ψηφίζεσθ[αι, ἡδέως ἐπιτρέπω].
German transl. in Kokkinia, Opramoas, 82.

β) Opr. 19. (The governor) Sufena Verus to the lyciarch Apollonios:

VE 2 Ὀπραμόαν Ἀπολλ[ω]—
νίου δις τοῦ Καλλιιάδου καὶ αὐτὸς ἀ[πο]—
δέχομαι ἐπὶ τῇ φιλοτειμίᾳ ἦν πρὸς τὸ λα[μ]—
5 πρότατον ἔθνος ὑμῶν ἐπεδείξατο, δω—
ρησάμενος αὐτῷ δηναρία πεντάκις μύ—
ρια, πρὸς οἷς πέρυσιν ὑπέσχητο εἰς τὴν κα—
ταλλαγὴν τοῦ νομίσματος δηναρίους
πεντάκις χειλίους. Τὴν οὖν προδηλουμέ—
10 νην αὐτοῦ δωρεάν βεβαιῶ, ἐπὶ τε τῷ ἀσάλευ—
τον καὶ ἀμετάθετον εἰς τὸν αἰὶ χρόνον εἶ—
ναι καὶ ἐπὶ ταῖς ἄλλαις αἰρέσεσιν, αἷς ἐπην—
γ[ε]ῖλατο.

German transl. in Kokkinia, Opramoas, 83.

γ) Opr. 29. The governor Cornelius Proculus addressing the Lycian league:

VIII 16 Καὶ
VIIG 1 παρὼν ἔγ[νωκα] ἀ[ὐτὸς ὅτι, ἄς μετὰ πάσης]
σπουδῆ[ς] πρ[ὸς] Ὀπραμόαν [Ἀπολλ]ωνίου
δις τοῦ Καλλιιάδου, καὶ ὅ[τε ἀντέ]τατον,
τειμᾶς ἐψηφίσασθε, ταύτας νῦν καὶ ἡνίκα
5 ἔξεστιν ἀποδοῦναι βούλεσθε, τοῦτο συν—
χωρήσαντος τοῦ μεγίστου πάντων Αὐτο—
κράτορος, ὅς Ξανθίοις ἀνῆκε τὴν ἐπὶ κλησιν
τὴν ἀντικρυς τούτων γενομένην· καὶ ἐμοὶ
δὲ δοκεῖ καὶ Ὀπραμόας πάντων ἔνεκεν ἄ—
10 ξιος ἐπαινέσθαι καὶ τειμᾶσθαι πρὸς ὑμῶν
καὶ φιλότιμος ὢν καὶ περὶ πᾶσαν πόλιν ὡς
πατρίδα ἐσπουδακῶς καὶ τοῖς ἰδίους ὡς κοι—
νοῖς χράμενος· ἐπαινῶ δὲ καὶ ὑμᾶς αὐ—
τοὺς τοὺς τὰς τειμᾶς διδόντας [-----]

German transl. in Kokkinia, Opramoas, 87.

¹⁵³ James H. Oliver (1989), «Greek Constitutions of Roman Emperors», σελ. 552.

ΧΑΡΤΕΣ

Χάρτης 1:

Ο χάρτης της οικουμένης σύμφωνα με τον Κράτη τον Μαλλώτη.

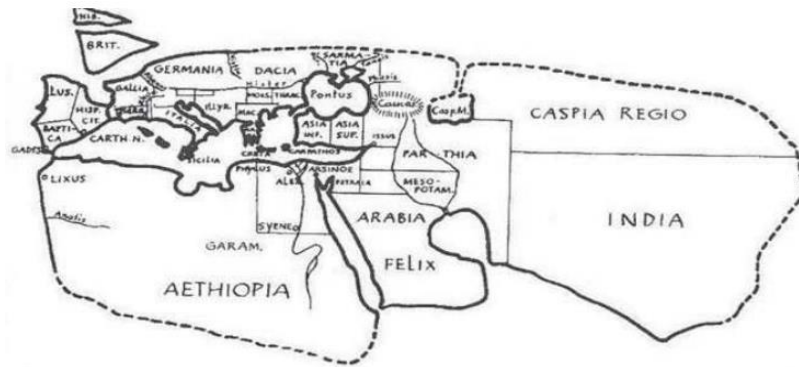
Χάρτης 2:

Ο χάρτης της οικουμένης σύμφωνα με τον Ερατοσθένη.

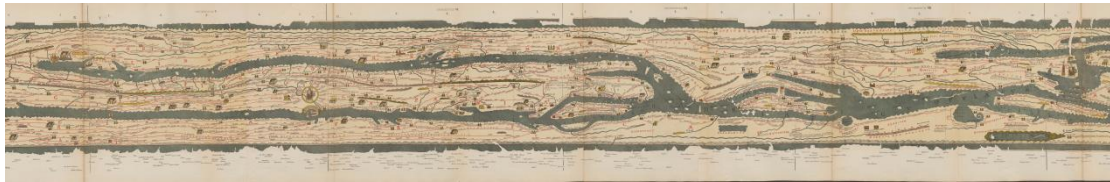
¹⁵⁴ Kokkinia Christina (2003), «Letters of Roman Authorities», σελ. 207-213.

Χάρτης 3:

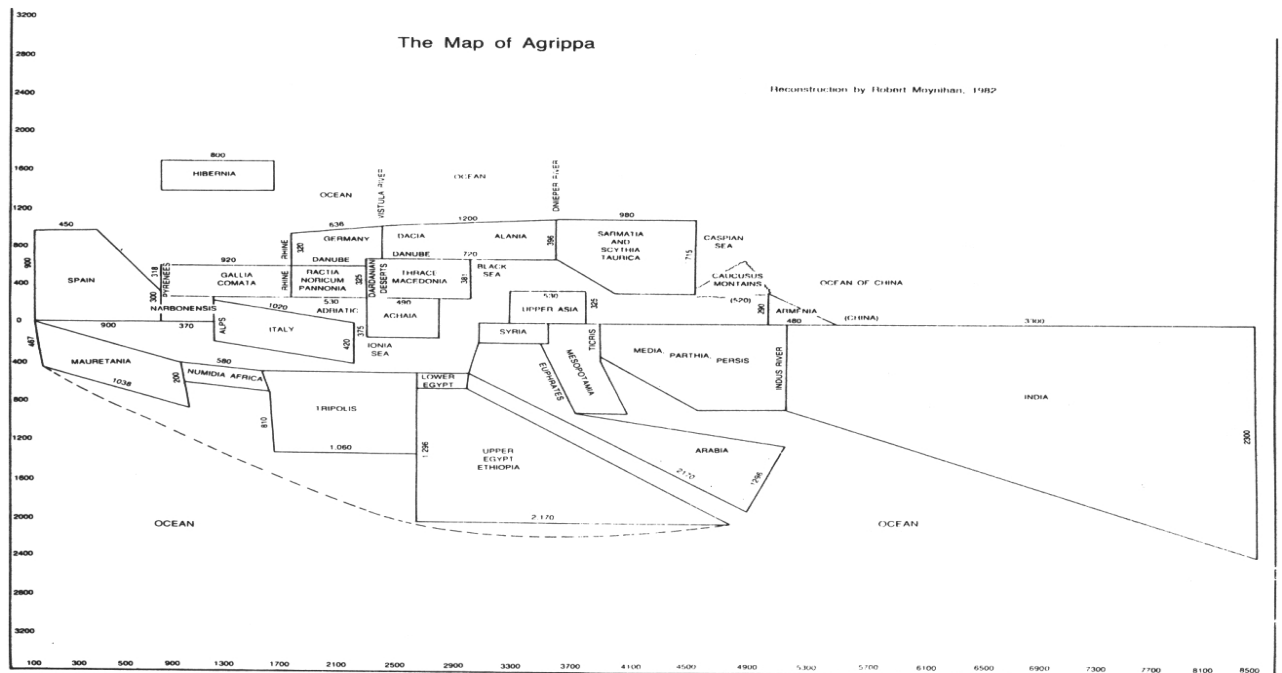
Υποθετική αναπαράσταση του χάρτη του Αγρίππα.

Χάρτης 4:

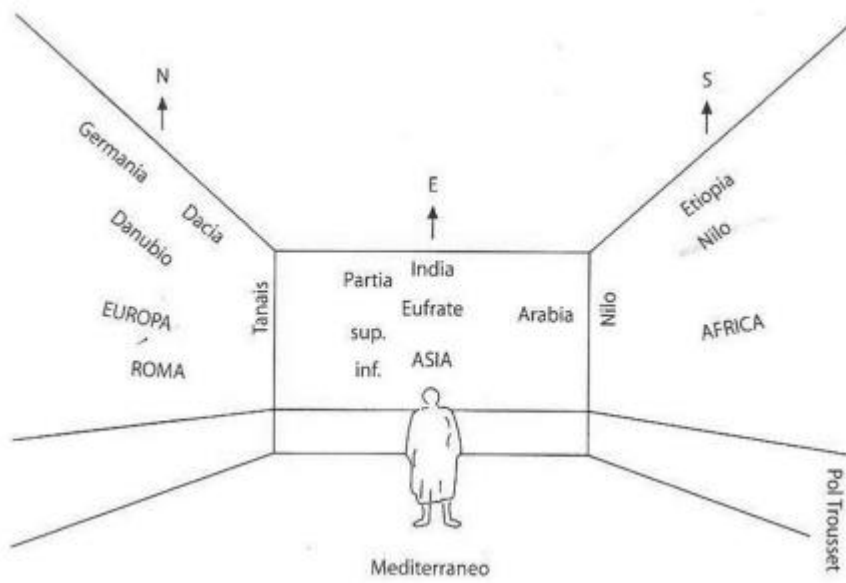
Τμήμα του χάρτη γνωστού ως Tabula Peutingeriana.

Χάρτης 5:

Ο Χάρτης του Αγρίππα σύμφωνα με τον P. Trusset. (A)

Χάρτης 6:

Ο Χάρτης του Αγρίππα σύμφωνα με τον P. Trusset. (B)

ΕΙΚΟΝΕΣ

Εικόνα 1:

Φωτογραφία του Papyrus Giessen 40 με το τμήμα της Constitutio Antoniniana.

Εικόνα 2:

Ο καμέο Gemma Augustea, Βιέννη.

Εικόνα 3:

Πλάκα από τον Αντωνίνιο βωμό της Εφέσου (διατηρείτε στην Βιέννη).

Εικόνα 4:

Το άγαλμα του Πομπήιου από το Palazzo Spada, στην Ρώμη.